

MÉHÉSZKEDÉS A MAGYARSÁGNÁL

Linnus Ferdinand emlékének

Bevezető sorok. Alábbi tanulmányom folytatása az *Agria XXIV.* kötetében megjelent *A természetes növénytakaró és az ember* c. tanulmányomnak. A tanulmány a most publikálttal együtt *A magyar ősfoglalkozások* c. munkám ill. az évtizedek óta készülő új Magyarország Néprajza egyik fejezete. Munkám kialakítása során mindig megtisztelésnek éreztem, hogy a Magyar Tudományos Akadémia egyik feladatát szolgálom. Különös örömmel és körültekintéssel dolgoztam a méhészeti fejezeten. A méhészet néprajzának megírását Bátky Zsigmond többször hangoztatta. Hämäläinen Albert egyik munkájának ismertetése során teszi fel a kérdést, hogy mikor írja már meg valaki ennek az ősfoglalkozásunknak a művelődéstörténetét (Népr. Ért. 1937. 221.).

Amikor a harmincas évek legelején Honti János a Néprajzi Múzeumba kezdett járogatni Györffy István reá szerette volna bízni a méhészkedés folklórájának feldolgozását. Honti János azonban megmaradt a népmesénél. Később, mikor Györffy István már katedrára került egyik tanítványa, Kovács Elemér vállalta a méhészeti monográfia elkészítését. Az Alsó-Őrségben kezdte el a munkát, ahol együtt is gyűjtöttünk. Kovács Elemér sajnos eltűnt a háborús időkben. Néprajzi búvárkodásának egyetlen emléke *A velencei száros tapogató* c. rövidebb cikke (Népr. Ért. 1938. 323–324.). Kitűnő felkészültségű, az elméletek iránt is vonzódó kutató volt. A budapesti Néprajzi Múzeum különben az 1930-as évek végén tervbe vette a méhészet tanulmányozását s ezt a célt szolgálta Gönyey Sándor elég részletes kérdőíve.

Örvendetes, hogy az utóbbi évtizedekben megélénkült az érdeklődés a magyar méhészet kutatása iránt. Balassa M. Iván, H. Bathó Edit, Boross Marietta, Csaba József, Füvessy Anikó, Hofer Tamás, H. Kerecsényi Edit, Kós Károly, Kotics József, Mándoki László, Molnár Balázs, Schram Ferenc, Szabadfalvi József, Szabó Károly, Vajkai Aurél és mások értékes könyvekben, tanulmányokban foglalkoztak a méhészkedéssel. Várjuk Domonkos Ottó kéziratosa munkájának megjelenését korai méhészkönyveink néprajzi vonatkozásáról. Összefoglalásom rövidített változata 1971-ben a finn *Kotiseutu* folyóiratban jelent meg. *A most közölt kézirat már több, mint tizenöt esztendeje nyomdakész állapotban van.* Természetesen időközben folyamatosan csiszoltam. Mielőtt rátérnék a méhészkedés ismertetésére az állatoktól való zsákmányolás egyéb emlékeiről írok. A közölt irodalom nyomán a kérdés iránt érdeklődő további lépéseket tehet a méhészeti kutatások terén. A 18–19. század s századunk első fele az az időkeret, amelynek méhészetét – hézagokkal – bemutatom. Ahol lehet és szükséges az időt pontosabban is közlöm. A népi kultúra nem egyenletesen alakul és formálódik. A sokrétű, különböző forrásból és időből származó feljegyzéseket, kéziratokat és nyomtatott munkák közléseit lehetőleg időben szinkronba hoznom. Viszont vállalom kell az ilyenkor elkerülhetetlen zökkenőket.

1. §. Az ember nemcsak a növényvilág termékeit gyűjti, hanem gyűjt, zsákmányol az állatoktól is. Az ilyen zsákmányolásnak Kelet-Európában és az ázsiai nomád népek

1. kép. Űrge (*Citellus citellus*). Hortobágy. Kovács Gábor felv.

nél számtalan emlékét ismerjük. A régi novgorodi kormányzóság szegény orosz lakosága kiásta a vakondok földalatti vackát és az ott felhalmozott „földi mogyorót” (*Lathyrus tuberosus?*) elszedte. Havasalföld románjai a hörcsögtől szedték el a felhalmozott gabonát. Kamcsatka őslakói, az itelmek egy egérfajta vackából rendszeresen kiássák és elfogyasztják a *Lilium martagon* (turbánliliom) gumóját, amit az egér téli táplálékul gyűjt össze. Kárpótlásul az egérnek cibolyamagvakat hagynak hátra, hogy éhen ne pusztuljon. A tunguzok, a korjácok, a szagáji tatárok, az altáji törökök és más szibériai népek is egy egérfajtától rabolják el az ehető gyökereket.

Hasonló „zsákmányolás” ismeretes a magyaroknál. Századunk elején a Hortobágy környékén, a Kis- és Nagykunságban kiásták a güzüegér (*Mus musculus spicilegus*) hordalékát, az ürge (*Citellus citellus*, 1. kép), a hörcsög (*Cricetus cricetus*) földalatti vackát és a felhalmozott gabonaszemeket, kukoricát elszedték. Ilyen módon több zsák gabonát is összegyűjtöttek, amit disznókkal, baromfiakkal etettek meg. A javát táplálékul is felhasználták. A hagyomány azt tartja, hogy a güzüegér ősszel felakasztja magát valami kőróra, ha nem tud „kilenc kúpot” – földdel vastagon betakart gabonaszemeket – összehordani. A mondát a néphagyományra hivatkozva múlt századi (1803) természettudományi irodalmunk is feljegyezte. (Meglépő, hogy Krascheninnikov S. 1755-ben megjelent munkájában hasonló mondát közöl a kamcsatkai itelmenektől. Az őslakók szerint egy patkányféle, ha elfogy a téli tápláléka kétségbeesésében valamilyen bokor két ága közé a nyakánál fogva felfüggeszti magát és elpusztul.) Kisküküllőben a búzaszárakra fészkelő törpe egér (*mezei pocok*, *Micomys minutus*) fészkeről tudják meg, hogy milyen magas lesz a hó. Ősszel a Lápos völgyében egy egérfajta odújában felhalmozott mogyorót kutatják fel és elszedik (*misináznak*). Ennek a zsákmányoló tevékenységnek az ősiségét támasztja alá, hogy egér szavunk finnugor, a güzü (*gezü*, *gözsö*) és az ürge (a régi nyelvben *ir*) valószínű őtörök eredetű. A hörcsög későbbi szláv jövevényszó. Erdős vidéken (Bakony, Mátra, Göcsej, székelyek) elrabolják a mókus (*cibabó*, *cibók*, *cibóka*, *csahó*, *evet*, *kelempájszmadár*, *mukucs*) és a pele (*pirimókus*, *Glis glis* és más fajták) odújában található mogyorót.

2. kép. Bibicfészek (*Vanellus vanellus*) tojásokkal. Nagyiváni legelő, Hortobágy. Szabó László felv.

2. §. Még századunk elején is tavasszal az Alföldön, a Szigetközben, a Szernye mocsár környéki falvakban és más vadvizes vidékeken gyűjtötték a vízimadarak tojását. Ez a tevékenység a *fúvászás*, *futulyázás* (Bodrogeköz), *tyukmonyászás* (Kiskunság). A hortobágyi pásztordal szerint

*Majd kimegyünk tavasszal a sásra
Rátalálunk vadruca tojásra.
Azt is a szűröm ujjába teszem.
Abbul is jó vacsorám készítem.*

A vadkacsatojáson (*fúmony*, Ormánság; *fútojas*, Szernye mocsár; *fú-pete*, Szatmár) kívül gyűjtötték a bíbic (2. kép), szárcsa, kanalasgém, haris, búbos vöcsök és más madarak tojását. 1827-ben feljegyezték, hogy a nagysárréti pákászok csónakszámra szedik a vízimadarak tojását. A leányok a Latorca holtágaiba nagypénteken *fúázni* mennek, azaz összeszedik a vadkacsatojást s ezt festik meg húsvéti tojásnak. A nagypénteken a *fútojást* szedő leány még abban az évben férjhez megy. A tojások egy részét elfogyasztották, tésztagyúráshoz használták, másrészével disznót hizlaltak. Szeged vidékén ünnepi kalács készítésére is felhasználták. A szigetköziek a piacokon árulták a vadkacsatojást. A Falusi Gazda 1861-ben írja, hogy a bíbictojásnak a városokban gyógyerőt tulajdonítanak s jó áron megveszik. A Rétközben a húsvét előtti hét volt a tojásgyűjtés ideje. A Bodrogeközben, a Sárréten, az Ormánságban az asszonyok a vadkacsa tojásait szelíd kacsával kiköltették és igyekeztek felnevelni a vadkacsákat. Szárnyukból azonban idejében levágtak egy darabot, hogy az udvarból el ne menekül-

3. kép. Lenyírt szárnyú vadkacsák a tanyaudvaron. Debrecen–Veker. Gunda Béla felv.

4. kép. Lapp fészekodú (*uuttu*). Petsamo, Höyhenjärvi, Finnország. Vilkuna Kustaa felv.

jenek. A második vadkacsanemzedéket már nem kell annyira őrizni, mert a madarak a bő táplálástól elnehezednek, rosszul repülnek és kereszteződnek a szelíd kacsákkal. A Debrecen környéki erdőkben meghúzódó tanyák udvarán még 1990-ben is tartottak lenyírt szárnyú vadkacsákat, amelyeket összeszedett tojásokból keltettek ki vagy fiatalon megfogva neveltek fel (3. kép). A Bodrogtóban fűzfákra, korhadó fatörzsekre méternyi magasságra gyékénykosarat tettek s így szoktatták a vadkacsát állandó tojásrakó, fészkelő helyre. A vadmadarak tojásának gyűjtése Észak-Európában (skót partok, Norvégia) jelentős. Az észtek, finnek, lappok, zürjének, az obi ugorok mesterseges odúkat (4. kép) raknak ki a madaraknak, hogy tojásaikat onnan elrabolhassák. Ezt a szokást már a finnugor időkben ismerték. Nálunk a tojásgyűjtés ősi finnugor hagyomány. Urali eredetű *mony* szavunk eredetileg vadmadár, vízimadár tojást jelenthetett (vö. *fúmony* 'vadréce tojás', *fúmonyáz* 'vadréce tojást keres'). Uráli eredetű *varjú*, *fogoly*, finnugor *lúd*, *fajd*, *vöcsök*, ugor *hatyú*, *fú* szavaink illetve ezek eredeti jelentése a vadmadarak világának gazdag ismeretére utalnak s nem rekeszthetők ki annak a tevékenységi körnek a néprajzi vizsgálatából, amelyhez a tojás gyűjtése, felhasználása tartozik.

A Kis-Balaton, a Velencei tó mentén s más dunántúli nádas területeken összeszedték a függőcinke (*fügemadár*, *sárgelle*, *sárvéhely*, *Remiz pendulinus*) fűz- és nyárfabarkából, a gyékény pelyhéből összeszőtt fészket s télen kapca helyett a csizmába használták. Tették a fészket reumás testrésze, fájó mellre, amelyről korai orvosi könyveink is megemlékeznek (1761). A fészek gyógyszer a lengyeleknél, oroszoknál, mongoloknál.

Szórványosan gyűjti a falusi nép az ehető csigát (*Helix*-speciések). Beregen a csigát meleg vízbe teszik. Ekkor kijön a héjából és tejföllel leöntve megsütik. Az Ormánságban századunk elején a kanászok forró parázson sütik a csigát. Göcsejben a tojással sült csiga a *tojásos gágyilló*. Tudjuk, hogy Berzsenyi Dániel birtokán tenyésztette az ehető csigát. Valószínű, hogy a csigacsalogató magyar, német, szlovák, szerb stb. gyermekversek ősi soron varázsversek voltak. Azért hívták ki a csigát a házából, hogy elfogyasszák. Az Alföld mocsaras területein még a 18. században, de később már mind kevésbé fogták a teknősbékát (*Emys orbicularis*) s a földesuraknak beszolgáltatták. Csökmő 1760 körül 200 teknősbékát szolgáltat be az uraságnak. Biharban a jobbagyoknak teknősbéka tavat is kellett tartani. Az egyik konyári lakos tenyésztette is. Ha Biharban nem volt elég teknős, akkor Beregből szereztek be. A bihari Derecskéről és környékéről 1777-ben 1700 darab teknőst szállítottak az Eszterházy hercegek kismartoni asztalára. A parasztság csak helyenként fogyasztotta. A bácskai juhászdal is az urak ételének mondja:

*Ha megfőzöm bográcsos ebédem,
Úgy viszem a számadó elébe,
Úgy jólakok krumplis tarhonyával,
Mint a báró tekenyős békával.*

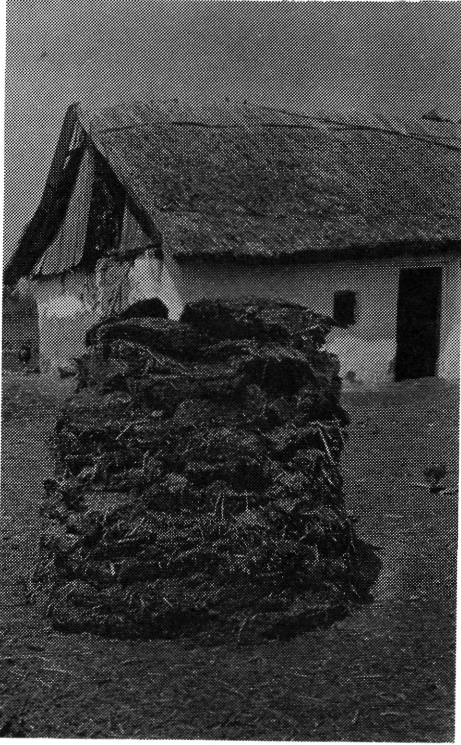
A pásztorok a teknős páncélját karikásnyelek és botfejek berakásos díszítéséhez használták. Ma Beregben az eleven teknősbékát a disznók moslékjában tartják, hogy az állatok meg ne betegedjenek. A teknőspáncél népi gyógyszer is. Ezzel kenik meg a fájós torkot, a tehén beteg tőgyét. A néphit szerint a teknősbéka abból az asszonyból lett, aki Jézustól megtagadta a szépen sült kenyeret, a kenyérral a teknő alá bújtt s ezért Jézus teknősbékává változtatta (Göcsej). Az aetiológiai monda változata a németeknél, a szerbeknél is ismert s *Cantimpré Th. Bonum universale de apibus* című 13. századi munkájában is olvasható.

3. §. Folyók mentén, mocsarakban, a rét *ombolyos* vizében szegényebb emberek rendszeresen szedték s helyenként ma is szedik, gyűjtik a *piócat* vagy *nadályt* (*Hirudo medicinalis*), amely *piánc*, *pihóka*, *piuka*, *vérszívó* néven is ismert. Nadályszedők voltak

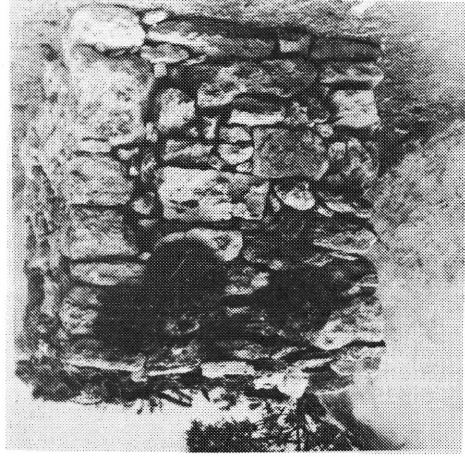
a pákászok is. Az összeszedett nadállal vásárokra, faluról falura járt a *nadályos*, aki a tiszántúli utcákon „Nadályt vegyenek, nadályt!” kiáltással árulta portékáját. A szegedi és más környékbeli falvak, városok piacainak jellegzetes alakjai a kiskundorozsmai nadályosok. A hagyomány szerint, amikor Kolumbusz Kristóf Amerika földjére lépett először piócaáruló dorozsmai asszonyokkal találkozott, amint éppen visszatérőben voltak Magyarországra. A monda változatai arról szólnak, hogy Kolumbusz aranyosszéki káposztatermelőket, tiszamenti kubikosokat és vándor szlovák drótosokat is üdvözölhetett. Az Ormánságban a nadály gyűjtői és árusai a *piókás szülék*. Az alföldi falusi házak ablakában még elvétve ott áll a nadályos üveg s benne jónéhány pióca nyújtózik. A nadályt a hagyomány szerint csak Szent György napig fogják. A Tiszántúlon a nadályos beleáll a vízbe, pálcikával alányúl a feléje kígyózó nadálynak s kiemeli. Zsinegre kötött húst is vetnek a vízbe, s a rátapadó nadályokat lefejtik. Gyakran a nadályos meztelen lábszárral áll be a vízbe s a rátapadó nadályra csipetnyi só hint, meleg pipával érinti, pipafüstöt fúj rá, hogy lehulljon a lábáról. A hajdúböszörményi mocsarakban leveles tengeri szárat dobnak a vízbe, s körülötte felkavarják az iszapot. A menekülő nadályok a kukoricaszár levelei közé bújnak s rejtekhelyükkel együtt kiemelik a férgeket a partra. A nadályt magas vérnyomás, köszvény s más betegségek ellen használják. Régebben a köpülőzést helyettesítette. A *nadály* ismeretlen eredetű, de régi szava nyelvünknek. A *pióca* elnevezést és az azzal rokon terminológiákat több irányból a környező szláv népektől vettük át. A nadály alkalmazására a 13–14. századtól vannak adataink. A 18–19. században külföldre is szállították. A gyógyászatban az ókortól kezdve alkalmazzák. Feltűnő, hogy a prerómai Germaniában gyógyításra még nem használták. Későbbi gyakori alkalmazásáról azonban több történeti feljegyzés maradt fenn germán területről is. A mai angol nyelvben elnevezésének (*leech*, óangol

5. kép. Juhtrágyát gyűjtő juhász. Az összesepert *juhport* tüzelésre használják. Hortobágy. Ecsedi István felv.

6. kép. Tüzelésre használt száradó juhtrágya. Hortobágy. Gunda Béla felv.

7. kép. Kőrakásra felcsapott száradó tehéntrágya tatár gazda udvarán. Tatar-Kujusu, Dobrudzsa, Bulgária. Gunda Béla felv.

laece) eredeti jelentése 'gyógyító', 'orvos' volt. A környező szláv népeknél, a románoknál is használják a nadályt. Századunk elején sokat gyűjtöttek a Kaszpi-tenger mocsaras partvidékén s onnan Teheránba is elhordták.

4. §. Kitaibel Pál botanikai feljegyzései során (1796, 1798) többször említi, hogy az Alföldön trágyával tüzelnek és a kerítést is trágyából rakják fel. A hortobágyi juhállásokon, a karám mellett 30–40 évvel ezelőtt még összesöpörték a juhtrágyát (*juhpor*), amit a juhász pénzért eladott vagy pálinkát, bort kapott érte cserébe (5. kép). A *juhporral* befűtött kemencében kitűnő kenyér sült. Az alföldi legelőkön helyenként még századunk közepén is összeszedték a megszáradt tehéntrágyát (*árvagané, bélfá, kunkoksz, tótkalap, tőzeg*) s rendszeresen tüzeltek vele. A Hortobágyon ősszel a gulyások boglyába rakták az *árvaganét*, friss marhatrágyával letapasztották s a tavaszi kihajtáskor száraz tüzelő állt a rendelkezésükre. A birkahodályok letaposott trágyáját darabokra vágják s kupacokba rakva szárítják (6. kép). Az ilyen trágyadarabokat a hodálynál és kunyhónál a fal emeléséhez is felhasználják. Az istállótrágyát fakeretbe taposva formálják, kiborítva megszáritják s szintén tüzelésre használják. Ennek is *tőzeg, levélgané, vetett gané* a neve. A friss marhatrágyát gyakran felcsapták a kunyhó falára, a kerítésre és ott száradt meg. A trágyával való tüzelés általánosan ismert a steppei népeknél. A dobrudzsai és krimi tatárok, a kirgizek, a kisázsiai törökök ma is tüzelnek trágyával. A dobrudzsai tatár falvak kerítésén ott szárad a *tőzeg* (7. kép). Szokásos a trágyatüzelés Ukrajnában, a balkáni szlávoknál, Svájcban, Franciaországban, Skóciában is. A trágyatüzelő, a trágyagyűjtés nomád török hagyomány a magyarságnál,

8. kép. Észt erdei méhészt a méhesfát és a raj odúját igazgatja. Észt Néprajzi Múzeum gyűjt. Tartu, Észtország. Linnus Ferdinand felv.

aminek fennmaradásához hozzájárultak a geográfiai viszonyok. *Tőzeg* szavunk is régi török jövevényszó, de nem állapítható meg, hogy a honfoglalás előtt vagy után került-e a nyelvünkbe. A tárgytörténeti vizsgálatok inkább az előbbi feltevést támogatják.

5. §. Kelet-Európa méhészetének eddigi vizsgálatából az derült ki, hogy a méz és viasz felhasználása a finnugor népeknél már ősi kultúrperiódusukban ismeretes volt. A Középső-Volga és az Alsó-Káma – finnugorok által lakott – vidékéről az utazók (Ruysbroeck W., Fletcher D., Herberstein S.) a 13. század közepe óta, majd később a 16. században azt írják, hogy mézben bővelkedik. Az oroszok méhészetére következtethetünk a korábbi, 11. századi orosz krónikák adataiból. A Középső-Volga, az Alsó-Káma vidékének növényföldrajzi (tülevelű fák mellett a gazdag hárserdők) és éghajlati viszonyai azonban már az ezeket a feljegyzéseket megelőző messze múltban lehetővé tették a primitív méhészkedést. N. Sebestyén I. szerint nincs okunk kételkedni abban, hogy a finnugor ősnép a pre-indoeurópaiaktól tanulta el a méhavadászatot. Linnus

Ferdinand pedig arra az eredményre jut, hogy az erdei méhészkedés a késői neolithikumban (i. e. a második évezred) a Középső-Volga és az Alsó-Káma vidékén a finnugor népek finn-permi szakaszában alakult ki. Az erdei méhészkedésnek az a lényege, hogy a méheket a lakóhelytől közelebb vagy távolabb erdei fák mesterségesen kivájt odvában tartják és így gondozzák. A történeti feljegyzések arról győznek meg, hogy az erdei méhészet elsősorban a cseremiszek, mordvinok és votjákok között virágzott. A mordvinokat a 13. században kiváló erdei méhészként említik. Ők szolgáltatták a 14. században az akkori Oroszországból exportált méz legnagyobb részét. A Volga középső vidékére, a Káma alsó folyásának mentére később török-tatár népek, főleg baskírok költöztek be, akik átvették a finnugorok hagyományos méhészetét és ezt tovább folytatták. Finnugor örökség az erdei méhészkedés az észteknél is (8. kép).

Nagyon valószínű, hogy igen régen ismerték a méhészkedést az Ural hegységtől messzi keletre, Szibériában s ennek emléke lehet az északaltáji törököknél a mézelő erdei rajok felkutatása. Az altáji méhészkedés független a finnugorok és a később bevándorolt oroszok méhészkedésétől.

Mindebből arra következtethetünk, hogy a finnugorokhoz tartozó magyarság Ural menti őshazájában szintén ismerte a méhet (*Apis mellifica*) és fogyasztotta a mézet. Feltevésünket megerősítik a magyar nyelv finnugor eredetű *méh* és *méz* szavai. A méhészkedés körébe tartoznak *odu* és *fedém*, *födém* szavaink, amelyek szintén finnugor eredetűek s 'bodon, köpü, fatörzsből kivájt méhlikás' jelentésük is van ill. volt. A *fedém* eredeti jelentése 'erdei élőfa, amelyben méheket tartanak'. A magyar nyelv finnugor eredetű méhészkedési terminológiáját gazdagítja a 'rajzik' jelentésű *ereszt* ige. A méhek viaszépítményét jelentő *lép* kapcsolatban áll a 'takar, fed' ill. 'réteg' jelentésű finnugor *lep* szavunkkal s így ez a terminológia is méhészkedésünk ősiségéről tanúskodhat. A szlavóniai magyaroknál a lépes méz ma is *lepetős méz*. A lépnek *sejt*, *slejt* elnevezése jelentéssel a *selejt* elkülönült változata. A hímnemű méhet is jelentő *here* uráli eredetű s eredetileg a 'férfi, hím' jelentésű *here* szócsoporthoz tartozik. A lépzet, méhviaszt, lép-, viasztörmelékét jelentő *sonkoly* ismeretlen eredetű. A *raj* szláv jövevényszó, de közelebbi forrása ismeretlen. Mint jövevényszóként méhészetünk ősisége szempontjából nincs jelentősége. A rajt valószínű *eresztésnek* nevezték, mint napjainkban Göcsejben. A *fiasítás* 'méhpete, álca, báb' az uráli eredetű *fiu* származéka.

A méhnek (*méhecske*, *mihe*) az Alföldön, Gömörben *bogár*, *darázs*, *dongó* elnevezése is előfordul. A moldvai csángóknál *méhbogár*, *méhféreg*, *mézbogár*, *rajbogár* néven ismerik. Az anyaméhet *királykának*, *királynének*, *vezérnek* is mondják. Erdélyben és Moldvában helyenként a *here trintor*, *menár* néven ismert.

6. §. A 11. századtól a középkoron át számtalan okleveles adat, történeti feljegyzés tanúskodik arról, hogy a Kárpátok medencéjében letelepült magyarság foglalkozott méhészkedéssel. Már 1015-ben a pécsváradi (Dunántúl) monostor személyzete között 12 méhészt és 6 „cerearius”-t találunk. A 13–15. században voltak magyar falvak, amelyekben a király méhészei laktak. Néhány falunév (pl. *Méznevelő*, *Méhész*, *Méhkerék*, *Méhes*, *Vársonkolyos*, *Fedemes*) bizonyítja, hogy az ottani lakosság korábban – már a 13–16. században – méhészt volt vagy jórészt méhészettel foglalkozott. Több olyan szlovák és román falunévet is ismerünk, amelyek méhészek tevékenységére utalnak. A méhek után a 18. sz. végéig az egyház, az állam, a földesúr a parasztságtól méz-, mézsör- és viaszadót szedett. A hódoltsági területeken a töröknek sok más egyéssel együtt mézzel is adóztak. Már 1121-ben Páka faluban (Zala megye) az egyház részére minden ház után 6 „tortillas” viaszt kellett beszállítani. A méhcsaládok számára néhány statisztikai adat tanulságosan utal. A csetneki uradalomban az 1643. évi urbárium szerint 10 kassal rendelkező jobbágycsaládok is voltak. A Jászságban 1699-ben 646 méhkast írtak össze. A legtöbbet, kilencvennégyet Jászberényben. A méhkasok száma azonban csak két családnál haladta meg a tízet. A 18. század végén is csak 1317

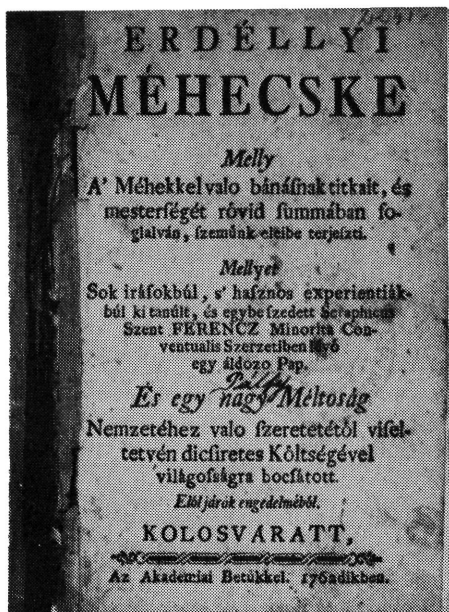
a Jászságban összeírt méhkasok száma. Ugyanakkor méhészkönyveink már 100 körüli kassal méhészkedő gazdát is említenek. A korai statisztikai adatok azonban félrevezetők is lehetnek, mert nem tudjuk, hogy ősszel hány családot hagyott meg a méhész.

A méz értékére jellemző, hogy a 11. században (1067) kb. 10 liter mézért egy szekér zsendelyt adtak. Később – a 16. sz. közepén (1552) – a budai török piacon 1 liter mézért (?) egy keresztény foglyot lehetett vásárolni. A 18. sz. végén egy pár lefojtásra szánt méhcsalád ára 8 forint volt, amikor egy „tavalyi borjúért” 6 forintot kértek. Egy *döb-beny* méhéért két szapu búzát is adtak. A békési Szarvason 1767-ben egy kitelelt méhkas ára 1–2 forint. A 19. sz. elejére (1804) már 6–10 forintra ment fel az ára. Egy évszázaddal később az Alföldön egy méhcsalád egy mázsa búza árának felelt meg.

Jelentős a méz a táplálkozásban. A 20. sz. előtt sok mézet használtak fel üdítő italok, mézsör készítésére. Használják a mézet gyógyszerül. Lencsés György 16. sz. végi kézirat orvosi könyve a legkülönbözőbb betegségek gyógyítására ajánlja a mézet. A moldvai csángók ma is azt tartják „jó a méz minden urusságnak, mert mindenféle virágoeskából van.” Számottevő mennyiségű méz kellett még a 19. század elején is a mézeskalács készítéséhez. Magyarországon már a 14. sz. közepén virágzó mézeskalácsipar volt, de a kolostorokban előbb is dolgoztak mézeskalácsütők. Az erdélyi városokban készített mézeskalács a 16–17. században nemcsak az erdélyi fejedelmeknek, hanem a törököknek is kedvenc csemegéje. A mézeskalács jelentőségére jellemző, hogy 1725-ben Kassán az egyik mézeskalácsos mester egyetlen alkalommal 71 000 darab mézeskalácsot vitt a vásárra. A 16–18. században sok mézet, viaszt exportáltunk Lengyelországba, Ausztriába, Velencébe. 1624-ben és a következő években skót kereskedők vásárolják az erdélyi viaszt. A viasz kellett a gyertyakészítéshez. Az egyházak, a céhek gyakran viaszban szabták ki a kisebb vétségek elkövetőire a büntetést. Az istentiszteletek kötelező látogatásának elmulasztásáért bizonyos mennyiségű viaszgyertya beszolgáltatásával tettek eleget a róm. katolikus hívek. Mesterré avatás alkalmával a céh új tagjai a céhnek viaszgyertyát ajándékoztak. A falusi lelkészek járandóságai között is említik a mézet.

A méheket használták a 14–17. századi haditechnikában. Várostromoknál a védők az ostromlók közé méhekkel telt kasokat dobáltak. A várvédelemnek ezt a módját néhány erdélyi monda napjainkig megőrizte. Az udvarhelyi hagyomány az erőszakosan terítő jezsuitákra dobált méhkasokról emlékezik meg.

A méhészkedés jelentőségét bizonyítja, hogy a 18. század közepétől a 19. század közepéig hazánkban kb. 50 méhészeti könyv és nagyobb tanulmány jelent meg. A 17–19. századból kézirat méhészkönyveket is ismerünk. Legrégibb méhészkönyvünk 1645-ben Nagyváradon jelent meg (a lengyeleknél 1614-ben), amely Rákóczi György főméhészmesterének, Horhi Miklósnak a munkája. Csak kézirat másolatokban maradt fenn. Mindegyik másolat természetesen egy-egy variáns, amelyek révén a másolók felfogása és tudása szerint a hiedelmek alakulását, redukálódását, táji változatait követhetjük nyomon. A kézzel írt kéziratok adatai azonban csak nehezen lokalizálhatók. Tanácsaik forrását csak részben kereshetjük használatuk helyén. Feltűnő, hogy a kéziratokon Horhi neve is megváltozik (Hoits Mihály, Horváth Miklós, Hörkey István stb.). A másolatok az erdélyi parasztság kezén még napjainkban is lappanganak. Erdélyben népszerű, kéziratban terjedt méhészeti útmutató volt Római Nagy Péter munkája, amelyet állítólag lengyelből fordítottak magyar nyelvre. A kolozsvári volt Róm. Katolikus Lyceum könyvtárában lévő egyik másolat címe a következő: „A méhekkel való bánásnak igaz mestersége, melyet I. Lengyel István király parantsolatjára közönségesé tett Római Nagy Péter. Ezerhatszáz negyvenedik esztendő.” A kézirat előszavában olvasható, hogy a munkát 1643-ban Szilágy Csehi Janko András a bonyei templom kőfalában találta meg s valaki zsidóból és görögből deákra, majd deákból Eperjesi Lőrinc, Homonnai András és Gyöngyösi Mihály magyarrá for-

9. kép. Pálfi Lőrinc méhészkönyve (1762)

ERDÉLLYI MÉHES KERT.

avagy,
A' Méheknek Teftetskéjeknek és Ta-
gotskájoknak, Termézeteknek és Munkájok-
nak, fok Ellenségeiknek Nyavalyájoknak, azok
ellen való Orvofiságoknak, és a' Vélek
való dajkalkodás módjának
le-rajzoltatása.

Mellyet,
Rész Szerént, fok tudós Méhészeknek Iráíakból;
rész Szerént pedig bizonyos Tapafalalásokból, a'
gyengéknek haznokért egybe-kezegetett, és
tsekély Magyar Verfekbe
foglalt

SZÉKI VESMÁS MÁRTON,

N. DOBOKA VÁRMEGYÉNEK

Hatos ADSESSORA.

KOLOSVÁRATT,

Nyomt. a' Ref. Coll. Betávell 1774.

10. kép. Széki Vesmás Márton méhészkönyve
(1774)

dították. A munkának több évszámokban és szövegben eltérő kéziratát ismerjük. Úgy tűnik, hogy sokat forgatott – már modernebb szellemű – kéziratot méhészeti munka Lokodi Sándor Istváné (*Erdélyi legújabb pallérozott méhészet* . . kb. 1830–1840), amelyet szintén a fenti kolozsvári intézmény könyvtára őrzött. A kézirat „erkölcsi mézcseppek” címen a mindennapi magatartáshoz is tanácsokat nyújt. Több értékes méhészeti kéziratot őriz az Országos Széchenyi Könyvtár, a budapesti Néprajzi Múzeum és a nagyenyedi kollégiumi könyvtár. A nyomtatásban megjelent munkák közül Pálfi Lőrinc (*Erdélyi méhecske* . . . , Kolozsvár 1762, 9. kép), Szígeti Gyula (*Méhészkönyv* . . . , Nagyenyed 1763), Széki Vesmás Márton (*Erdélyi méhes kert* . . . , Kolozsvár 1774, 10. kép), Handerla György (*Új méhésztudomány* . . . , Pozsony 1775), Ravazdy András (*Méhtolmács* . . . , Diószeg 1791), Veszelszky Antal (*A magyarországi méhtartás* . . . , Vác 1795) könyve érdemel figyelmet. Ezekben a szerzők (jórészt falusi gazdálkodók, lelkészek, tanítók) megírják a parasztok körében szerzett tapasztalataikat és bőséges folklóre anyagot is közölnek. A munkák egyrésze visszatükrözi a klasszikus szerzők (Vergilius, Columella) s a kor külföldi méhészeti irodalmának tanácsait és gondolatait. Nagy János szanyi plébános *Méhi gazdaság* . . . (Győr 1786) c. munkájában „Ovidius rendihez alkalmazott magyar versekben” foglalja össze a méhésztudományát s erkölcsi útmutatást is fűz hozzá. Íme két részlet a munkából:

*Menny már munkátskám, mint a' méhétske repülve,
'S Méhes Gazdákkal szállani szembe siess.*

*És ha hibát valahol versemben látna, vagy ő-is
Méhekkel bánván, többet-is ért'ni akar.
Add' tudtára, hogy én Lantom már régi, 's meg-aggott.
És múltatta tsupán téli üdőbe magát.
Add' tudtára hogy én nem más Országnak, hanem tsak
Irtam, mint vélek bánni Hazánkba szokás.*

*Már, ha akármikor-is rosz, 's tolvaj Méhe kerülné
Kertedet, és kasidat, róla te tenni tanúlyl.
Itt szükséges elébb Tolvajt ismérni, haraggal
Jön ez kasra, 's igen nagy tsapatokba, s korán.
Színében feketés, mert a'melly Méhe tsupán tsak
Mézet eszik, barnább a derekába, 's hasán.
A kas előtt zinatol, 's nagy erővel megy be likánál.
Huzzák ott egymást, és nagy haraggal ölik.
Ezt látván fogj sárt, melly mindig marha ganéjbül
És hamuval gyengén meg-keverítve legyen.
Vedd' kissebbre likát, tsak hogy egy Méhetske mehessen
Kasba, erőt evvel nyujtani fogsz te neki.*

Már a 18. század közepén ismert volt a magyar méhészek körében az angol Gedde John *The English Apiary* (1721) c. munkája, amely három kiadásban (1759, 1768, 1781) jelent meg magyar nyelven. Szathmáry Király György fordítása a német átültetés nyomán készült. Nagy hatása lehetett a magyar méhészek körében, mert Vannai István 1779-ben átdolgozta, a hazai viszonyokhoz alkalmazta, kiegészítette Szathmáry Király György fordítását. Vannai István így jellemzi – nyomtatásban meg nem jelent – munkáját: „En ezen méhészkönyvemet igyekszem országunkban eleitül fogva bévett és mind ez ideig is, többire mindenütt gyakorlott szokáshoz, országunk természetihez, szöllő, hegyes, erdős, mező földeihez nem külömben a külömb-külobm féle idők járásához is alkalmaztatni.” Méhészkönyveink sorában nagy előrehaladást jelent Csáti Szabó György könyve (*Magyarországi méhes gazda* . . . Debrecen 1792). A szerző szakított a „babonák” világával s gazdag tapasztalatai révén gyakorlati tanácsokkal igyekszik elősegíteni méhészettünk fejlődését, megismertetni a méhek természetrajzát. Hasonló szellemű Toldy József *Rövid oktatás a méhekkal való bánásról* . . . (1789) c. munkája. Magda Pál joggal írta 1819-ben, hogy „A méhtartásról nem tsak sokat olvasnak Magyarországi lakosai, hanem irnak is.” Méhészeink körében elterjedt, ismert lehetett a latin nyelv. 1800-ban Chabicsovszky György, 1814-ben Csaplovics János adja ki latinul írt méhészeti munkáját. 1792-ben Glosius J., 1802-ben Fandly J. szlovák nyelven jelentetnek meg néprajzi szempontból is értékes könyveket. Ezeket követi 1817-ben Csaplovics János szlovák méhészeti tanácsadója, amely fordítása korábbi munkájának. Szerb nyelven 1810-ben Maksimović A. írt méhészeti könyvet, amelyet a század második felében több román nyelvű munka egészít ki. Mindezek jelzik, hogy nemzetiségeink is igyekeznek a szakszerű méhészkedés útján járni. A szerzők bőven merítettek magyar forrásokból.

Mária Terézia uralkodása idején (1740–1780), a 19. század elején hatósági intézkedésekkel, szakszerű útbaigazításokkal fejlesztik a méhészetet. Az 1770-ben létesített bécsi méhészeti szakiskolába magyarországi tanulókat toboroznak. 1771-ben az erdélyi gubernium értekezletre hívja össze a méhészeket s az 1770-es években már méhészeti felügyelő (Toldy József) működik hazánkban, aki körutakat téve előadásokat tart a méhek kezeléséről, a megyéket a korszerű méhészkedésre serkenti. A szarvasiakról tudjuk, hogy meg is fogadták tanácsait. Szarvason 1771-ben alapítottak méhészeti

11. kép. Debreceni mézeskalácsosok a hortobágyi vásáron. Déri Múzeum felv.

iskolát, ahol a tanítás ingyenes volt s még 1805-ben is oktatták a méhészetet. Az iskola szervezetét, az oktatás anyagát sajnos nem ismerjük. Keszthelyen a gazdasági tanintézetben 1797-től, az erdészeti szakiskolákban a 19. század elejétől iktatták a tantárgyak közé a méhészkedést.

A méhészkedés – amelyet a mezőgazdaság költészetének mondanak – a 19. század második felében hanyatlani kezd, mert a mézet mindinkább kiszorítja a cukor (nádméz, 1493). A viaszt a gyertyakészítésnél mellőzik és a mézeskalács-készítés is veszít jelentőségéből, noha a 19. sz. végén kb. 1600 mézeskalácsos dolgozott az országban. Ekkor még jelentős mézeskalácsipara volt több erdélyi, felvidéki városnak (Brassó, Torda, Kézdivásárhely, Kassa, Rozsnyó, Rimaszombat, Nyitra, Pozsony). Brassóból és Kézdivásárhelyről nagy mennyiségű mézeskalácsot szállítottak Moldvába és Havasalföldre. A 17–19. században Kassa mézeskalácsosainak készítményeit szekérszármra vitték Lengyelországba. A mézeskalácsosok sorában német mesterek is dolgoztak s hatottak erre az iparunkra.

Az intenzív gazdálkodással a mezőket, réteket felszántják, a tarlókat hántják, az erdőket irtják, meg gondolatlanul vegyszereznek, s ezzel a jó méhlegelő terület csökken. Újabban azonban főleg a méhészek önerejéből, ismét nagy gondot fordítanak a méhészkedésre. Magyarországnak ma mézből jelentékeny exportja van. Híres a magyar akácméz. Gödöllőn kutatóintézet működik, amely gyakorlatilag is elősegíti a méhészkedés fejlődését. Ennek érdekében már a múlt században igen sokat tettek a méhészegyesületek s a vándor tanítók. Az első méhészegyesületet a barcasági szászok alapították 1844-ben. Ezt követte a dél-magyarországi és a Békés megyei Méhész

Egyesület (1873). Eredményesen működtek a felvidéki méhészegyesületek. Több egyesületnek saját lapja volt, amelyek néprajzi szempontból is kincsesbányák. A hivatalos szervek támogatják a népművészeti szempontból is figyelemre méltó mézeskalácsos ipart (11. kép), amelynek napjainkban Debrecen, Hajdúböszörmény, Sárospatak a központja.

7. §. A néphit szerint a méh Szűz Mária könnyéből, szívéből, Krisztus véréből keletkezett. Egy ormánsági monda szerint Szent Péter kiszedte a Krisztus fején lévő sebből a kukacokat, fazékba téve virágos kert közepébe helyezte s a kukacokból méhek fejlődtek. Hasonló mondák ismeretesek Kelet-Európa más népeinél is. Az oroszoknál Krisztus köldökéből, a lengyeleknél Krisztus verejtékéből származtatják a méhet. A kárpáti ukrán néphit szerint Krisztus sebéből Szent Péter kiszedte a kukacokat, odvas fába rakta és a kukacok méhekké alakultak át. A Mátra hegységi palócok azt hiszik, hogy a méhet az Isten teremtette s amikor azt az ördög meglátta, csúfolódní kezdett az Istennel s elhatározta, hogy különb állatot fog teremteni, de csak legyet tudott. A mordvin, a vogul és a csuvas mondák – nyilvánvalóan orosz hatásra – hasonlóan emlékeznek meg a méh teremtéséről.

Már korai méhészkönyveink szerzői különböző méheket tartanak számon. Vannai István (1779) beszél a *balog* méhről, amely csak délután ereszt s lépjait éllel a kas oldalára rakja, mérges és mézelőbb, mint a többi. „Csinálni is lehet” – írja – ha a raj befogásakor „előre bal kezeddél egy jó marékkal a kasba vettz”. Ő azonban nem próbált így *balog* méhre szert tenni. Ravazdy András bihari méhész szerint (1791) a méhek „legnemesebb nemei” a Csillag, Balog, Buba, Szarvas, Hodos, Szagos, Félkaj-sza, Patyolat stb. méh. A *balog* méhet Szatmárban napjainkban is számon tartják, mint apró, erős, mérges méhfajtát. A Jászságban ma a krajnai szürke, fekete és az olasz (méhészkönyveink szerint sárga) méhet tartják. A *fekete* méheket már 1778-ban említik. Kárpát-Európa méhfajtái részletes tanulmányozást érdemelnének.

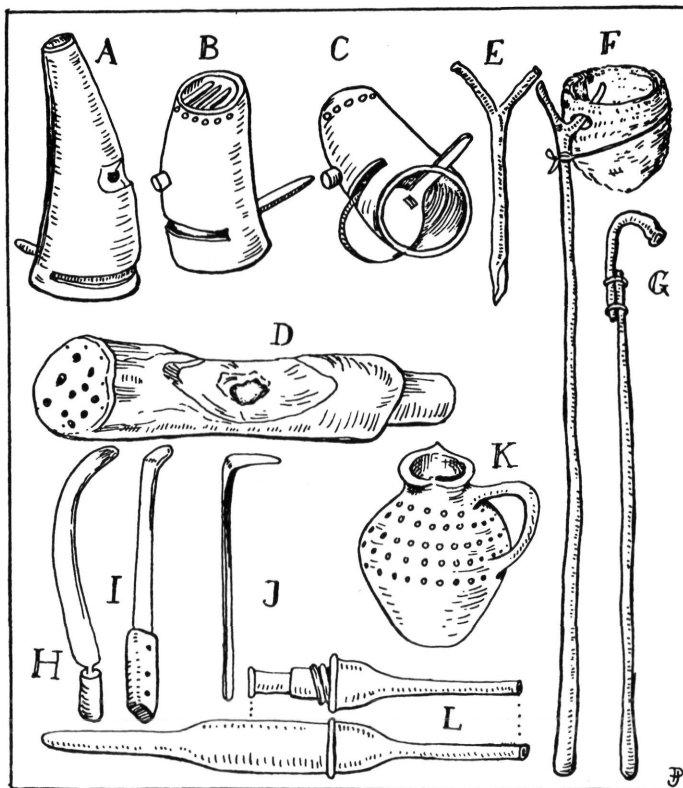
8. §. Az odvas fatörzsekben, sziklahasadékokban meghúzódó rajok mézének elrablása ősi emberi tevékenység. A felsőpaleolitikumból megmaradt barlangi festmény (Araña barlang, Valencia, Spanyolország) azt a jelenetet ábrázolja, amikor a méh vadász edényével a méhek odújához kúszik s elrabolja a mézet (12. kép). Nem különbözik ettől Nepal mai méh vadászainak tevékenysége, akik bambuszból csavart hágsók segítségével több mint 100 métert kúsznak a sziklafalakon, hogy elérjék az *Apis laboriosan*ak, a legnagyobb mézelő méhnek az odúját, amelyből nyársra húzva emelik ki a lépeket. Az egyik gurka méh vadász mondotta a National Geographicban (1988. 174. k. 5. sz.) megjelent tanulmány szerzőinek (Valli Eric, Summers Diane), hogy nagyatyja évenként még 600 családot fosztott ki. Ő maga az utolsó évben nyolcvanat. Dél-amerikai indián törzsek (guayaqui, ashuslay) hosszúnyelű ecset segítségével nyalogatják ki az odvakban megtalált mézet. Az erdőket cserkésző guayaqui indiánok méh vadászátát, a *Melipon*akhoz tartozó méhek odújának kirablását Herman Ottó írásaira emlékeztetően tárja elénk Vellard J. egyik könyvében (Une civilisation du miel. Paris 1939), amely számomra a legnagyobb élményt nyújtó néprajzi munkák egyike. Mindezekről és a mézrablás más módjairól részletesen írtam Ethnographica Carpathica c. munkámban.

A magyarságnál is a méz megszerzésének legegyszerűbb, de kétségkívül ősi módja az odvas fában meghúzódó család mézének elrablása. A méh vadászatról – amely ősi tevékenység, amikorra már elegendő mézet hordtak a méhek – a 18. századi méhészeti munkák gyakran megemlékeznek. Erdei tisztásokon lépes mézet tesznek ki, viaszt égetnek, urinnal átítatott mohát szórnak el. Az urin, a méz, a viasz illatára seregesen száll a méh s a méh vadász (Zalában *méhépüszér*) megfigyelve repülési irányukat, könnyen megtalálja azt az erdei odvas fát, amelybe a raj tanyát ütött (Erdély, Moldva). Somogyban a pásztorok az urinra szálló méhek közül néhányat megfognak és gyapjú-

12. kép. Méh vadász a felsőpaleolitikumban. Barlangi festmény.
Araña barlang, Valencia, Spanyolország

szálat, cérnát kötnek a méhekre, hogy biztosabban követhessék repülési irányukat. A megfogott méhre dohányfüstöt is fújnak, amelytől – hasonlóan, mint az urintól – a méh elkábul és lassabban, alacsonyabban repül. Az urin, mint méhcsalogató ismeretes volt a lengyel, az orosz és az altáji török méh vadászoknál. Erdélyben, a moldvai csángóknál, a palócoknál, Gömörben s helyenként a Dunántúlon napjainkig szokásos, hogy az erdei rétekre a méh vadász mézet visz ki. A mézre rövid idő múlva nagy számban szállnak a méhek, amelyek közül néhányat egy marhaszarvból, ritkábban szarvasagancsból készült kis „csapdába” befog (13. A, B, C. kép). A csapda működése a követ-

13. kép. A méhészkedés különböző eszközei. A: A méh vadász szaru csapdája. Magyarléta, Gyalui havasok. – B–C: Ugyanaz. Domaháza, Bükk hegység – D: A méh vadász bodzafából készült csapdája. Pusztafalu, Zempléni hegység. – E: A poszméhek (*Bombus* sp.) kiásásához szolgáló ásóbotocska. Zalabaksa, Zala m. – F: A raj befogásához szolgáló kosár. Garbolc, Szatmár. – G: A faágra szálló rajt a kasba való berázásánál használt kampó. Garbolc, Szatmár. – Lépmetsző kések. H: Mezőkőbölkút, Mezőség – I: Panyola, Szatmár. – J: Decs, Tolna m. – K: Rajfűstölő edény. Nógrádsípek, Nógrád m. – L: Méhészpipa. Panyola, Szatmár

kező: A mézre rászállt méhek fölé borítja a méh vadász a belül mézzel be kent csapdát, amelynek vékony deszkából készült alját előzőleg kihúzta. A méhek közül néhány felmászik a marhaszarv-csapdába. Ekkor a méh vadász a deszka alját visszatolja a helyére. Az ügyes méh vadásznak 5–10 méh is kerül a csapdájába. Ezek közül egyet még a befogás helyén kienged a csapda oldalán lévő nyíláson s a kirepülő méhet bizonyos távolságra (kb. 50–80 méter) követi. Ekkor újabb méhet enged ki a csapdából és ezt az eljárást mindaddig megismétli, míg a rajjal teli méhesfát meg nem találja. A székely méh vadász (14., 15. kép) nyaranként, ősz idején 20–30 erdei méhcsaládot is felkutatót. A méh vadászat különböző módja a méh tulajdonságainak kiváló ismeretén nyugszik. Ha a megtalált méhesfából nem szedik el azonnal a mézet, akkor tulajdonjegygel jelölik meg. Leginkább szalmakötéllal kötik át vagy különböző jelet vésnek a fa törzsére, ami

14. kép. Székely méhvasász. Székelyvarság, Hargita hegység. Tagán Galimdzsán felv.

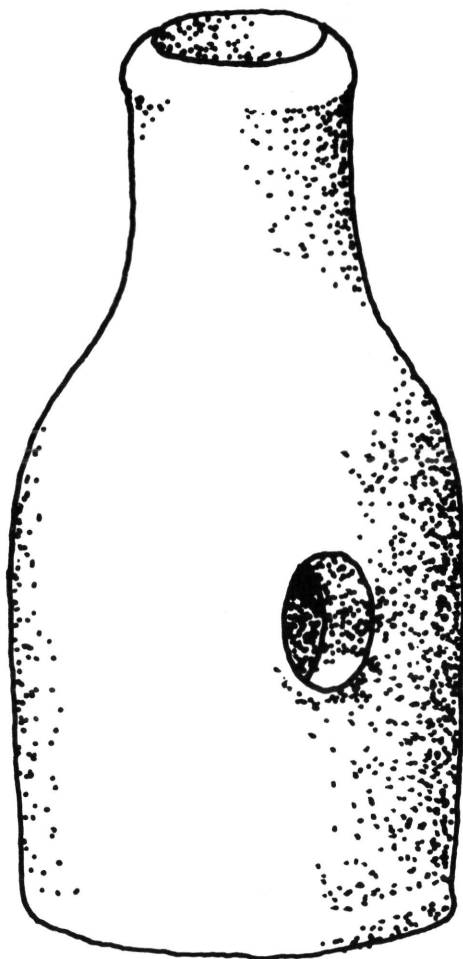
15. kép. Székely méhvasász. Székelyvarság, Hargita hegység. Tagán Galimdzsán felv.

16. kép. Tulajdonjegy az erdei bükkfán, amelybe méhraj költözött. Lövéte, Hargita hegység, Gunda Béla felv.

17. kép. Méh vadász bodzafából készült csőforma csapdáival. Pusztafalu, Zempléni hegység. Gunda Béla felv.

18. kép. Agyagból készült méhcsapda. Fazes munka. A csapda belsejét mézzel bekenik s a felső nyíláson a virágokról betesznek a csapdába 5-6 méhet. Néhány perc után az oldalsó nyíláson kiengedett első méhet követik, majd kiengedik a második, harmadik méhet . . . s ezeket is követik. Rév, Bihar, Erdély

azt jelzi, hogy más nem nyúlhat a fához, a méznek és méhnek már gazdája van. Bereg megyében egy 1793-ban kiadott falusi törvény szerint, aki az erdőben méheket talál, a mézüket kiszedheti, de a fát ki nem vághatja. Ha a méhcsaládot élve akarja hagyni – hogy a mézet később vegye el – a fát keresztrel jelölje meg (16. kép). Aki az ilyen fából a mézet ellopja tolvajként büntetik. A székelyknél a tulajdonjegyek megegyeznek a mezőgazdasági eszközökre vésett tulajdonjegyekkel: II, X, II, II, II, X.

Hasonló tulajdonjegyeket tesznek az erdei méhesfákra az észti, cseremiszi, mordvin, lett és más kelet-európai erdei méhészek. De ilyen tulajdonjegyek korábban Észak-Németországban sem voltak ismeretlenek, ahol az erdei méhészet szintén virágzott. A tulajdonjegyet a németeknél a méhesfán 10 évenként meg kellett újítani. A keresztalakú tulajdonjegyeket a korai középkorban említik a nyugati gót törvények. A 16–17. században a mordvinoknál, a középkori liveknél a méhesfák tulajdonában beállt változással a tulajdonjegy használta is az új méhes gazdára szállt. Linnus F. szerint a tulajdonjegyeket már a méhavadászat ősi, kezdeti időszakában alkalmazták. Nálunk is egyidősek méhészkedésünkkel. A méhesfák megjelölésének eredetileg mágiikus célja volt. A rajt védtek vele más méh vadász rabló tevékenysége, a medve ellen.

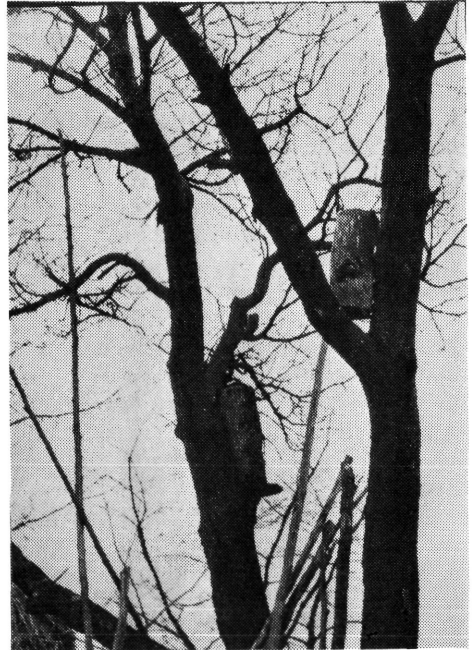
A marhaszarvból készült „csapda” ismeretes a szlovákoknál, románoknál is. A zempléni Hegyközben szarucsapda helyett bodzafacsövet is használnak (13. D, 17. kép), amelyről Handerla Gy. méhészeti munkája (1775), Lokodi Sándor I. kézirata (kb. 1830–1840) is megemlékezik. Columella római író említi, hogy musttal bekent nádcsőbe kell befogni a méheket, majd abból egyenként kiengedni s így a raj könnyen felkutatható. A rómaiak és a magyar méh vadászok eljárása között lényegében nincs különbség. A révi fazekasok (Sebes-Körös völgye) agyagból formálnak méhesapdát (18. kép). Az USA-ban élő francia méh vadász tevékenységét néprajzi hűséggel írta le Cooper F. A méh vadász c. regényében. A székely méh vadász ügyességét Nyirő József örökítette meg egyik novellájában.

A székely méh vadászok tudják azt is, hogy a nyest szereti a mézet. Ezért télen a hóban figyelik az állat nyomát s azt a fát, amelyre a nyestnyom vezet, alaposan megvizsgálják, doronggal körülkopogtatják. Ha ilyen módon méhrajt vesznek észre a fában, akkor kidöntik, az odút szétverik és a hidegtől megdermedt méhektől a mézet elrabolják. A székely, a moldvai csángó méh vadász kora tavasszal figyelni a napsütötte erdőszegélyeket, az erdei tisztások keleti és déli peremét, hogy a fák alatt nem talál-e odúból kihordott törmelék, szemetet. A törmelék a még el nem olvadt havon azonnal feltűnik s annak nyomán a méh vadász kirabolja az odút. A méh vadászat két utóbbi módját az ukránok, románok, szlovákok is ismerik. Vannai István (1779) arról ír, hogy a méh kereső erdős helyeken megfigyeli a korhadt tuskókban összegyűlt hólére, esővízre szálló méheket s azok repülési irányát követve a közelben felfedezi az odújukat. Ő tudósít arról, hogy az erősen és hosszan sikoltó harkályt vagy – amint Madách Imre is említi – *solnát (zsolna)* a méhek támadták meg, s kergetik, reá tódulnak. Nyilván mert odújukat kopácsolta. A hang irányába menve a méh kereső az odút hamar megtalálja. Vannai István hétféle módját ismerteti a méh keresésnek, amelyet – valószínű Palócföldön – maga sem vetett meg. Arról is megemlékezik, hogy a „bujdosó” rajokat a szőlők, erdők szélére kitett *bödönök*be lehet becsalogatni, befogni. A száraz fatörzsből talált méhcsaládokat legjobb fástól hazavinni. Szabolcs, Szatmár vidékén a megtalált *Bombus*-féléket (*földi pösmör, pöször, poszméh*) föld alatti odújukból kutyával kapartatják ki. Göcsejben pedig kis faásoval kiássák (13. E. kép). Gömörben a *Bombus*-félék *csömörméh* néven ismertek.

A mordvinoknál, cseremiszeknél, baskíroknál, az oroszoknál, lengyeleknél, a balti népeknél nagy jelentőségű erdei méhészkedés néhány emléke megmaradt a magyarságnál. A székelyknél a felkutatott erdei méhrajt nem mindig ölik meg, hanem a méhesfa kifosztása, a méz elrablása után a fatörzson baltával, késsel kivágott farészt ajtócska-

19. kép. Gyümölcsfára helyezett köpű az elszállt rajok becsalogatásához. Hegyszentmárton, Vas megye. Savaria Múzeum, Szombat-hely. Csaba József felv.

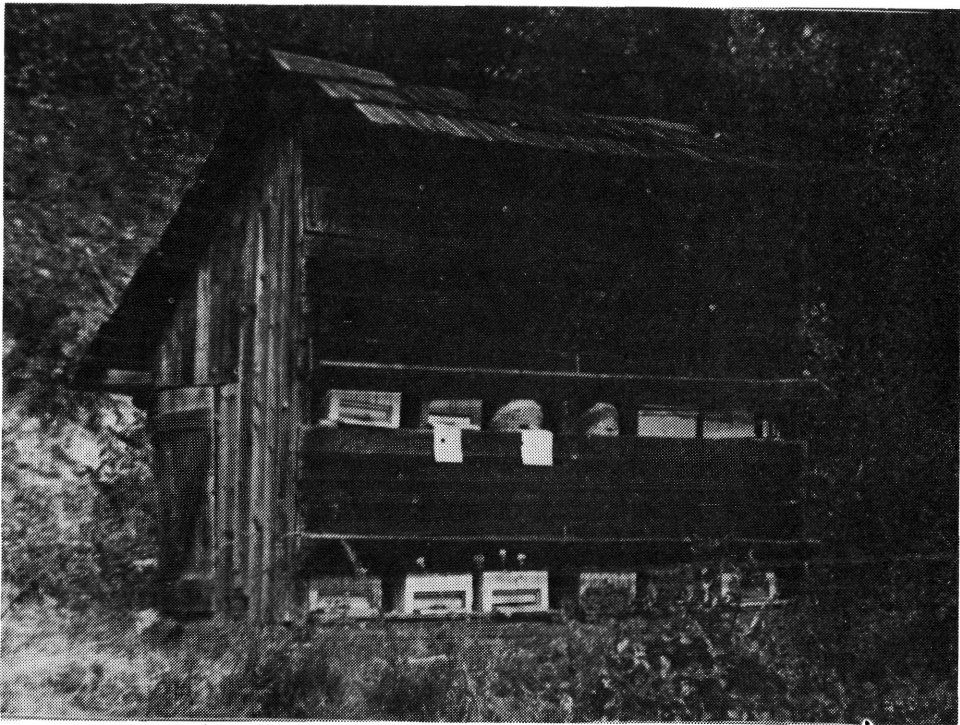
20. kép. Fákra helyezett köpűk. Berzence, Zala megye. H. Kerecsényi Edit felv.

ként visszaillesztik a helyére. Az ilyen méhescsaládot a méh vadász sajátjának tekinti, évről évre meglátogatja, s a mézet elszedi. Az erdei méhesfát tulajdonjegyével is ellátja. Nem más ez, mint az erdei méhészkedés kezdetleges formája vagy maradványa. Élő fában a Bodroghközben, Szatmárban, Vas és Zala megyében 50-70 évvel ezelőtt még tartottak méheket. A bihari Rév és Szentjób határában az alább említendő *kelencék* mellett a tölgyfák odvában az 1930-as évek elején esztendőkön át gondozott családokkal méhészkedtek. A három-négy méter magasan lévő odút létrával közelítették meg. Az udvarhelyi Bogárfalva határában az 1960-as években mutogattak egy erdei fenyőt, amelynek odvában éveken át méhek fészkeltek. A raj gazdája léptartó keresztfákat helyezett az odúba s deszkalap zárta el a kezelőnyílást. A fenyő odvát mesterségesen vájták ki vagy legalább is tágították. Zalában, az Alsó-Őrségben, a Bodroghközben a köpűket gyakran a falutól távol erdei fákra vagy a kertek fáira helyezik (19., 20. kép). Ismeretes volt a köpűk és kasok ilyen elhelyezése a bihari Margitta, az udvarhelyi Zetelaka, a zempléni Pusztafalu környékén is. Ez a – votyákok, cseremiszek, baskírok, észtek, lengyelek, fehéroroszok, ukránok körében is elterjedt – szokás szintén az erdei méhészkedés maradványa. Az alakulás folyamatát tanulságosan nyomon követhetjük a fehérorosz gyakorlatból. Mohiljov vidékén a múlt század közepén az erdei méhesfák helyett köpűket kezdtek készíteni. De a régi szokáshoz ragaszkodva ezeket továbbra is fenyő-, tölgy- és gyertyánfákon helyezték el. Gyakran több köpűt is tettek a fára. A fák kiirtása miatt a méhészek köpűiket a lakóház közelébe egy helyre kezdték szállítani, hogy könnyebb legyen a méhek kezelése és a kiszálló rajokat megfigyelhessék. Ilyen módon keletkeztek a méhesek. Az erdei méhészkedéssel áll kapcsolatba – mint

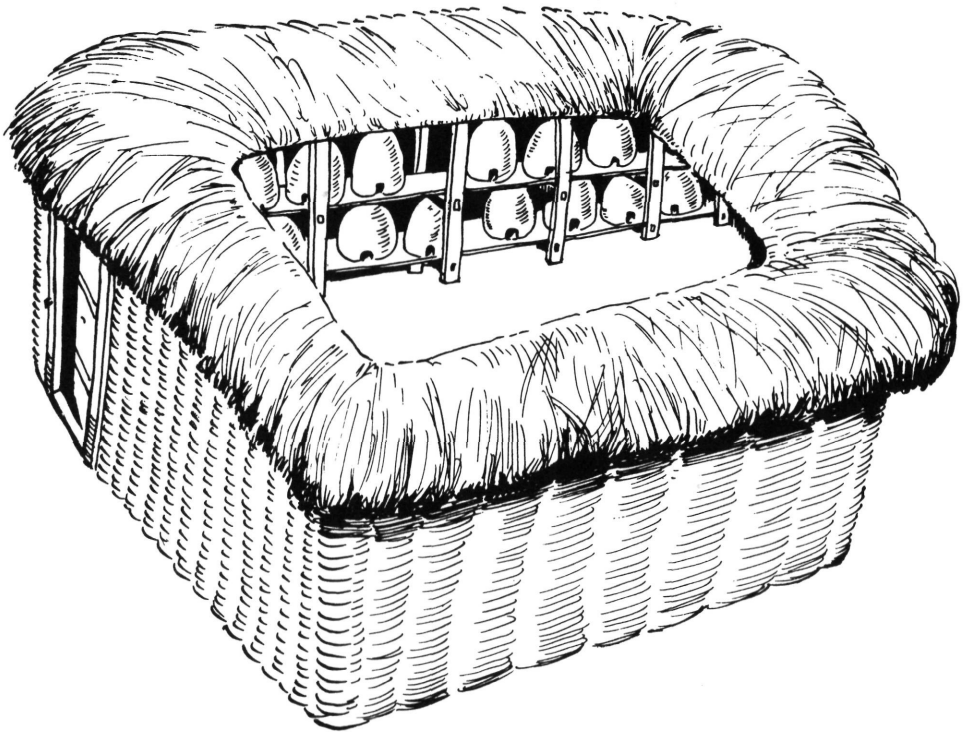
már fentebb utaltam rá – finnugor eredetű, ősi soron erdei méhes fát jelentő *fedém* szavunk. Már a 13. századtól ismert *Fedémes*, *Födémes* helyneveink részben a királynak szolgáló erdei méhészek lakhelyére utalnak. Valószínű, hogy *barkács* szavunknak 'méh vadász, erdei méhész' jelentése is volt. Beszterce–Naszódban a román méh vadászokat, vadmézgyűjtőket *bărcarnak* nevezik. A *bărcar* a magyar *barkács* átvétele. Így a román nyelv őrizte meg a *barkács* eredeti jelentését. Kalo A. 1816-ban megjelent méhészeti munkájában a *barkács* 'méhész' jelentését is közli.

Figyelmet érdemel Mollay Károly véleménye. Korai német jövevényszavainkról írt kitűnő könyvében feltételezi az „erdei méhészkedés” 12–13. századi gyakorlatát. A házi méhtartásra való áttérésről tanúskodnak a *kaptár* szóra vonatkozó 13–14. századi adatok, amelyek a vallon telepésekkel függenek össze. A terminológia a középfelnémet korban ávett szóból ('*chaftaer*~'*chafier*) származik s a vallonokkal érkezett bajor nyelvjárási német telepések honosították meg. Ennek a 13–14. századi *kaptárnak* a formájáról közelebbit nem tudunk. Mollay Károly arra gondol, hogy a bükk, pilisi kaptárkövekkel, méhtartásra szolgáló sziklafülkékkel (l. alább) voltak azonosak. Véleményem szerint a *kaptár* korai jelentéstörténete további vizsgálatot kíván. Talán valamilyen kezdetleges deszkakaptárról (*Kastenstülper*) vagy csonkagúla alakú méh lakásról (*Rauchfangstock*) lehet szó. Ezek természetesen keretnélküliek. Mindkettő ismert az Alpe-sekben.

Linnus Ferdinand szerint az erdei méhészetéről a házi méhtartásra való áttérés emlékei az erdei méhesekben tartott méh lakások. Erdei méheseket találunk a lengyelek-nél, szlovákoknál, ukránoknál, az oroszoknál, horvátoknál, baskíroknál, csuvasok-

21. kép. Félletes méhes szlovák gazda tulajdonában. A falutól kb. 3 km távolságra az erdő és legelő határán. Redova, Gömör, Szlovákia. Gunda Béla felv.

22. kép. Zárt méhes (*kelence*). Panyola, Szatmár

23. kép. Zárt méhes (*kelence*). Panyola, Szatmár. Szabadfalvi J. felv.

nál s más népeknél is. A falutól távolabbi erdőben, réteken, szőlőkben álló ilyen méheseket (*kelence*, *méheskert*, *méhtartó állás*) Szatmárban, a Zempléni hegyekben. Erdélyben (a máramarosi románoknál is) századunk közepén még építettek. A múlt században lehúzódtak Debrecen vidékéig és a 18. sz. végén a Dunántúlon is feltűnnek. *Kelence*-típusú méhesek voltak a moldvaiak 'nagy' *prisacă*-i. Czövek J. méhészeti munkájában Lócse, Késmárk vidékéről említi az erdők, völgyek szép méheskertjeit. Gömör hegyi rétjein, erdei tisztásain féltetős méhesek napjainkban is feltűnnek (21. kép). A szlavóniai magyarok a falun kívül a *szírűk*ön (a nagycsalád fákkal körülvelt közös nyomtató helye pajtával, polyvással, kúttal) állították fel méhesüket. A Szigetközben *lőtyék* (vizes területek, nádasok) mentén álltak a nádból hevenyészett méhesek. Az alsóőri magyaroknál az erdei méhesek emlékét a határnevek őrzik. Feltűnő, hogy a Nagykunságban a 18. században a méhesek felállítását a szőlőkben tiltják. A *kelence* minden oldalról zárt kör, ellipszis alakú vagy négyszögletes fedetlen, esetleg a falak mentén fedett épület, amelynek a belső fala tövében *mípadon*, *ágyáson* helyezik el a köpűket, kasokat (22., 23. kép). Ismerünk három oldalról kerített *kelencéket* is. A *kelence* uradalmak, nemesi birtokok, később nagyobb parasztméhészek építménye volt. Magyarországon a 17. században említik, de valószínű, hogy korábban sem volt ismeretlen. A debreceni erdőben felállított *kelencek* mellett nyár idején a méhész baromfit, kecskét, malacokat is tartott. A *kelenc*, *kelence* talán szláv (szlovák?) eredetű szavunk. A 16. századból a *kelencének* 'köpü, méhkas' jelentését is ismerjük. Az erdei méhészkedés maradványai megtalálhatók a szlovákoknál és a szepesi németeknél is. Meg kellene vizsgálni Bednárík R.-nak azt a gondolatát, hogy a hucul fokosok (*bartka*)

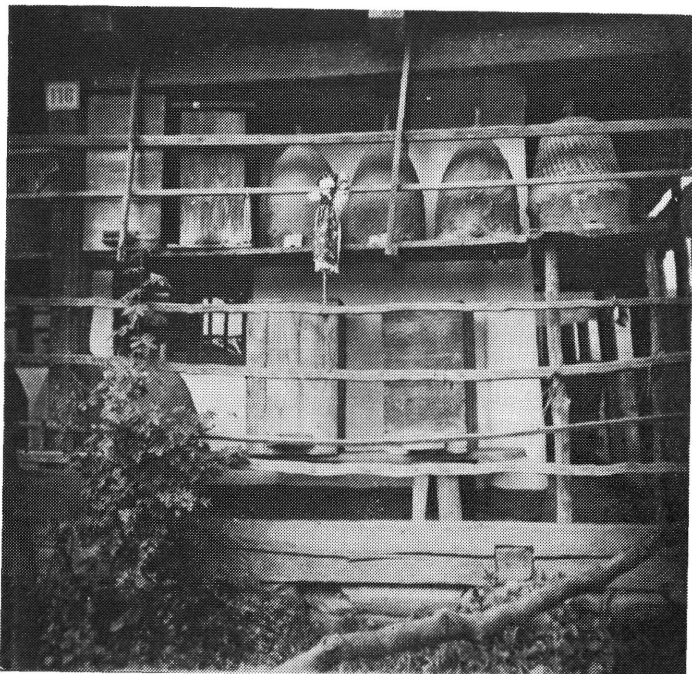
24. kép. Egyszerű méhes az udvarban tapasztott vesszőkasokkal. Két kas zsákdarabbal takarva. Botháza, Mezőség, Erdély. Gunda Béla felv.

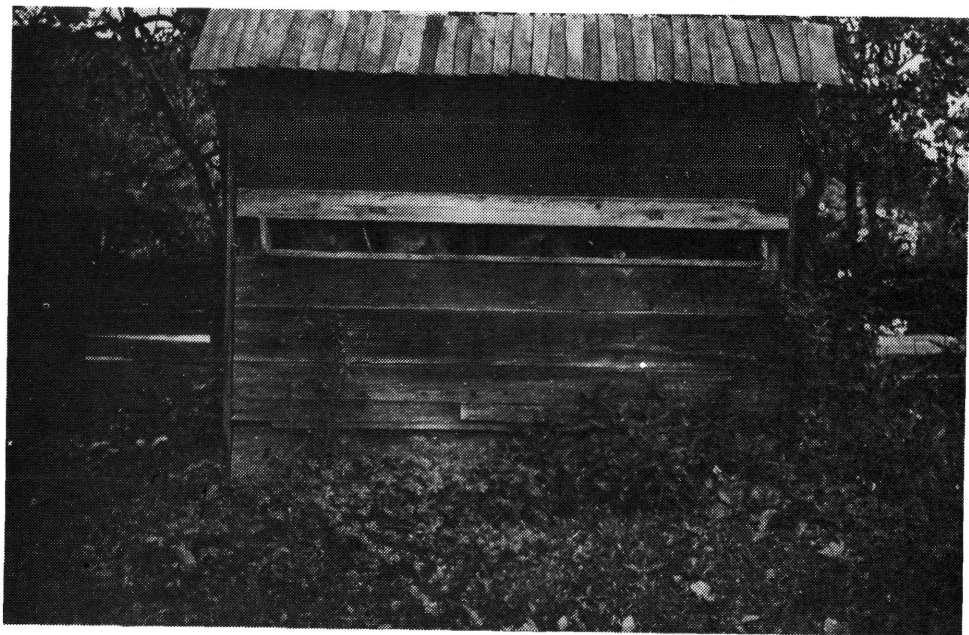
25. kép. Méhkasok a román gazda házának eresze alatt fűvel, fakéreggel takarva. Cserbel, Hunyad megye, Erdély. Néprajzi Múzeum, Budapest gyűjt.

26. kép. Keretek nélküli, léptartó pálcával készült deszkakaptárak (*coșniță*) a házvégi eresz alatt román gazda udvarában. Asszonyfalvahavas, Gyalui havasok, Erdély. Gunda Béla felv.

27. kép. Méhkasok és keret nélküli deszkakaptárak a házvégi eresz alatt. Középen rontást elhárító rongybaba. Domokos, Lápos völgye, Erdély. Gunda Béla felv.

28. kép. Félтетős méhes. Domokos, Lápos völgye, Erdély. Gunda Béla felv.

29. kép. Féltetős méhes. Jobbról zsupszalmával fedett kasok német gazda udvarán. Magyarbükös puszta, Vas megye. Csaba József felv.

30. kép. Magyar gazda féltetős méhese. Déli típusú csúcsos kasokkal. Kórógy, Szlavónia. Újváry Zoltán felv.

valóban az erdei méhészkedés emlékét őrzik-e. Hasonló fokosok a német (Lüneburgi Heide) méhészek használati eszközei, céhjelvényei voltak s az erdei méhészek a röplukak kitágítására használták. A szlovákok erdei méhészkedésének egyik emléke a méhesfák röplyuka előtt felfüggesztett szeges tuskók alkalmazása. Az ide-oda lengő szeges tuskó a mézrabló medvét tartja távol. Erről a leleményes eszközzől már Olaus Magnus (1555) képet közöl. A Volga menti finnugor és török népeknél általánosan elterjedt.

Napjainkban a méheket háznál, az udvaron tartják. A méhkasokat, kaptárakat eresz alá, a ház utca felőli végén deszkaállványra helyezik (25., 26., 27. kép). Ha több méhe van a gazdának akkor az udvarra, a gyömölcsöskertbe feltetős méhest (*méhhely, méhkert, méheresz, míhezsd, priszáka*, 24., 28–30. kép) épít, amely nyáron a méhészkedési alvóhelye is. Az ilyen méhesek építését már korai méhészkönyveink ajánlják (74. kép). Márton Gábor *Gazdaságos méhértartás* c. munkájában (1816) ír a Balaton körüli méhesek közötti különbségről. A somogyi méhesek fából, a zalaiak kőből épülnek. Köveskálón a méhes az ablak alatti kiskertben, Balatonhenyén a tornáccon áll. Márton Gábor a regionális néprajzi sajtóságok egyik első megfigyelője. A huszti gyömölcsöskertben álló kelencéről az 1684. évi összeírás ezeket mondja: „Középszerű sövényből font, támaszos, jó széles lészájú, kerekded, jó méhkelence. Nyílik belé fasarkos, hevederes, vasretesz fenyüdeszka félszerajtó 'srófós lakatjával' együtt. A közepin egy nagy almafa van. A lésza alatt méhköpu 32 és üres méhköpuk.” Takáts Sándornak ez a közlése nemesi udvarház kelencéjét írja le. Figyelmet érdemel a srófós zár említése. Ez a ritka zárforma a Balaton melléki présházakon még feltűnik. Egyik utolsó hazai példánya a komlóscai görög katolikus lelkészlakás pincéjén látható.

A méhesekben a köpüket, kasokat, kaptárakat alacsony padra helyezik. A méhes elé itatóvályucskát helyez a méhészkedési, amelybe – még a 18. századi méhészkönyvek tanítása nyomán – bele is vizek. Római Nagy Péter azt a tanácsot adja, hogy a méhesek távol legyenek a juhok és kecskék téli szállásától (1640). 17. századi (1663) feljegyzés szerint a karácsony este vágott fa forgácsát a kert kerítése mellé szórja el a méhészkedési, s ahol a kasok kirakása idején a forgács alatt fekete hangyák nyüzsgönek, ott készítsen *mih-házat*. A méhest lehetőleg József nap (márc. 19.) előtt kitararítják.

A méhes körül a parasztméhészek mézelő növényeket ritkán termesztettek. A mézelő virágok azonban a földesurakat már a 16. században foglalkoztatták. Batthyányi Boldizsár 1585-ben Clusius Carolus németalföldi botanikust arra kéri, hogy legyen segítségére olyan magvak megszerzésében, amelyek virágját a méhek kedvelik. Horhi Miklós méhészkedési munkájának egyik kéziratos változata szerint a jó mézelő növények közé tartozik a méhfű, a vad ökörfarkkóró, az üröm, a lóménta, a fodorménta, a borsfű, olasz kakukkfű, sárkerek és a csombord. Vannai István a hajdinát az uradalmak mézelő növényének tartja. Szerinte zamatos mézet ad a galagonya, berkenye, zsálya, izsóp, ibolya, sáfrány, az ökörfarkkóró, a tök, a dinnye virágja s még seregnyi más növény. A moldvai csángók tapasztalata szerint, ha a juhoknál jól megy a legelés, abban az esetben a méhek sem szűkölködnek.

9. §. A méhkasok a magyarságnál változatosak.

1. Legegyszerűbb és ősi a fatörzsből készült *köpu* (*bodon, bödon, borta, döbny, döbön, faderék, faröng, kipü, köpöly, odu, styubéj, tönk, törzsök, töke, tung, tuskó*), amelyet a lengyelek, szlovákok, románok, délszlávok, észtek, baskírok és más népek is jól ismernek. A *köpu* nyelvünkben honfoglalás előtti török szó. A magyarság már korai gazdasági korszakában az erdei méhesfákon kívül *odukban, köpükben* tartotta méheiket. A magyar méhészkedési mindig függőlegesen állítja fel a köpüjét s nem fektetve, vízszintesen mint azt az észtek, lengyelek, ukránok, a kaukázusi népek teszik. Az északi erdős vidékeken, Dunántúlon, Erdélyben, Moldvában még találunk köpüket. Az Alföldön már ismeretlenek. Az erdélyi Mezőségen pedig ritkák. A fonott méhkasnak a Bör-

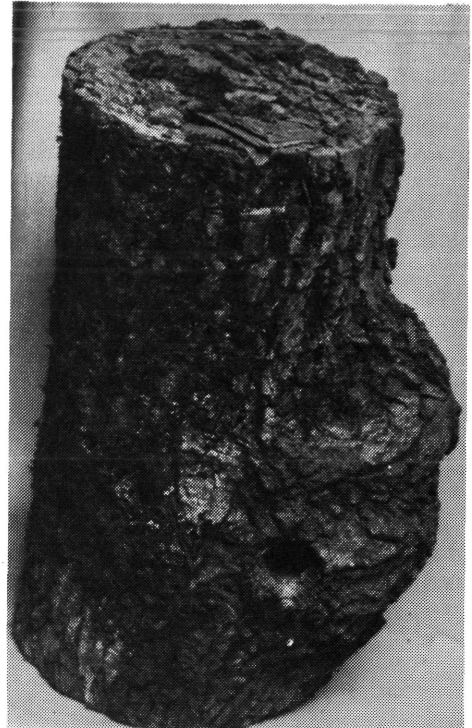
31. kép. Méhcsaláddal az erdőből hazahozott, az élő fából kifűrészelt kőpűk. Senyeháza, Vas megye. Kovács Elemér felv.

32. kép. Méhcsaláddal az erdőből hazahozott kőpű. Berzence, Zala megye. H. Kerecsényi Edit felv.

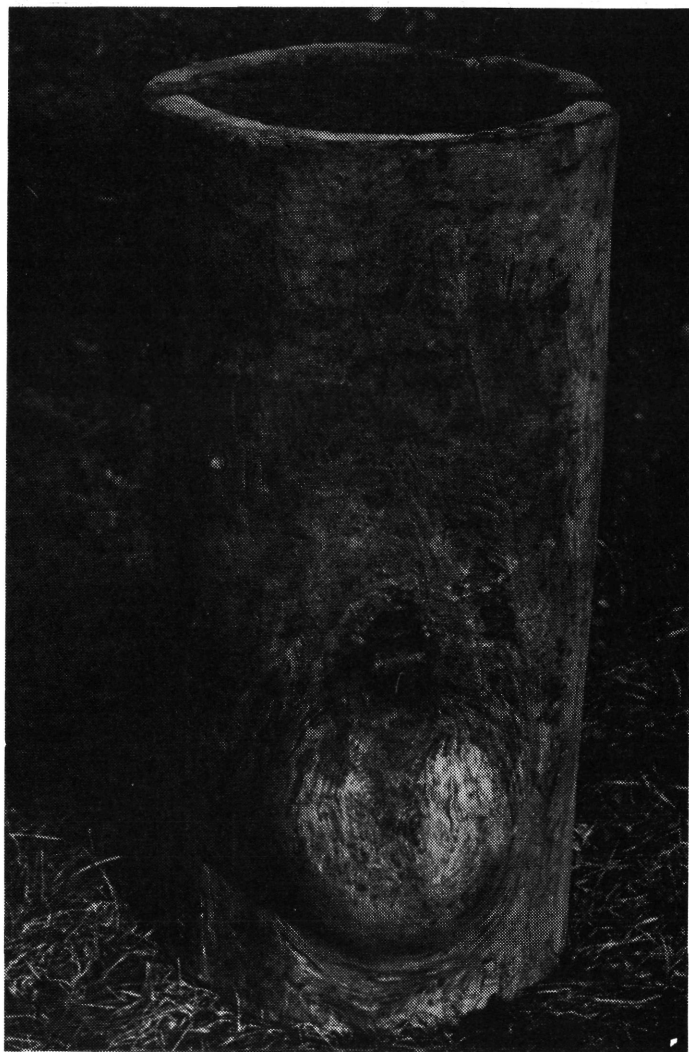

33. kép. Odvas fából készített kőpű. Regéc, Zempléni hegység. Szabadfalvi József felv.

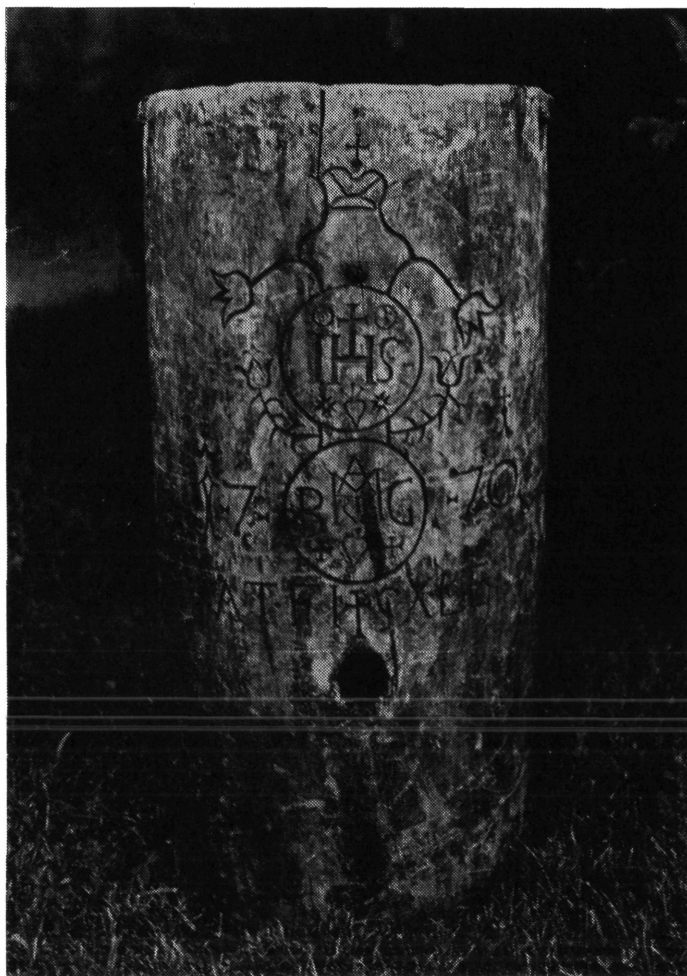

34. kép. Méhcsaláddal az erdőből hazahozott, az élő fából kifűrészelt kőpű. Berzence, Zala megye. H. Kerecsényi Edit felv.

zsönytől Zemplénig, helyenként a Jászságban is *köpű* elnevezése járja, ami annak bizonyítéka, hogy ott korábban fatörzsből készült méhlikásokat használtak, amelynek az elnevezését ráruházták a méhkasokra. A köpű gyakran nem más, mint az erdőből a méhrajjal együtt hazahozott odvas fatörzs, a méhesfa kivágott megfelelő része, amelyben a méheket mézeleni hagyják és tovább szaporítják (31–35., 40. kép). A Zempléni hegységben, a moldvai csángóknál a méhállományt ma is gyarapítják ilyen módon az erdőből hazahozott méhcsaládokkal. A köpű üregét véséssel, égetéssel formálják. A moldvaiak köpűkészítését Lange Th. 1776-ban leírva elmondja, hogy három – előzőleg kifűrt – köpűt helyeznek egymás fölé s úgy égetik ki. A köpűket nyáron az eső ellen kőlappal fedik le. A csángók szerint legmegfelelőbbek a fűz, a jegenye és a hársfa

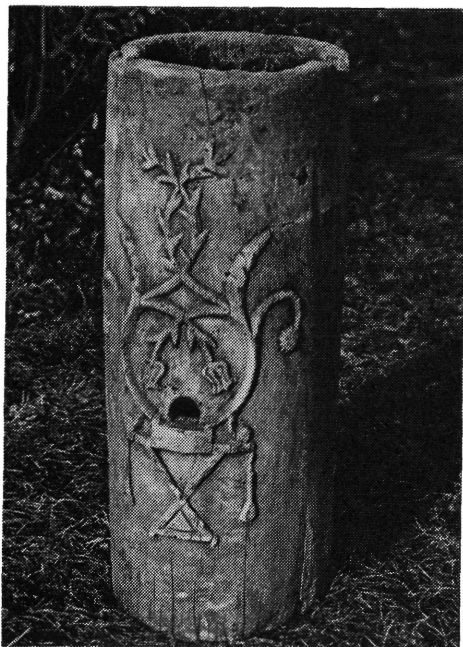
35. kép. Odvas fából készített köpű. Ipolyvece, Nógrád megye. Palóc Múzeum gyűjteménye, Balassagyarmat

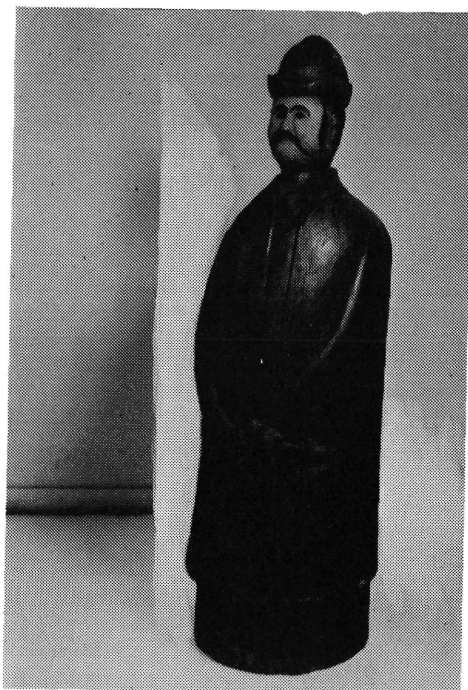
36. kép. Díszített, egyházi jellegű felirattal készített kőpük. Jászapáti, Jászság. H. Bathó Edit felv.

kőpük. Szórványosan hazánk északi részén, a Bakonyban a kőpük emberformájuk vagy a röplyuk körül díszesen faragottak (36–38. kép). Az emberformájú, gyakran szenteket ábrázoló díszes kőpük német területről terjedtek el az Északi-Kárpátokban, ahol elsősorban a szlovák és az ottani német lakosság méheseit jellemzik. Valószínű, hogy a parasztméhészekhez csak a 18. sz. vége óta földesúri, polgári méhészek révén kerültek el. A néphit szerint az ilyen kőpűben a méh jobban megmarad, betegség nem éri. A kőpük szenteket ábrázoló alakjai el is „magyarosodhatnak”. Egyikre másokra Kosuth Lajos mellképét, az 1848-as évszámot faragták.

2. Erdélyben, a Dunántúl déli részén fakéregből (nyír, nyár, hárs, fenyő) készült, henger alakú kőpük (*bédós kas*) is előfordulnak (39., 40., 41. A. kép), amelyek balkáni kultúrelemek. Fakéreg kőpüket a rómaiak is használták. Jellemzik Délnyugat-Európa hagyományos méhészetét, ahol használatuk a paratölgy (*Quercus suber*) elterjedésével

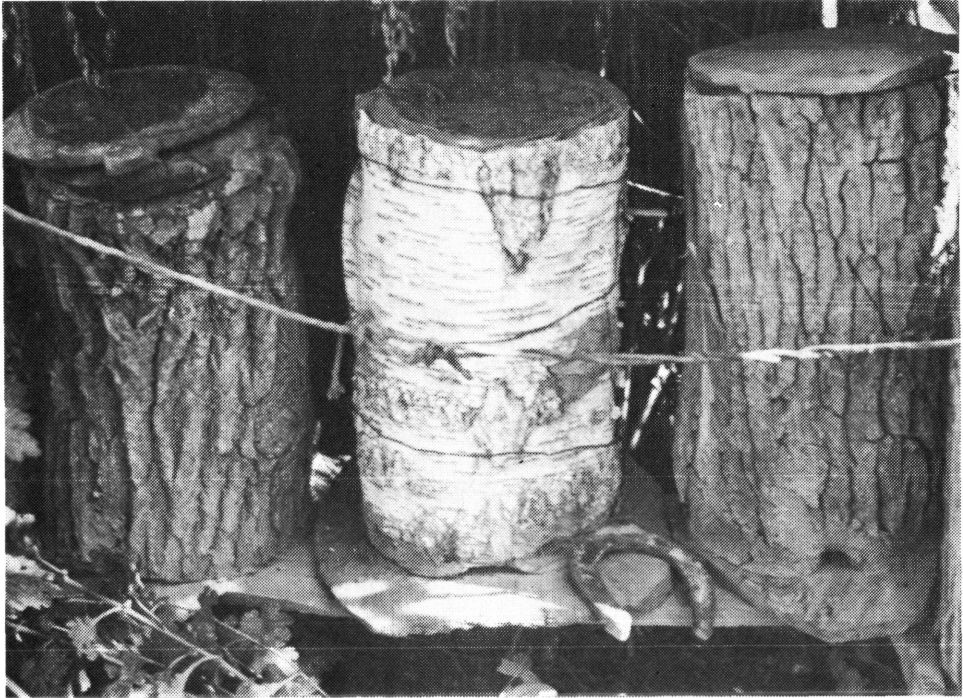
37. kép. Faragással díszített kőpű. Ipolyvece, Nógrád megye. Palóc Múzeum gyűjteménye, Balassagyarmat

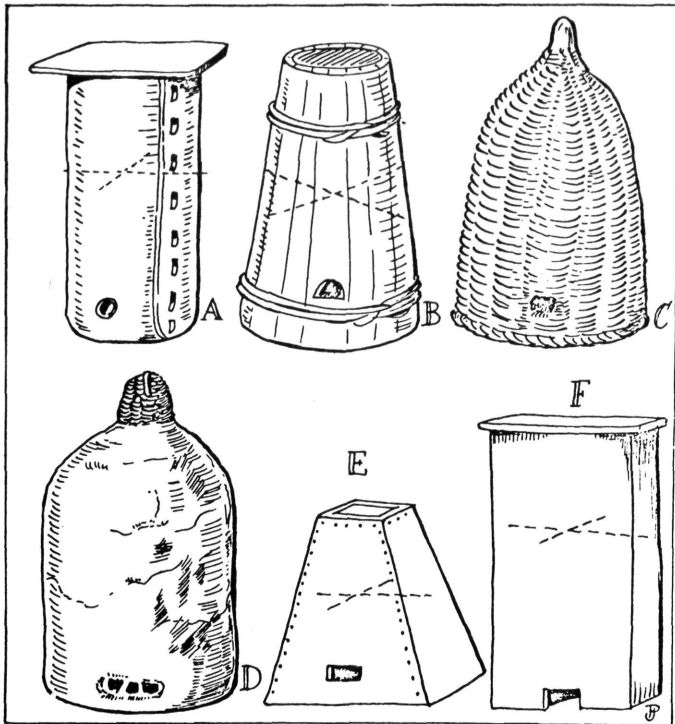
38. kép. Német gazda ember formájú méhkaptára. Felsőtóti (Windischdorf), Bars megye, Szlovákia. Néprajzi Múzeum, Budapest gyűjteménye

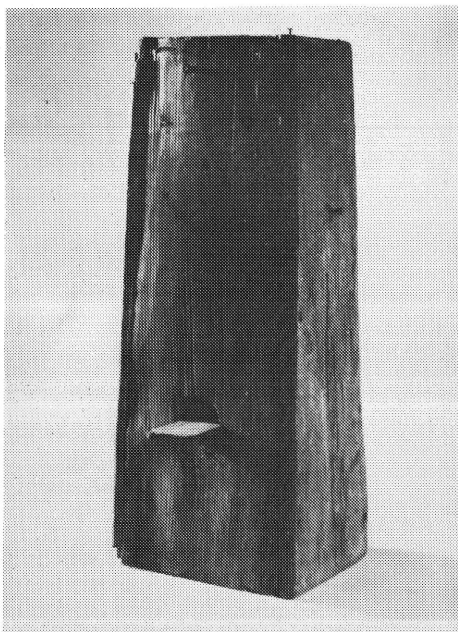
39. kép. Nyárfakéregből készített kőpű a huculoktól. Teteje hiányzik. Tiszabogdány, Máramaros megye. Néprajzi Múzeum, Budapest gyűjteménye

40. kép. Jobbról és balról fatörzs köpük. Középen nyírkéreg köpü részben trágyás sárral tapasztva. A köpük között védő, szerencsét hozó patkó. Berzence, Zala megye. H. Kerecsényi Edit felv.

41. kép. Különböző méh-lakások. *A*: Nyírkéregből készült köpü. Magyarigen, Erdélyi Érc-hegység. *B*: Dongákból készült köpü. Magyarlápós, Lápós völgye. – *C*: Fonott vesszőkás. Csikszentdomokos, Csik megye. – *D*: Tapasztott vesszőkás. Komádi, Bihar. – *E*: Keretek nélküli deszkakaptár. Gyimesközéplak, Csiki hegyek. – *F*: Keretek nélküli deszkakaptár, Csomakörös, Háromszéki medence

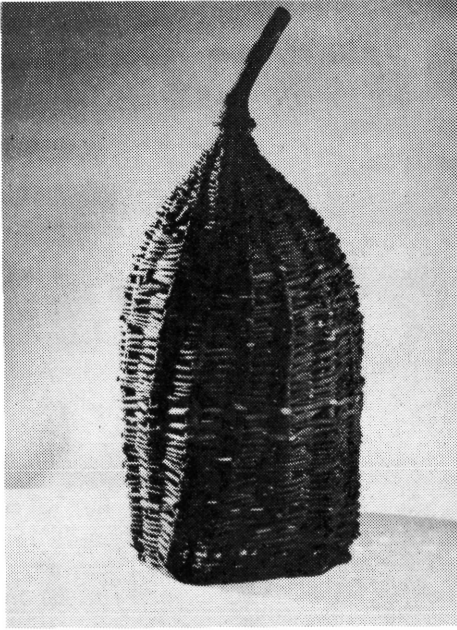
41a. kép. Keretek nélküli hucul deszkakap-
tár. Tiszabogdány, Máramaros. Néprajzi Mú-
zeum, Budapest gyűjteménye

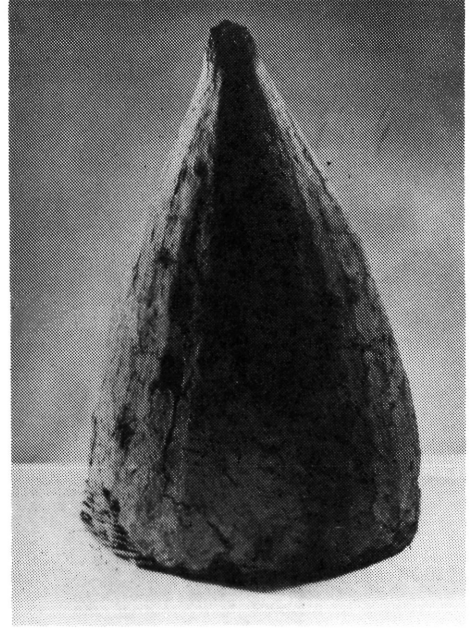
42. kép. Dongákból készült hucul köpű. Ti-
szabogdány, Máramaros megye. Néprajzi
Múzeum, Budapest gyűjteménye

függ össze. Északkelet-Magyarországon, Erdélyben, Kárpátalján (a huculoknál), a Dunántúlon szórványosan használnak dongákból készült köpűket (41. E., 42. kép) is, amelyek azonban nem valószínű, hogy kapcsolatban állanak nyugati (Olaszország, Schweiz) analógiákkal.

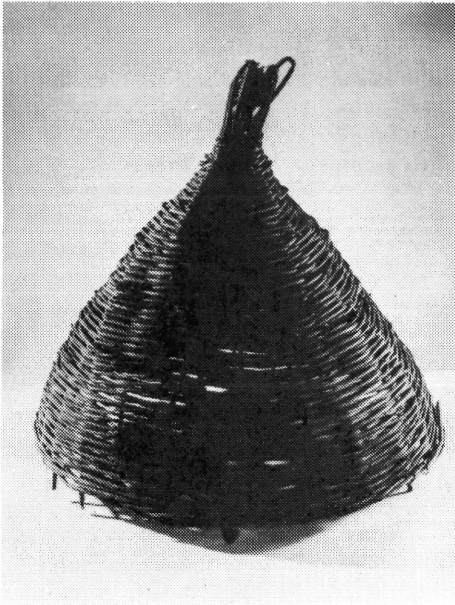
3. A méhkasok (*kas*, *kosár*, *dub*, *sztup*) vesszőből (fűz, fagyal, szőlővenyige, *Clematis vitalba*), rozsz-, ritkábban búza- és zabszalmából vagy gyékényből készülnek. A vesszőből font kast – amely ősi indoeurópai méhlekás –, az erdélyi és moldvai magyaroknál, a Dunántúl déli részén s helyenként az Alföldön használják. Észak felé haladva mindinkább ritkulnak. A vesszőkasok váza rendszerint ágakra hasogatott mogyorófa, az Alsó-Őrségben a kereszties fenyő (*Picea abies*) szétálló ága, amelyet vesszővel sűrűn átfonnak. A mogyorófának, fenyőnek a felső hasítatlan vége a kas fogója (41. C., D., 43–47. kép). Békés megyébe Erdélyből román kaskötők is hozták az első világháború előtt a vesszőkasokat. A hegyes tetejű, magas vesszőkast a Tiszántúlon helyenként *oláhkasnak* nevezik. Híres kaskötők dolgoztak Debrecen, Békés környékén. A hegyes, magas formák főleg hazánk déli részén, Erdélyben, a szlavóniai magyaroknál (30. kép) bukkannak fel s ősi formái a vesszőkasoknak. A Mezőségeen a *kosár* készítője annyi csöves kukoricát kap, amennyi a kasba belefér. Ahol bőven terem a kukorica, kétszer töltik a kast. Újabban a cigányok is foglalkoznak kaskötéssel. A vessző- és szalmakasokat fahamuval, fűrészpórral kevert marhatrágyával, sárral tapasztják be (41. D). A tapasztást évenként, két évenként megújítják. A fehér földdel besározott kasok használatát a 18. századi méhészeti munkák tanácsolják. A méh a sötét méhesben 'a fejérségről könnyen eltalálja a kassát'. Ilyen kasokat (48. kép) a Jászságban napjainkban is készítenek. Moldvában a köpűket is betapasztják. A tapaszt-

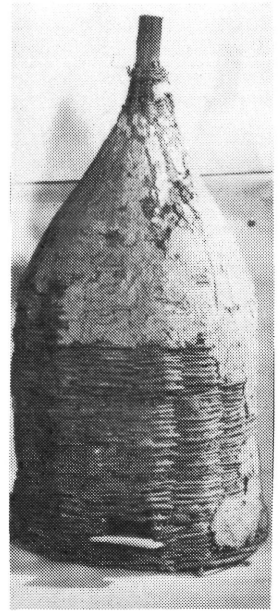
43. kép. Vesszőkas felül fogóval. Eredetileg tapasztott. Miszla, Tolna megye. Néprajzi Múzeum, Budapest gyűjteménye

44. kép. Tapasztott vesszőkas. Komádi, Bihar

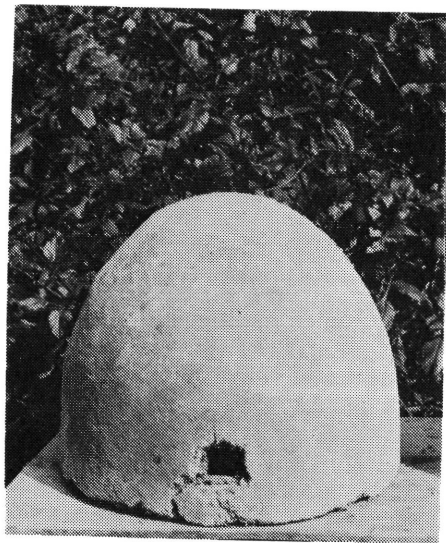
45. kép. Vesszőkas. Tapasztása leesett. Csicó, Komárom megye. Néprajzi Múzeum, Budapest gyűjteménye

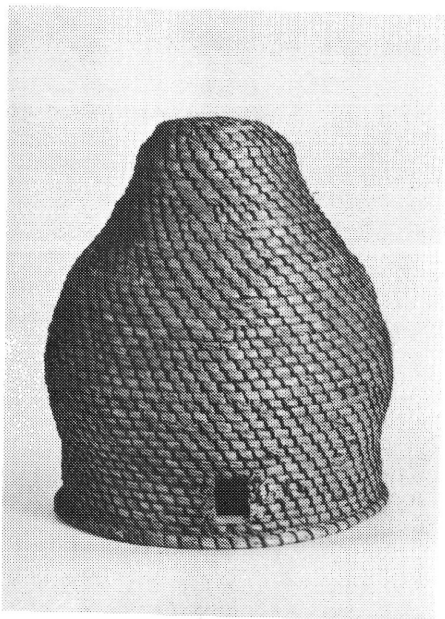
46. kép. Tapasztott vesszőkas. Körösszegapáti, Bihar, Déri Múzeum, Debrecen gyűjteménye

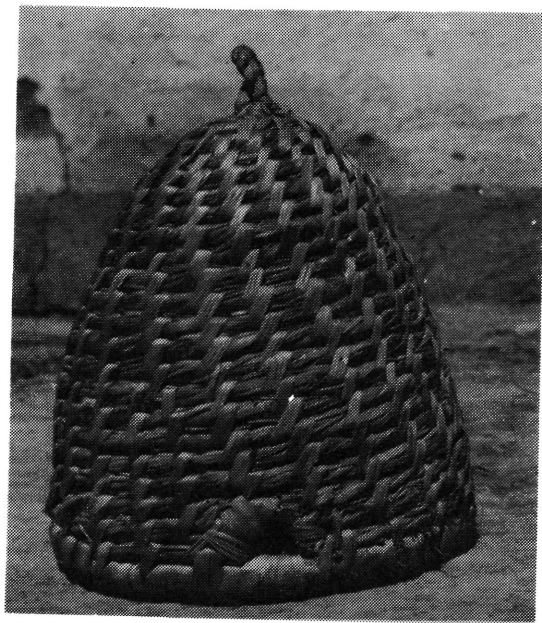
47. kép. Tapasztott vesszőkas. Komádi, Bihar.
Néprajzi Múzeum, Budapest gyűjteménye

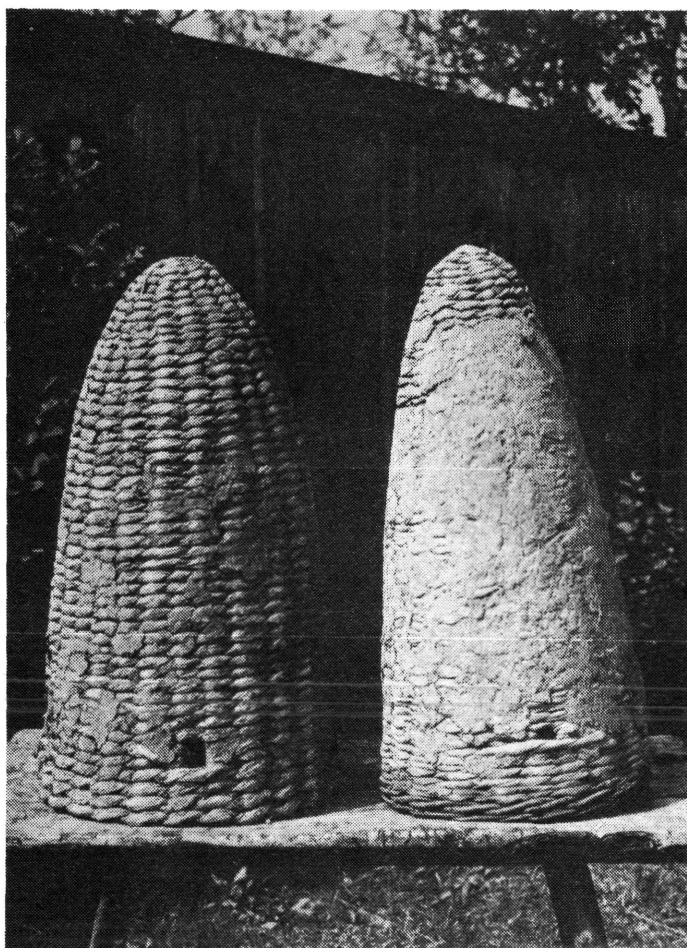
48. kép. Tapasztott és fehérre mázolt szalmakas. Jászdózsa, Jászság. H. Bathó Edit felv.

9. kép. Szalmából font méhkas. Jászberény,
Jászság. H. Bathó Edit felv.

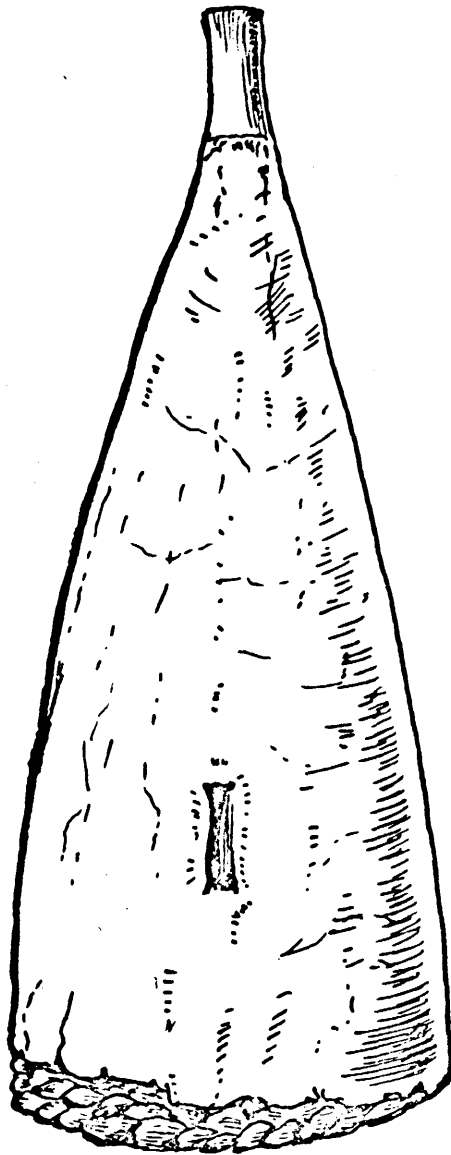
50. kép. Gyékénykas. Nagyhodos, Szatmár,
Szabadfalvi József felv.

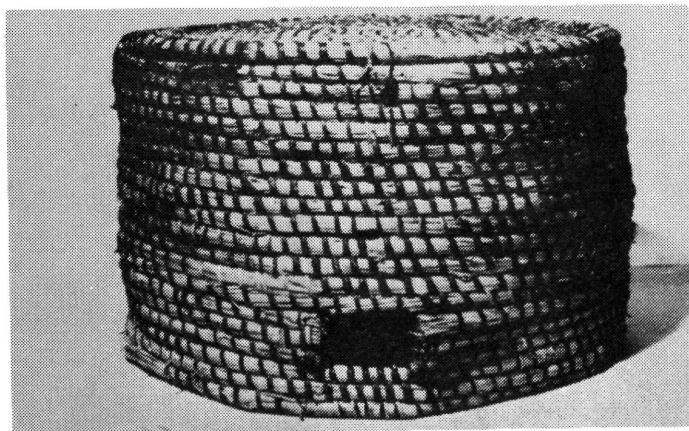
51. kép. Gyékényből font, eredetileg tapasztott déli típusú méhkasok. Makó, Csanád megye. Móra Ferenc Múzeum, Szeged gyűjteménye

tás a hideg ellen védi a méheket s a zöld harkály (*küllő*, *zsolna*) sem vájja ki a kasokat. A vesszőkasok a délszlávoknál igen elterjedtek s valószínű a Balkán autochton méhalkásai, amelyeket már a rómaiak is használtak.

A spirális technikával font szalma- és gyékénykasok (49–53. kép) a Dunántúl, az Alföld méhészetét jellemzik, s a 18. században megjelennek Erdély területén is. A múlt század végén a Székelyföldön már háziiparszerűen készítették a szalmakasokat. Ez a kastípus tőlünk terjed tovább a szerb-horvátokhoz s részben a szlovénekhez. A Tisza, a Bodrog mentén font gyékénykasokat 40–60 kilométerre is elhordják a gyékényfonók. A vessző-, szalma- és gyékénykasoknak több helyi variánsa van. Tanulságosan kiténik ez Kerecsényi E. zalai tanulmányából (72. kép). Ezek kartografikus feldolgozása fontos lenne, hasonlóan a szerb-horvát, szlovén méhalkásokhoz. Múlt századi méhészeti munkáink is különböző formákról emlékeznek meg, amelyek nyilvánvalóan eljutottak a paraszt méhészekhez is. Így Csaplovics János a kívül vastagabban, belül

52. kép. Tapasztott déli típusú gyékény-
kas. Szeremle, Bács-Kiskun megye

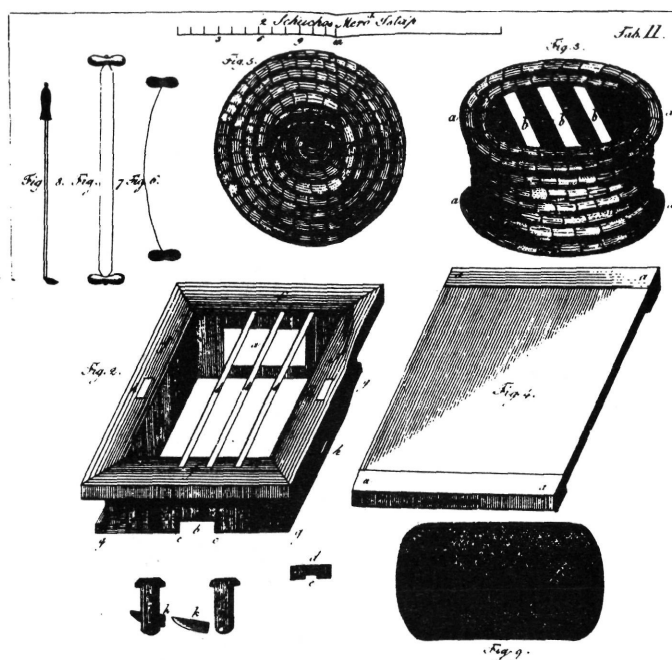

53. kép. Szalmatekercsből készült henger alakú méhkas. Jászberény, Jászság, H. Bathó Edit felv.

54. kép. Ember formájú gyékénykas. Hajdúböszörmény, Hajdúság, Déri Múzeum. Debrecen gyűjteménye

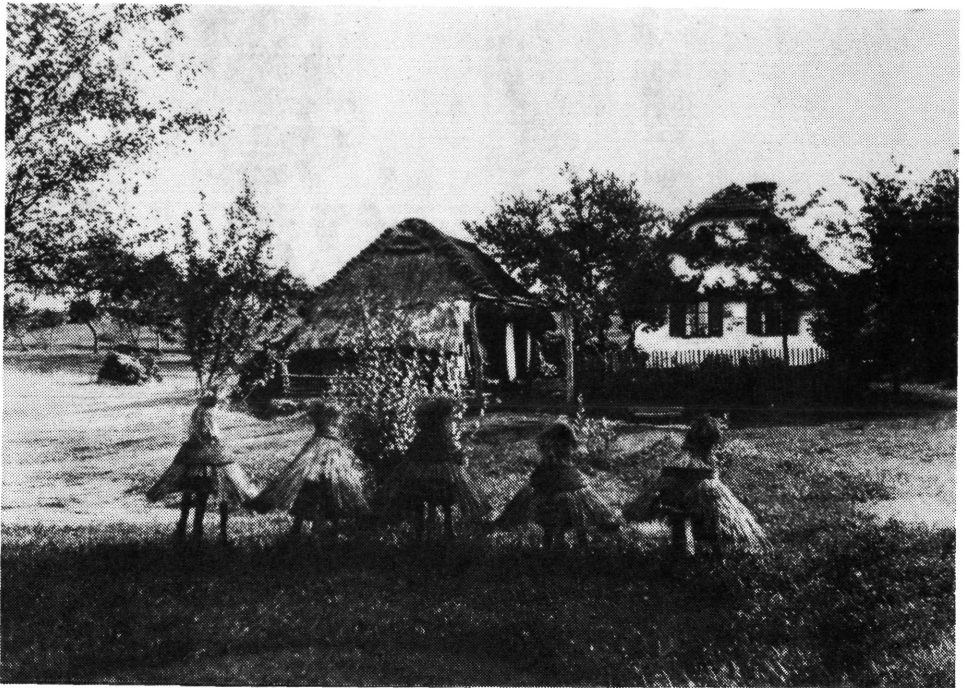
vékonyabban besározott hegyes vesszőkast ajánlja, amilyenekben Szlavóniában tartják a méheket. Méhészkönyveink gyakran fejtegetik a vessző- és szalmakasok közötti különbséget, a kasok célszerűségét. Kis János oltszemi református lelkész a maga nemében kiemelkedő méhészeti munkájában (*Népszerű méhészkönyv*, Brassó 1865) a kétféle kas egyidejű használatát ajánlja: a kasokat a méhész egy-egy sorba vegyesen helyezze el, mert a méhek így otthonukat nem tévesztik el. A Debrecen környéki fagyalvessző kasok nagy méretükkel tűnnek ki (46. kép). Gyékényből, szalmából leginkább félgömb- és kupolaalakú (48., 50., 72. kép), esetleg felül lapos, henger alakú kasokat fonnak (53. kép). Az utóbbiaknál gyakori a levehető fedél. A tapasztalt méhészek szeretik a „kupolaalakú” szalma- és gyékénykasokat (amelyeket ritkábban vesszőből is utánoznak, 41. D. kép), mert az ilyen kasba több lépet építhetnek a méhek, gazdagabb a méztermés. Egyedi darab, talán az emberformájú kancsócsk utánezata egy hajdúböszörményi gyékénykas (54. kép) s nincs kapcsolata a felföldi formákkal. Etnogeográfiai szempontból figyelmet érdemel, hogy nyugati germán területen (a mai alsószász vidéken) már i. u. az első évszázadban kialakult szalmakasokat csak ott készíthetik, ahol a gabonát csépfadaróval vagy ahhoz hasonló eszközzel, csépelik. Délkelet-Európában, a Balkánon a különböző nyomtatóeljárásokkal a szalma tönkremegy s lehetetlen felhasználni méhkasok, szalmaedények készítéséhez. Zsúpkötegekkel való tetőfedésre alkalmatlan. Feltűnő, hogy Franciaországban a szalmakas és a szalmakötegekkel fedett meredek háztető határvonalai egymást fedik. Mivel szemnyerés szempontjából az Alföld is az eurázsiai nyomtatóövezetbe tartozik – a szalmakas itt újabb, mint a zsúpszal-

55. kép. Czövek István (1816) ajánlott méhlakásai. 2., 4. Egymásra helyezhető kaptárrészlet a tetejével. A kaptárrészletben léptartó pálcikák. – 3., 5. Egymásra helyezhető szalmakas részlete a tetejével. A kasrészletben léptartó pálcikák. – 6.: Lépvágó drót, 7.: Lépvágó kés, 8.: Lépmetsző. 9.: Méhészsapka

56. kép. Szalmával, füvel fedett szalmakás. Hajdúság. Déri Múzeum gyűjteménye, Debrecen

57. kép. Zsupkötéggel fedett szlovén méhkasok. Kuzma, Vas megye. Csaba József felvétele

mát készítő dunántúli és északi vidékeken. A szalmakas a paraszti méhesekben a 15–16. századnál aligha régebb. Kormeghatározásánál tekintetbe kell venni *csép* (1395 k.) és *zsup* (1579) szavunkat. Nagyváthy János a legmegfelelőbb méhlikásnak tartja (1822). A korábban használt kőpüket és vesszőkasokat szorította ki. A múlt század közepétől a déli típusú, a Balkánon is használt magas, csúcsos vesszőkasoknak (30. kép) szalma és gyékény utánpótlásai is vannak (51., 52. kép).

A baranyai, jászági szalmakasok (53. kép) a kőpük mintájára készültek. Az ilyen kasok használatát külföldi tapasztalatok nyomán 1831-ben Czövek J. méhészeti munkája is ajánlja. Tanácsai szerint több henger alakú 'koszorút', ládikát is egymásra lehet helyezni (55. kép) s ezzel a mézelő teret nagyobbítani. Az ilyen módon nagyobbítható kasok használatáról 1768-ban Linnaeus Samuel svéd lelkész írt. A 18. század végén ajánlják a szlovéneknek. Az egymásra helyezhető, tagolt méhlikások (ládikák) gondolata azonban az angol Gedde John nevéhez fűződik. A gyékénykasok a földrajzi adottságoknak megfelelően a szalmakasok változatai. Korai méhészeti irodalmunkban gyékénykasokról ritkán esik szó, noha a 17. századi összeírások (Sárospatak) már említik. Az Alsó-Őrségben, a Hajdúságban, Erdélyben, Szlavóniában, Moldovában a kasokra szalmából, nádból, fűből 'kalapot' (*köntő*) tesznek, hogy a méheket a nyár melegétől s a tél hidegétől védjék. Gyakoriak a vasi szlovéneknél s az ottani németeknél (29., 56–58. kép).

A 17. századi néphit szerint vesszőkast a kakukk tavaszi első megszólalása után nem tanácsos fenni, mert az ilyen kasban nem maradnak meg a méhek. A vesszőkas fonásának ideje karácsony éjszakájára és karácsony első napjára. Az ekkor font méhkasban

58. kép. Fedett méhkasok. Előttük rontás elhárítására karóra tűzött lókoponyák. Kórógy, Szlavónia. Garay Ákos felv.

bőséges lesz a méz, szorgalmasan dolgoznak a méhek. Más tanácsok szerint a kasfonást újhord péntekjén napkelte előtt kezdje el a méhész s a fonás közé nyír-, csipkeveesszót elegyítsen (1718). Az ilyen vesszők elűzik, távoltartják a gonoszt, a méhek megrontóit. Megakadályozzák a boszorkánykodást. Hasonlóan vélekednek a két növényről Európa-szerte. Ügyelni kell arra, nehogy az elkészített kasba beletojjon a tyúk, mert akkor a méheket elkerüli a szerencse. A kasnak való vesszőt reggel szedik s délig meg is kötik. Így gazdag lesz a raj.

Az 'egynapon' bevégzett munkákkal a baj elhárítását, a bőség biztosítását kívánják elérni. Fogarasban hét Mária nevű román asszony egyetlen éjszaka fonja, szövö s meg is varrja a *csuma* ingét, amelyet szalmabábúra húzva kitesznek a falu szélére, hogy a járványt ne engedje be a faluba. A 14. sz.-i orosz krónikák említik az 'egynapon' épített templomokat. A templomhoz egyetlen napon vágják ki a fát, elkészítették a tetőt, berendezték, felszentelték s az első istentiszteletet is megtartották a templomban. Az 'egynapos templomokat' különböző járványok ellen építették. Egy éjjel épült fel istenes munkából a palócoknál a Karancshegy tetején az Órangyalok kápolnája. Ugyanezeket az elhárító, bőséget biztosító gondolatokat testesítik meg a reggeltől délig megkötött kasok.

4. A deszkából készült állóhasáb alakú, keretek nélküli deszka méhlikások Erdélyben használatosak (41. F) kép). A székelyeknél, a Lápos völgyében csonkagúla alakban is előfordulnak (41. E) kép). A méhek a lépeket pálcikákra építik. Ismertek a románoknál (26. kép), a máramarosi huculoknál (41a. kép). Keretek nélküli, csak léptartó pálcikákkal készült állóhasáb méhlikások jellemzői Dél-Európának, az Alpeselek déli peremvidékének. A csonkagúla alakúak szintén az Alpeselekben (Inn, Enns, Ybbs vidéke) tűnnek fel. Történeti összefüggésük a kárpáti formákkal nagyon is kétséges. Viszont Pethe Ferenc ilyeneket láthatott nyugaton, mert ajánlja méhészeinknek (*Pallérozott mezei gazdaság*, 1806–1814) s az ő nyomán a csonkagúla alakú méhlikást Csaplovics János is hasznosnak tartja (1816).

Schihulszky József, aki Alsó-Vereczkén a királyi főharmincad és a sóhivatal vezetője volt 1817-ben Kassán megjelent munkájában kettős „köpüket” ajánl. Ezek is hasáb alakú, de egymásba nyíló keretnélküli deszka méhlikások (75. kép). *A méheknek kettős Köpükben leendő tartásáról* c. könyvecskéjét latinul is publikálta. Schihulszky József „köpüit” korábban ismerte Csaplovics János s közzé is tette *A méhtartásnak . . . módja* c. könyvében (Miskolc, 1816). Németül és latinul 1814-ben, szlovákul 1817-ben s lengyelül 1821-ben látott napvilágot Csaplovics J. méhészeti munkája. A többnyelvű kiadás a magyarországi méhészkedés fejlettségét bizonyítja.

A köpü, a méhkas, az egyszerű deszka méhlikások mézelő terébe 2–4 pálcikát (*lépvessző, palló, szulák, szulánk*) helyeznek el, amelyekre a méhek a lépet (*lamp, lampos, méhkalács, sejt, sonkoly*) erősítik, építik. Mindezeknek a méhlikásoknak a röpnnyílása rendszerint alól van s abba kirepülést elősegítő deszkácskát (*letarcsfa, nyelv*) erősítenek. A röplyuknak a kas közepén, felsőharmadában való elhelyezése újabb megoldás s a Dunántúl nyugati részén szórványosan tűnik fel. A fatörzs-köpüknél a röpnnyílás az odúkhöz, a faüreghez igazodik.

5. A deszkából készült említett méhlikások nem tévesztendőek össze a modern *kaptárakkal*, amelyeknél a méhek a lépet mozgatható, kiemelhető keretekbe építik bele. A keretes kaptárak a 19. sz. közepe óta kezdték kiszorítani a fenti hagyományos méhlikásokat. De peremvidékeinken a vessző-, s főleg a gyékény- és szalmakasok napjainkig szívósan tartják magukat. A mozgatható keretes kaptárak (*irzon, zirzon*) feltalálása a méhészeti irodalom szerint Dzierzon J. és Berlepsch A. nevéhez fűződik. Az ő működésük előtt egy erdélyi magyar méhészt (Kövesdi Szarka Sándor) már a múlt század első felében szerkesztett hasonló elvű kaptárakat és találmányát 1844-ben publikálta is (59., 60. kép). Vele egyidőben szilágysági és Komárom megyei méhészek is

59. kép. Kövesdi Szarka Sándor méhészeti munkája (1844)

ÍZLETTES MÉHITENYÉSZTÉS

VAGY:

A' MÉHITENYÉSZTÉSNEK

ÚJ MÓDJÁRÓL.

A' méhkasoknak az idő kívánatához alkalmazott új nemeiről, melyből a' méhek öszvefűstölése és megöletése nélkül a' mézet sérelem nélkül, az év akármely szakában elvehetni; 'sa't.

Öntapasztalása után írja 's közrebocsátja

KÖVESDI SZARKA SÁNDOR,

Ns. Középszolnok megye táblabírója.

44 kére metszett képpel

16 táblán.

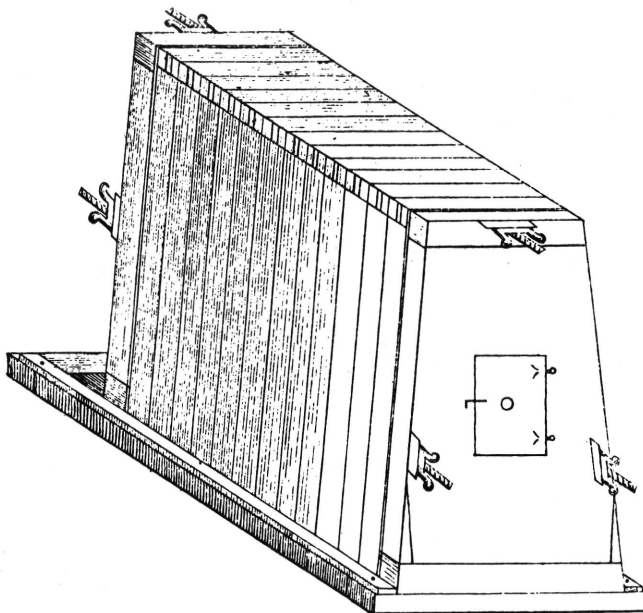

KOLOZSVÁRTT

NYOMATOTT AZ EV. REF. FŐOSKOLA BETŰVEL.

1844.

H. G. TILSCH JÁNOS könyvtáros
TULAJDONA.

11² Típusú közönséges ráma. Méhkas.

60. kép. Kövesdi Szarka Sándor keretből összeállított kaptára (1844)

készítettek keretes kaptárakat. Sajnos erről a nemzetközi méhészeti irodalom nem tud. Nem ismerjük a szarvasiak kaptározását, amelyet már 1794-ben megkezdtek, hogy megmentsék a méheket a füsttel való lefolytástól.

A kaptárakat a röplyuk körül és felett gyakran színesre festik. Már a 19. századi kezdetleges kaptárainkról írják, hogy így akadályozzák meg a méhek eltévedését. A Dunántúl délnyugati részén a röplyuk feletti deszkákon ember vagy más ábrázolásokat is láthatunk, amelyek kapcsolatai szlovén–osztrák terület felé vezetnek.

6. A 11–15. században a Bükk hegységben, a Pilisben, Érd közelében sziklafalba vájt fülkékben is tartottak méheket. Maradványaik az ún. *kaptárkövek* (61. kép), amelyek Mediterrán jellegű méhtartásra utalnak. Mészköfülkékben méhészkedtek századunk közepén a románok a Gáldi patak felső völgyében (Intregald, Nekrilești). A fülkék elejét röplyukkal ellátott deszkával fedték le. A fülkébe léptartó pálcikát helyeztek el. A kőfülkéket a falon, *a crîngeken* (szerek) kívül a meredek sziklafalba vájták. Hideg, szeles teleken a fülkék elé szalmacsomót, csergedarabokat, gyapjúpok-

61. kép. Sziklafalba vájt méhodú. Előlapja hiányzik. Szomolya, Borsod megye. Saád Andor felvétele

rócot függesztettek. Idegenek soha nem fosztották ki a fülkéket, amelyek *coşnița* 'kas' nevéből arra következtettek, hogy újabbak.

A köpük, kasok, a kezdetleges és fejlett deszkakaptárak gyakran egymás mellett állanak a hagyományosan méhészkedő parasztságnál (30. kép). Mindezek különböző műveltségi rétegbe tartoznak s különböző műveltségi hullámok révén keverednek egymással. A méhesben együtt látjuk az évezredek hagyatékot (köpű, vesszőkas) a modern kaptárakkal. Az előbbieket fennmaradását elősegítették az ökológiai viszonyok, az utóbbiak a méhészkedés szakszerű irányítása révén honosodtak meg. Így a szemünk előtt küzd az ősi az újjal, az életképes az életképtelennel.

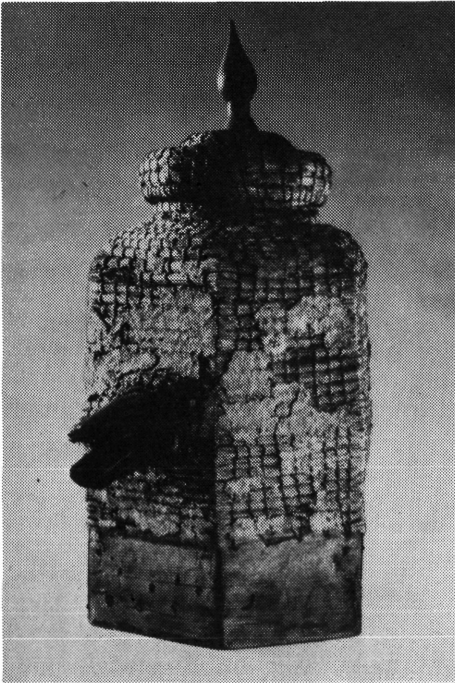
10. §. A méhek gondozása a tavaszi kieresztéssel kezdődik. Moson, Sopron és Vas megyében – a burgenlandi szokásokhoz hasonlóan – már Űszögös Szent Péter napján (febr. 22.) megemelik a méhkasokat, megkopogtatják, „felébresztik” a méheket. A kieresztés ideje az időjárástól függ, de általában március végén, április első hetében tágítja, nyitja ki a röplukat a méhés. 17–18. századi méhészkönyveink azt tanítják, hogy legjobb szerdán vagy csütörtökön kiengedni a méheket, mert akkor a nyár folyamán serények, munkások, egészségesek lesznek. A hétfőn kibocsátottak tunyák, betegesek, restek, a keddiek veszekedők, irigyek, a péntekiek „szerelmeskedők”, egymáshoz vendégségbe járók, a szombatiak mordok, erőtlenek, a vasárnapiak kevélyek és kövérek. A Falusi Gazda 1861-ben azt tanácsolja, hogy Gergely napján (márc. 12.) engedje ki méheit a méhés: „Hogy ha akkor lenne hideg idő, Ne búsulj, mert az ősz így leszzen mézelő!” A kieresztés napja József nap (márc. 19.) is, esetleg a koratavas más jeles napja. A kiskunsági méhészek József nap éjszakáján a kieresztés előtt meztelenre vetkőzve subában, szűrben aludtak méheseikben, nehogy az új raj elszökjön. A kieresztés napján, ha a méhész elhagyja udvarát, a rajok elszöknek és elviszik a méhész szerencsésjét (1718).

A tavaszi kieresztés és rajzás alkalmával imaszerű vallásos szöveget (*Benedictio ad Apes*) mondanak. Az 1663 körüli kéziratos Házi patika a méhek kirakása előtt ennek az igének az elmondását ajánlja: Óh, Uram, Jézus Krisztus, az mint szaporítod az igaz áldott kenyeret, úgy szaporodjanak az én méheim. Rajokat bőven bocsássanak, erősek legyenek, gazdagok, bővek és hordjanak bőségesen maguknak, mindenfelől 9 határokról, napkeletről, napnyugatról, északról és dél felől. Hogy mind nékik legyen, s mind énnekem is jusson bőven, és semmiféle méh hatalmat rajtuk ne vehessen. Azért ti, méhek menjetek el, ki a kasokból, az nagy Istennek ereje és hatalma által, és ez legyen + Atyának + fiúnak + szent lélek Istennek + nevében + Ámen +

Kalotaszegen a múlt század végén a fohász így hangzott: Méhek repüljetek! A gonosz felett győzedelmeskedjete, hogy a szentséges Szűz Máriának viaszt adhassatok, hogy Jézus Krisztus Urunk dicsőségére mézetek legyen. – A méhek ilyen serkentése, dicsérete a katolikus egyház révén került el a parasztméhészek közé. Hasonló szövegek Nyugat-Európában már a középkorban ismeretesek voltak, de a méhek túlzott dicséretét Kr. u. 378 körül Szent Jeromos elítéli.

A cseremiszeknél, mordvinoknál, votjákoknál főleg mézszüretkor fohászkoznak, de a szövegek eltérnek a közép- és nyugat-európai imáktól. A cseremiszeknél a méz elvétele után a méhész hazatérve az erdei méhesfától a jelenlévő családtagok előtt 'imát' mond és viaszgyertyát helyez el a szoba belső sarkába. Az egyik 'ima' így hangzik: Méhisten, Méhteremtő! Kegyeskedj elfogadni ezt a termékenyítő lakomat, az eljövendő bőségért adom néked! – Az 'ima' után az asztalhoz ülnek, mézet csemegéznek. Egy darabka mézeskenyeret pedig az ikon elé helyeznek, amelyet a lakoma végeztével az imamondó fogyaszt el. Feltűnő az a moldvai búcsúzás, amikor a *priszákától* távozó jóbarátnak, szomszédnak ezt mondja a méhesgazda: „Méhbogaram istene kísérjen” (Trunk).

Korai méhészkönyveink említik s Erdélyben még 50–60 évvel ezelőtt is előfordult,

62. kép. Szalmából font német méhkas a röp-lyukba illesztett farkasfejjel. Barskaproncza, Bars megye, Felföld. Néprajzi Múzeum, Bu-dapest gyűjteménye

63. kép. Méhkas egy román ház esze alatt. A röp-lyuk felett sarló a gonosz távoltartására. Macskamező, Szolnok–Doboka megye. Néprajzi Múzeum, Budapest gyűjteménye

hogy a kieresztés napján a röplyukba csuka-, farkasfogat, farkasgégét, kakasvérrel megkent vörös posztót, paprikát tettek, hogy a méhek mérgesek, bátrak legyenek. A palócoknál, a szlovákoknál, a szlovákiai németeknél a bátorság serkentésére a század elején faragott farkasfejet illesztettek a röplyukba (62. kép). Ugyanezért Gömörben a kasra harapófogót erősítenek, a röpnnyílás elé a kirepítő deszkába szeget vernek. A nyírségi görög katolikus falvakban a röplyuk fölé helyezett tövises ág, szúrós növény, sarló is fokozza a méhek bátorságát, de véd a gonosztól is. Szolnokdobokában a magyar és román méhészeknél századunk elején gyakran feltűntek az ilyen méhkasok (63. kép). Megerősödnek a méhek, ha a kibocsátás napján a kas elé a földre szekérláncot helyeznek. A baranyai, somogyi gazdák a méhesben felfüggesztve tartották a láncot. De célját nem árulták el senkinek. Véletlenül „feküdt” a lánc a földön. Ezen a napon a röplyukba helyezett tejjel megmosott gypajútól a méhek szelidekké válnak és nem szúrják meg a méhészt. A dühös méhek lecsillapodnak, ha a röplyukat medve vagy mókus hájjal kenik be. Egyik 18. századi méhészeti kéziratunk azt ajánlja, hogy a karácsonyi éjféle misére a méhészt vigyen magával tiszta búzát és olyan hamut, amelyet karácsony böjtjén elégetett galagonyafából (Európa egyik ősi varázsnövénye) nyert. A miséről hazatérve az ünnepek idejére helyezze az asztalra, majd tegye el és a röplyukba szórt búzán, hamun át eressze ki méheit. Mindezeket a mágikus cselekedeteket méhészeti kézírataink és méhészkönyveink nyomán már a 17. századtól ismerjük. Egészségesek lesznek, *igen megisztnak* a méhek, ha kibocsátáskor a kas, a köpű alá safrányos vagy sós vizet helyeznek.

A kibocsátás után – a hagyományosan méhészkedők – nem sokat törődnek méheikkel. A néphit szerint mégis holdtöltekora a legjobb velük foglalkozni, mert akkor a legerősebbek. Főleg arra ügyelnek, hogy amikor *ereszt, ver* a méh az új raj távolra ne szálljon a méhestől. Ezért a moldvai méhészt, amikor a méh „kezd rakodni a köpű szádára” viasszal megkent posztódarabot akaszt az egyik közeli fára, hogy a viasz illatára a méhek oda gyűljenek. A raj továbbrepülését, elszökését különböző varázscselekményekkel igyekeznek megakadályozni. A szolnokdobokai Pujonban gazdálkodó Széki Veszmás Márton méhészkönyvében (10. kép) 1774-ben ezeket az Erdély-szerte ismert s jórészt napjainkban is gyakorolt varázslatokat így szedte versbe:

*Ősszel a' Méheket a' mikor el-rakják,
Méh Kasok jukait a' mivel bé-dugják,
Azon dolgot osztán tavasszal el-rakják,
Méhek rajzásakor ilyen hasznát tartják:*

*Ha a raj hirtelen el-találánd menni
Azon Kas dugóját tsak elő kell venni,
Ige rá mondással le-kelletik tenni,
Vissza kell a' rajnak éppen oda menni.*

*Hogy ha azon dugót köti láb ujjára,
Gyalog jö raj vissza mások tsudájára,
Tsak a' földön mászkál, nem kelhet szárnyára,
E' leszz büntetése vigyázzon honnyára.*

*A borona fogát némellyek el-lopják,
Méh Kas eleibe a' földbe bé-szurják,
El-szökött rajokat oda meg-szállítják,
Akarattya ellen haza babonálják.*

*Sz. György Napja előtt ha kigyót láthatnak,
Melly fával meg ölik ha ollyat kaphatnak,
Mindenkor méhek közt ha ollyat tarthatnak,
Más ember Méhei semmit sem árthatnak.*

*Mikor a' Méh ereszt ha van nagy zajgással,
Gatya 's pendely kötöt ige rá mondással
Meg kötnek, s' götsöznek nagy babonálással
El nem mehet a' raj meg-száll szép zugással.*

Széki Vesmás Márton, a Horhi-féle kézirat változatai imát, keresztvetést is ajánlanak a raj elszökésének megakadályozására. Az 1614–1635 között keletkezett Máriássy János-féle orvosi kéziratban olvashatjuk, hogy a raj eltávozását ilyen igével lehet megakadályozni: Ti méheim szálljatok meg, ha pedig ugyan elmentek, sehol meg ne szálljatok, hanem oda menjetek ahová a prókátorok lelke megyen. Reszezi Bernát uram próbáltak mondja. Aranyosszéken Szűz Mária, Szent József segítségét kéri a raj közeli leszállásához. Szeged vidékén a méhkasból egy darabkát lemetszenek s azt a méhes előtt a földbe dugják, a méhészt jobb sarkával rááll s napkelet felé háromszor megfordulva ezeket mondja: Uristen, a te szent erőddel és szent hatalmaddal és szent parancsolatoddal, az te szent Fiadnak dicsőségivel, szent Anyádnak érdemével és Szentléleknek esedezéseivel mondom, hogy valamintségessen ez kasból kimetszett darabocska innét el nem mehet, úgy az én méheimnek raja is el ne mehessen. A varázslat változata szerint a röplyuk téli dugóját – amire már Széki Vesmás Márton is utal – nem dobják el, hanem felkötik a méhkas tetejére, hogy a raj el ne szálljon a méhestől. Nem szokik el a raj, ha a méhészt olyan cöveket tart a méhesben, amelyhez lovat kötöttek. A Mezőségen a méhes melletti csalánra követ tesznek, hogy a raj akkor szokjon el, ha „a csalán elmegy a kő alól”. Rajzaskor a moldvai, gömöri magyar asszony ráül egy lapos kőre és kaszát, kapát penget, füvet csomóz, kötöz össze. Erdélyben, a Dunántúlon, a palócoknál s a 17-18. századi méhészeti kéziratok szerint is a méhészt a raj elé áll és ostorral csapkod, csengőt, kolompot ráz, kaszát, kapát penget, hogy a méhek minél előbb leszálljanak. Ugyanezért a méhészt Biharban mágikus kört húz méhese köré olyan módon, hogy körüljárja vagy az elhullott méheket körformában a méhes köré rakja. Ezzel mintegy bezárja. Az Alsó-Órségben a mezőn dolgozó ember repülő rajt látva leveti az ingét, kifordítja és a raj elé dobja, hogy leszálljon. Egyik 17. századi kéziratot méhészkönyv pedig azt ajánlja, hogy a szálló méh raj közé a tavaszi szántás első barázdájából vett földet, vakondtúrás porát, jobb sarokkal megtaposott port, lótrágyát dobáljanak s ekkor a méhek a földre ereszkednek. A méhek közé dobált porhanyós földről, porról már tudtak Vergilius, Plinius korában. A szokáshoz ragaszkodtak a középkori Nyugat méhészei s még ma is szinte Európa-szerte ismert. Az első rajból fogott méhet bele kell tenni abba a fába fúrt lyukba, amelyre a raj szállt s a lyukat betapasztani. Minden további raj arra a fára száll (1663). Ugyanebből az időből a raj elszökésének megakadályozására még a következő tanácsot is ismerjük: Karácsony éjjelén a templomba menetel előtt a méhészt méhei alól vegyen egy kis földet s hordozza magánál az ünnepek idején s azután ilyen szavakkal hintse le vele a méheket: Miképpen ez a föld el nem mehet innen, tük is az én méheim és rajaim úgy el nem mehessenek innen, és legyen meg Atya Isten, Fiú Isten, Szent Lélek Istennek nevében, ámen. Imaszerű fohászok, varázsszövegek Európában korán feltűnnek. Ezek egyike egy betűrímes óangol szöveg, amely rokonságban áll a Lorsch-i (10. sz.) varázsigével. Az óangol szöveg szerint a rajzó méheket úgy lehet feltartóztatni, hogy a méhészt a jobb kezével felvett földet dobja el a jobb lába alatt vagy dobjon durva homokot a rajra s mondja:

*Ereszkedjétek, diadalmas hölgyek, ereszkedjétek a földre.
Soha ne szálljatok vadul az erdőbe.
Őrizzétek úgy a hasznomat,
Amint a férfinép a táplálékot és az otthont.*

A figyelmes kutató az óangol szokásban azonnal felismerheti azokat a motívumokat, amelyek felbukkannak a magyar rajvarázslatban. Európa méhészei hasonlóan gondolkoznak!

Nem száll el a raj a méhestől, ha az üres kasokba megforgatják a női pendelyt. A karácsony utáni első vásáron – tanácsolják a 18. században – a méhesgazda vásároljon egy kést és szúrja bele abba a fába, amelyre azt akarja, hogy méhraj szálljon. A szokás mai borsodi, jászági változata szerint a raj elszökését a méhes földjébe szúrt késsel akadályozzák meg. Karácsony éjszakáján a templomba a méhészigyűgyen magával egy mogyorófapálcát s amikor hazatér, azzal annyit üssön a méhkasokra, ahány rajt szeretne a következő nyáron (Zala megye). A néphit tud arról, hogy vannak bűvös erővel rendelkező méhészek, akik a fára szállt rajt fütyüléssel csalják be a kasba. Az ilyen méhésznek a mutatóujjába a bőr alá méhanya van „beforrasztva”. Egy Törő Ferenc nevű nagycsákányi (Vas m.) méhész a megszökött rajt hazaparancsolta, s a méhek pár napon belül csúszva-mászva tértek haza. A visszatérő rajt meg is büntette: a méhes előtt „földbe vert rudon háromszor föl-le sétáltatta a bűnös méhcsalád összes méheit.” Gárdonyi Géza is ír Gólyák, méhek, kislibák című novellájában Varga Ádám tudós és jeles csizmadiaőről, akinek szavára („Atya, Fiú, Szentlélek nevében induljatok, rakodjatok, minden mézet behordjatok!”) méhei március első szerdáján a kas elé terített vörös posztóra előbújnak.

Gyakran emlegetik a méheket, a kasokat a boszorkányperekben. Az egyik Tolna megyei perből megtudjuk, hogy a méhkasba kutyafejet, emberkoponyát tesz a rontó szándékú ember (1747). Az ördögös személy méhei kora tavasszal, még hóolvadás előtt rajzanak s annyi méz gyűlik már ekkorra a kasokba, hogy lehetetlen azokat felemelni. A bűbajos embertől kapott méhcsalád nem rajzik, s akire a bűbajos megharagszik, elpusztulnak a méhei (Esztergom, 1721).

Azt az ágat, amelyre a raj szállt, a leányok lemetszik s a vele megérintett legények szerelemre gerjednek. A fáról befogott raj helyét megfüstölik vagy sapkát tesznek a helyére, hogy a méhek oda ismét ne szálljanak. A rajzást különböző kultikus cselekedetekkel segítik elő. Így azzal, hogy Fülöp és Jakab nap (május 1.) táján juhtejjel kenik be a röplyukat. A méhészek Európa-szerte ismert megfigyelése szerint az anyaméh rajzás előtt különös hangot ad (*krécsázik, műkézik, sípol, sír, vakog*), amiről már a római méhészek is tudtak. Rajzás előtt a röplyuknál csomóba ülnek a méhek, *tögylenek*. Az első raj még abban az évben újabb rajt ereszt. Ez a *fickóraj, párraj, szűzraj, unokaraj* (Bodrogek). Ha a raj már lépet épített magának és megkezdte a mézhordást család a neve. Az elhullott méh *meghalt*, hasonlóan, mint a román, délszláv és német népnyelvben.

A raj elszökését akadályozó hiedelmek, varázslatok, imák arra utalnak, hogy megfelelő számú méhcsalád biztosítása a méhész legfőbb gondja. A hiedelmek, varázslatok formailag változatosak, de a változó formák ugyanazon cél felé irányulnak. Nyilvánvaló, hogy a méhészek vidékenként különböző formulákat alkalmaztak. A nagyszámú formula a varázslat funkciójának jelentőségét, a cél elérésének fontosságát fejezi ki.

A méhestől távolabbra, magas fára szálló méhrajt olyan kasba söprik, rázzák bele, a moldvaiak nyelvén *koppantják*, amelyet előzőleg különböző füvekkel (*Melissa officinalis, Mentha crispa, Stachys annua, Artemisia sp.*) dörzsölték be vagy urinnal, borral, mézes, cukros vízzel, édes tejjel behintették. A méhész hosszú rúdra kötött kast tart a raj alá s egy kampóval az ágakról a kasba rázza (13. F., G. kép). Az erdőben talált méhek, a kasból kirepülő méhraj füstöléséhez a méhész emberi hajjal és kutyaszőrrel

vegyített rongytekerceset, száraz marhatrágyát, nedves szalmát, falevelet használ. Az alföldi tanyákon a méhészt felesége feleresztett kútgémmel, rúdra kötött szalmacsutakkal jelzi a szántóföldön dolgozó férjének, hogy rajzanak a méhek. A megszökött rajt más földjén is joga van gazdájának követni s ha idegen fogja be, vissza is követelheti. Hódmezővásárhelyen azonban három nap elteltével már nem. A komáromi Martoson, ha a méhészt megszökött rajával nem egy időben ér az idegen udvarra, gyümölcsösbe, a méhekről le kell mondania. Előfordul, hogy a szomszéd udvarára átnyúló ágra száll a raj. A Lápos völgyében a tulajdonos le kell, hogy mondjon róla. Az új tulajdonos azonban mézszüretkor egy tányér lépesmézzel köszöni meg, hogy hozzájutott a rajhoz.

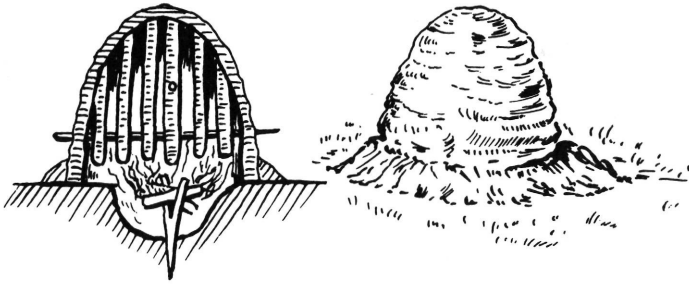
Nyár folyamán gazdagon gyűjtene a méhek, ha karácsony éjszakáján a méhészt búzát visz magával a templomba s visszajövet abból néhány szemet a röplyukba tesz. Egészségesek, szorgalmasak lesznek a méhek a közjük hintett karácsony esti vacsora morzsáitól. Szorgalomra lehet ösztökélni a méheket a kas alá helyezett hangyabolyból vett földdel vagy a hangyatojással megkent kassal. Az orvméhek távoltartását már Széki Vesmás Márton megverselte. A 17-18. századi kéziratok is hemzsegnek az idevonatkozó receptektől. Az orvméheket távoltarthatja a méhészt azzal, ha medvehájas, fekete macska rágta disznóhájas kézzel végigsimogatja a kast és kört von köréje. Ha nincs a kéznél medveháj, a méhkas előtt keresztbe tett szekérrúd is segít. Ez éppen úgy elzárja az utat a tolvaj méhek előtt, mint a mágikus kör. A Horhi-féle méhészkönyv sályi változata többek között azt tanítja, hogy a kenyérsütésnél használt teknővakaró kést helyezze a méhészt annak a kasnak a rőpnyílásába, amelyet a tolvaj méhek látogatnak. Nagyenyed vidékén használt kéziratos méhészkönyv (1784) tanácsolja, hogy az egymástól mézet rabló méhek közé maroknyi mákot, finom port dobjanak. Beszörhathetik a tolvaj méheket – mint ezt a római szerzők is ajánlják – híg sárcseppceskékkel, hamuval, finom liszttel s így megfigyelhető, hogy honnan szállnak rabolni. Az átfúrt *márványos glóbcis (mendörgő kű)* jó nyavalyatörés és tolvaj méhek ellen (Vas m.). Ez a különös nevű varázseszköz nem más, mint talált, keresetlen neolithkori kőbalta. A rabló méheket maszlagos, élesztős mézzel el is lehet veszejteni.

Gazdag hárs-, akácvirágzás idején a kas hamar megtelik mézes léppel. Ilyenkor az alá helyezett deszkaládikával, rostakéreggel vagy henger alakú szalmafonadékkal nagyobbítják meg a mézelőteret, hogy a méhek tovább dolgozhassanak. A gyenge rajokat pedig összeverik.

A jó méhlegelőket korábbi méhészkönyveink gyakran említik. Márton Gábor 1816-ban írja, hogy a Somlyó hegyét körülkerítő tágas *lapság* nem utolsó hely a méhtartásra. A méhcsaládokkal az akácosokba, hárserdőkbe való vándorlás a méhészegyesületek és -tanfolyamok ösztönzésére csak századunk elejétől terjedt el. A barcasági századok azonban már a múlt század közepén felkeresték a virágzó hajdinaföldeket. Olaus Magnus a 16. sz.-ban ír a méhészek szekeres vándorlásáról.

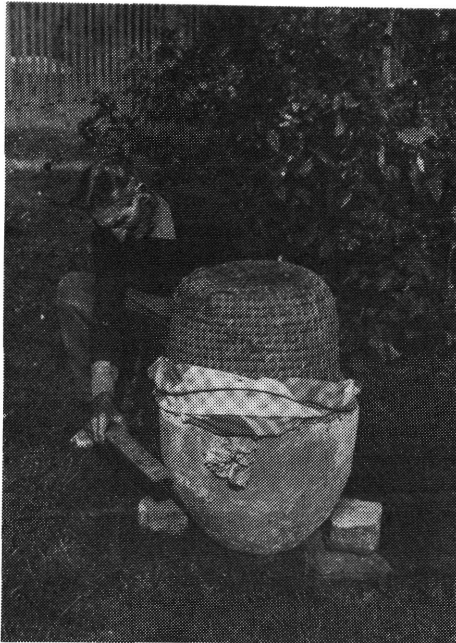
A méhészkedés és pásztorkodás kapcsolatának egyedülálló esete ismeretes a Hargitában. A Mezőhavas alatti Illyésmező havasi legelőire a Nyárad alsó vidékéről járnak a juhászok. Még a két világháború között is a tavaszi felhajtás idején a méhészkedő juhosgazda felrakott a juhászholmit hozó szekérre 1–3 kas méhet. A kaliba mellett álló kasok nyár idején megteltek havasi mézzel.

11. §. Összel a méheket – helyenként napjainkban is – füsttel pusztítják el (*levágás, méhvágás*), hogy a lépes mézet a kasból, a köpüből elvehessék. A méhészt kis gödröt ás, amelyben ként, rongyot, marhatrágyát (a palócok az istálló falára kenve szárítják meg), taplógombát, pöfeteget éget. Azután a gödör fölé helyezi a köpüt, a kast (64. kép). A füsttől a méhek elbódulnak és belehullanak a gödörbe. A méhek ilyen elpusztítására Békésben, a Jászságban azt mondják, hogy *levágják* a méheket. A Szeret menti csángók nem ölik meg a méhet, mert *áldott portéka*. A nehezebb köpüből – füst mellett – kivájják a mézes lépet, de valamennyit benne hagynak, hogy a méhek áttelehessenek.

64. kép. A méhek kénnel, taplóval, trágyával való lefojtása. Panyola, Szatmár

nek. Az Alföldön, a palócoknál, de szórványosan másutt is a méhkast aljával felfelé földbevert három–négy karó, felfordított kisszék lábai közé vagy földbe vájt mélyedésbe állítják s föléje hasonló bőségű kast borítanak. A két kas egymással érintkező peremét kendővel, zsákkal körülkötik, azután tenyérrel vagy két kis pálcával az alsót ütögetik (65. kép). A méhek rövid időn belül felmennek a felső üres kasba s az alsóból a lépesméz könnyen kiszedhető. A méhek *felverésének*, *dobolásának* módját a 18. sz. végén a nagykunsági gazdákat felkereső vándor gömöri méz- és viaszkereskedők már gyakorolták. Érdeklük volt, hogy minél több méhcsaládja maradjon meg a gazdának. A *dobolás* a paraszti méhészetben a 19. század elejétől válik rendszeresebbé, amelynek hasznosságára, előnyeire az újságok is (pl. Banater Zeitschrift 1828) felhívják a figyel-

65. kép. A méhek átdobolása. Jászdózsa, Jászság. H. Bathó Edit felv.

66. kép. Védőálarcos méhészek. Pieter Brueghel id. tollrajza (1565)

met. A Debrecen környéki *kanizás* hasonló a doboláshoz. A raj nélkül maradt kasokból csak a mézes lépeket vagdalják ki, a lépek fiasításos részét az üres kas csúcsába erősítik s a kidobolt rajt rájuk ütik. Ilyen módon – a méhek elpusztítása nélkül – a kasból nyaranként többször is el lehet venni a lépes mézet.

A méhész csak néhány eszközt használ. A köpüből, a kasból a lépet metszőkéssel (13. H., I., J. kép) vágják ki. A Dunántúlon, Észak-Magyarországon használják a különböző formájú füstölőt (13. K. kép), amelyben száraz marhatrágya, falevél, nedves szalma ég s annak a füstjével tartja magától távol a méhész a méheket. Füstölésre használja a méhész pipáját is. Az ún. méhészpipák (13. L. kép) csak újabban terjedtek el. Az alföldi vásárokon vándor szlovák fafaragók árulták a fakanállal, a faedényekkel együtt. A méz elszedésénél, a raj befogásánál a méhész szitaszövetből, dróthálóból készült olyan álarcot borít a fejére, amelyen át a méhek nem tudnak hozzáférkőzni, de a szita, a háló nyílásai a látásban mégsem akadályozzák. Ilyen álarcos méhészeket 1565-ben id. Brueghel P. örökített meg egyik tollrajzán (66. kép).

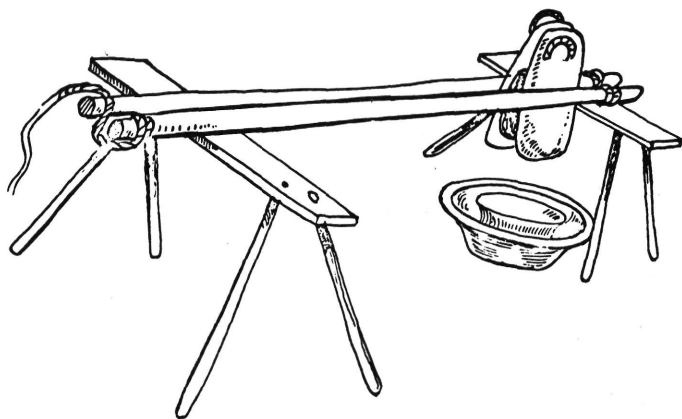
A mézet a lépekből kinyomkodják, kiolvasztják, esetleg préselik vagy szitára, szűrőedénybe, kosárba (*kaszornya*) teszik a lépes mézet s az alája helyezett edénybe csorog a méz. 1865-ben mutatták be Brünmben az első mézpergetőt s a Falusi Gazda c. hetilapunk már 1866-ban ismertette. Azóta többféle változatban terjed a méhesgazdák körében. Az üres lépet összezúzzák, összetörik (*sonkoly*, *méztörköly*, *maláta*) s a napon, tűzhelyen kiolvasztják, kifőzik vagy kipréselik belőle a viaszt. A Lápos völgyében a préselés egyszerű módja, hogy a megolvasztott, felmelegített üres lépet vászonzacskóba teszik és két pálcával a viaszt átnyomkodják a zacskón, amelyben visszamarad a kipréselt sonkolyalak, a *vostyina* (67. kép). Ez a primitív préselési eljárás az északkeleten, fehéroroszoknál, ukránoknál, cseremiszeknél is ismeretes. A székelyeknél – hasonlóan, mint az ukránoknál – ferdén feltámasztott deszkára helyezik a felmelegített üres

67. kép. Zacszóba helyezett összetört, olvasztott üres lépből a viasz kipréselése. Domokos, Lápos völgye, Erdély. Gunda Béla felv.

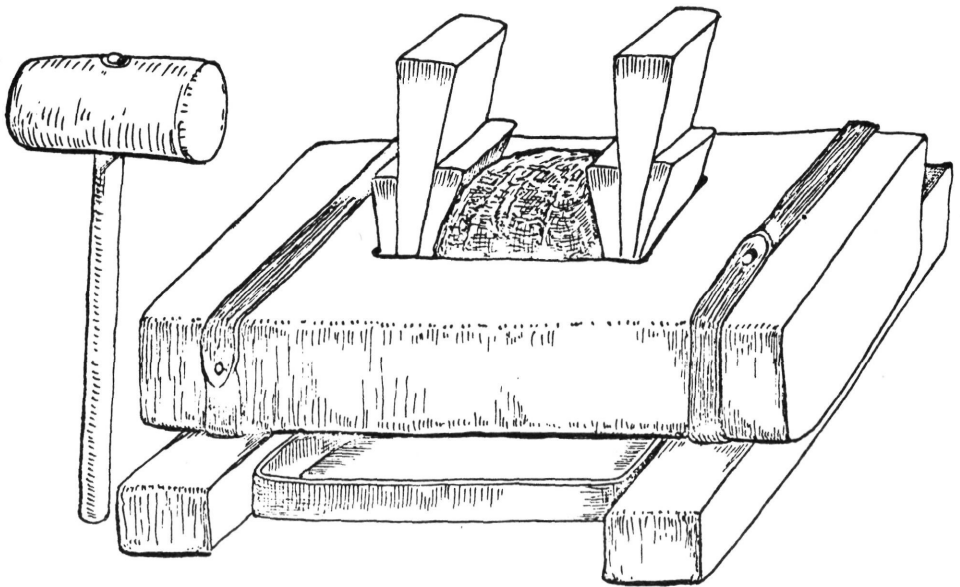

68. kép. Ukrán méhész az összetört, olvasztott üres lépből a viaszt kipréseli. Šulgina L. után

69. kép. Viaszprés. Algyő, Csongrád megye. Szabó Mátvás után

léppel teli vászonzacskót és egy bottal nyomkodják ki a zacskón át a viaszt (68. kép). Egyszerű viaszprést ismernek Szeged vidékén: két deszka közé teszik a zsákba rakott lépet és a deszkákat két rúddal összeszorítják (69. kép). Erdélyben két ék közé szorítva préselik ki a viaszt. Az ékeket fakalapáccsal ütik (70. kép). Fügő fakalapáccsokkal működő, az olajprésekkel egyező viaszpréseket használnak a palócok, a szlovákok. Ennek az olaj- és viaszprésnek az elterjedése Nyugat-Európától Kínáig követhető.

70. kép. Ékes viaszprés. Magyarigen, Erdélyi Ércegség, Erdély

Intenzív használatuk a keleti szlávokra jellemző. A 18. sz. végén, a 19. sz. elején méhészkönyveink már a modern sonkoly- és viaszajtókat ajánlják (76. kép).

A 17–19. században és századunk első három évtizedében vándor méz- és lépkereskedők járták az országot. Ezek egyik típusa volt a gömöri *barkács*, aki a parasztméhészeknél füsttel megölte, *kidobolta*, *kiverte* a méheket, munkájáért lépes mézet kapott,

71. kép. Bol Hans rézmetszete (1582). A németalföldi méhész átluggatott rézedényt üt. Az oldalán csengő lóg

s szekérre rakott hordókban szállította tovább. Az erdélyi *musztikás, sonkolyos, vostyina*s csak az üres, összetört lépet kereste és a *barkács*hoz hasonlóan kaszát, gerebent, szövőbordát, fenőkövet, cserépedényt, bocskort, botot, varrótűt, fűszereket (bors, gyömbér, köménymag) adott érte cserébe. Ezek a vándorkereskedők Gömör, Beszterce–Naszód, Szeben megyékben laktak és ősszel keresték fel Erdély, az Alföld méhézeit. A 18. század végén a Nagykunságban már említik a rozsnói és más gömöri méz- és viaszkereskedőket. A magyarokon kívül volt közöttük szlovák, Erdélyben román és szász is. A székely falvakba a Havasalföldről is eljárt lóháton a *musztikás (motyikár, mocsikár)* s összevásárolta a kisajtott lépet. Ennek a vándorkereskedelemnek a gyökerei Gömörben a 16. század elejére nyúlnak vissza. Igen népszerűek voltak a Rozsnó környékéről hosszú szekerekkel érkező *barkácsok*, akik maguk között felosztották az országot. Szállásuk rendszerint valamelyik vendégszerető parasztháznál volt és onnan járták be a környéket. Az utcákon így kiabált a vándorkereskedő: *Sonkolyt veszek! – Botot, bocskort, kalapot adok sonkolyért! – Bordát adok sonkolyért!* Moldvában az üres lépet, viaszt a vándorkereskedőnél gypjúért cserélték el. Mágikus elképzelés lappang a méz és viasz adásvételének hétfői és pénteki tilalma mögött. A mezőségek szerint az ajándékba adott méh után a többi raj is elpusztul. Ezért jelképes fizetségként egy kupa búzát vagy kukoricát adnak érte cserébe. A pénzért vásárolt méhhez sem lesz a méhésznek szerencséje. A moldvai déli csángók és a háromszéki székelyek szerint viszont a méhekkel együtt ajándékba adott mézzel teli kas a barátság különös megnyilvánulása. Olyan komaságféle. Az ajándékozó és a megajándékozott egymást segíti az erdei, mezőgazdasági és háztartási munkában, gyermekeik között igyekeznek házassági kapcsolatot létrehozni, rokonoknak tekintik egymást. Hasonló műrokonsági formát ismernek a fehérorosok.

A köpüket, kasokat télire gyakran pincébe, verembe az istállópadlásra helyezik, hogy megvédjék a méheket a hideg ellen. A pincébe télire elrakott méhkasokat már a 17. századból említik. Az 1700-as évek végéről fennmaradt szentmártonkátai (Pest m.) kézirat szerint a méhek téli elrakása, nyugalomra bocsátása előtt, Szent Márton napján a méhészt hétféle összemorzolt füvet, lépes mézet öntsön le pálinkával, s azzal belőről hintse be a kasokat ilyen varázsszavak kíséretében: *Íme a ti nyúgvástoknak az ideje eljött, azért néktek azt parancsolom, hogy a ti nyári keresményetekkel ne éljete, hanem azzal az eledellel, amivel a többi férgek élnek, a lehelettel. Az egyik kast a méhészt arra is kérje, ha féreg, rossz szándékú ember bánthatja a méheket 'zengéssel' adjanak hírt.*

A legyengült rajokat télen táplálják. Országszerte él méhészeink körében a sült tyúkkal való etetés emléke, amiről méhészkönyveink is tudnak. Csaplovics János azonban a mézes sült kapannal, kukoricakenyérrel eredménytelenül táplálta méheit. Debrecen vidékén még az 1920-as években sült varjút is tettek a méhek téli asztalára. Tudunk a különböző főtt gyökerekkel (*Glycyrrhiza glabra, Stachys annua*), édes sörrel, szilvalével, aszalt szilvával s mézes vízben főtt más gyümölcsökkel, bab- és kukoricaliszttal, főtt borsóval, burgonyával, csicsókával, fűgével és hasonlókkal való etetésről. A déli csángóknál külön tartották a méheknek szánt aszalt szilvát. A tavaszi kiengedés után a maradékot a rokonyerekeknek ajándékozták. Idegen nem kaphatott belőle. A fentiekkel egyező téli táplálékokról Európa-szerte tudunk. Columella szerint megölt madarakat kell tél idejére a méhek közé helyezni, hogy tollukkal meleget szolgáltatssanak. A húst azután a csontokról a méhek elfogyasztják. Eléggé fantasztikus ez a közlés. Más ó- és középkori szerzők ismeretét szemmel tartva ez esetben is csak sültmadarokról lehet szó.

Szokásos a méhes mellé lókoponyát tűzni, hogy a gonosz szellemeket, a szemmelverő embereket a méhektől távol tartsák, a szemveréstől védjék. Pethe Ferenc 1814-ben már említi a Szilágyságban, a szlavóniai magyaroknál (58. kép) máig élő szokást. A lókoponya hasonló funkciója ismeretes a keleti szlávoknál, a balkáni, kaukázusi népek-

nél, a cseremiszeknél, tatároknál, de Nyugat-Európában is. 1584-ben német forrás ajánlja a patkányok, férgek elűzésére a kerítéskaróra tűzött lókoponyát. Árpád-kori falvainkban is nyilvánvalóan a gonosz elhárítása miatt őrizték a lókoponyákat. A 18. századi méhészkönyvek, a lókoponya mellett ajánlják a szarvas- és őzágancsot is. Szemverés ellen rongybabát is helyeznek a kasok, köpük közé (Lápos völgye, 27. kép). A méhesekbe belépni, a méhek közelébe nőnek tartózkodni (különösen a menstruáció idején) tilos! A moldvai magyaroknál a menstruáló nő nem ejti ki a méh szót, hanem csak *bogarat* mond. Tanulságos esete ez a szótabunak.

A meghalt méhesgazda körmeit levágják, temetéskor a kalapját valamelyik méhkásra helyezik, hogy a méhei utána ne pusztuljanak. A méhész halálakor Szeged vidékén figyelmeztetik is a méheket, hogy ne sirassák gazdájuk elvesztését. A Bakonyban, Gömörben bekiabálnak a kasokba, hogy „meghalt a gazdátok!” Ha ezt nem teszik, a méhek elpusztulnak. Még a múlt században is előfordult, hogy halálozáskor gyászfátyollal vonták be a méhkast (Bakony, Somogy). Lakodalomkor pedig vörös posztóval, hogy a méhek is vigadjanak. A meghalt méhésznek az eresz alá elföldelt körme, haja, a méhes elé elásott béklyó, a méhesbe felakasztott, húsvétkor megszentelt sonka csontja a megrontástól, tolvajlástól védi a méheket. Akinek mutatóujjába a bőr alá méhanya van „beforrasztva” maga után tudja csalni az idegen rajt.

A lopott méhraj jól mézel. A méhtolvajnak azonban vigyáznia kell, mert a bűvös erővel rendelkező méhészek bosszút állnak rajta. A tolvaj keze odaragad a méhkashoz és egy lépést sem tud tovább menni. Ha mégis sikerül a lopás, az ellopott méhkas helyét a károsult gazda tejjel öntözi, s akkor a tolvaj megöszül vagy megkopaszodik. Kopasz lesz a méhtolvaj, ha csukafejet és sonkolyt új fazékba összefőznek. A tolvaj lábnyomába vert szeg – 17. századi felfogás szerint is – a tolvaj halálát okozza. Meghal a méhtolvaj, ha az ellopott méhkas helyére lőnek vagy egy méhet a halott mellé a sírba dobnak. Arany János Vörös Rébékjének varázstevékenységére emlékeztet az a tanács (1718), amely a tolvaj felvett lábnyomának többszöri főzését ajánlja. A tolvajt annyira háborgatja, kínozza ilyenkor a hideg, hogy „világon való voltát se tudja”. Szeged vidékén a gazda kenderfonálra annyi görcsöt köt, ahány kas méhe van, a csomókkal megérinti a kasokat s azokat a tolvaj nem viheti tovább, mert őt is ’megkötötték’. Varázsereje van a karácsony éjszakáján készült seprűnek. Ezzel az éjféli misén össze-seprik az oltár előtti port, szentelt vízzel sarat gyúrnak belőle s az azzal bekent kasok és a megőrzött seprű lehetetlenné teszik a tolvajlást. A Horhi-féle méhészkönyv több kéziratos változata (1795, 1797) tanácsolja, hogy Szent Iván nap (jún. 24.) hajnalán a méhész mogyoróvesszőből készítsen gúzt s helyezze karácsony éjjel az asztal alá. Amikor egy fehér kanca megellik – mielőtt először szoptatná meg a csikóját – tegye a gúzt a kanca lábára, hogy így szopjon a csikó. A gúzt azután a méhesbe kell tartani. Az ilyen gúzs megóvjá a méheket a tolvajtól. Ez esetben a varázscselekmények több láncszeme kapcsolódik egymáshoz. Erdélyben böjtöl az a gazda, akinek ellopták a méhét. A böjtöléstől beteg lesz a méhtolvaj, sőt meg is halhat. Göcsejben ilyen átkot mondanak a méhtolvajra: „Aki ellopta a méheimet addig meg ne haljon míg engemet magához nem hív!”

A méhlopást, a méhek megrontását a múltban szigorúan büntették. 1556-ban egy jobbágyot – aki az ellopott méhkast a padláson rejtegette – arra ítélték, hogy derékig meztelenre vetkőzzék és a méheket a fejére borították. Bártfán 1569-ben egy asszonyt mézlopásért és a méhek megrontásáért máglyán égettek el. Hasonló szigorúan büntették a méh- és méztolvajokat az oroszok, lengyelek, észtek, cseremiszek is.

A friss mézből a Rába mentén a rokonoknak, szomszédoknak küldenek egy tányérral. A megajándékozottak a tányért búzával tele küldik vissza. A búzából néhány szemet a méhkas alá helyez a méhész s ha azok ott nem csíráznak ki a méhei egészsége-

sek maradnak. Gömörben az új párt a vőlegényes háznál mézzel fogadják s a vőlegény azt a kanalat, amellyel a mézet fogyasztotta, keresztül dobja a háztetőn.

A méhszűrés helyét sárral, különböző füvekkel (kilencféle fűvel) kenik be, sarlóval, késpengével kereszt alakban megnyomkodják, a szűrés helyén méhet nyomnak szét, hogy a megszürt testrészt meg ne dagadjon. Kalotaszegen azt tartják, ha terhes asszonyt szűr meg a méh, a gyermeke irigy, rosszlelkű lesz. A néphit szerint nem szűr a méh, ha karácsony és Szent István napján (augusztus 20.) mosdatlan marad a méhsz.

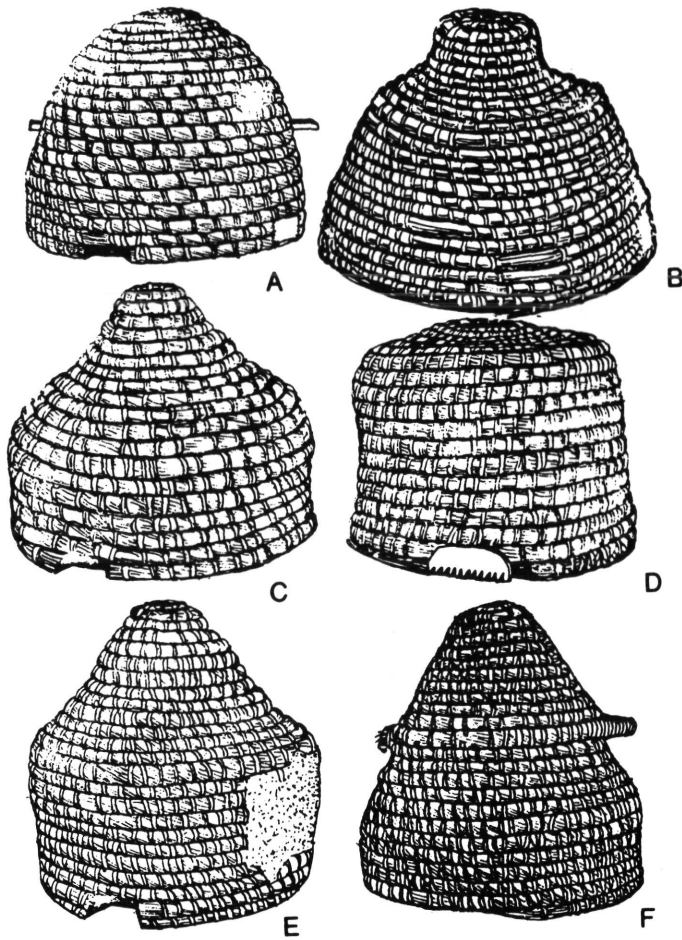
A méhészek és mézeskalácsosok védőszentje Szent Ambrus, akire csecsemő korában méhraj szállt. Amikor ezt az apja megpillantotta – a Debreceni Kódexet (1519) idézve – így szólt: ez gyermek nagy ember leszön jövőben. Neve napján (december 7.) a méhészek misét hallgatnak és Budapesten a szervita szerzetesrend temploma körül még a két világháború között is zászlókkal körmenetet tartottak.

12. §. Az eddigi megfigyelések nyomán keveset mondhatok a méhészek magatartásáról. A néhány kas vagy kaptár méhet tartó gazda még nem nevezhető méhésznek. A húsz–negyven, esetleg több méhcsaládot kezelő, a mézből jövedelemhez jutó s egyébként is eredményesen gazdálkodó paraszt már bizonyos méhsz magatartást képvisel. Századunk elején méhsznek azt tekinteném, aki tagja volt valamelyik méhsz egyesületnek, méhsz újságot járatott vagy más módon figyelemmel kísérte a méhsz-kedés újításait, törekvéseit, eladásra is termelt. Az ilyen méhsz-kedő parasztról figyelmet érdemlő jellemzéseket közölnek íróink (Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Móra Ferenc). A méhészek egymást segítő, összetartó, takarékos, kocsmakerülő emberek. Csendesek, szemlélődők, vallásosak, olvasottak. De nemcsak méhsz-könyveket és újságokat olvasnak, hanem vallásos iratokat, történeti regényeket. A katolikusok búcsújáró emberek. A reformátusok gyakran részt vesznek a presbiteri szolgálatban. Előfordul, hogy a presbiter megtanulja a méhsz-kedést a lelkészétől. A presbiteről pedig egyik-másik szomszédja, rokona. „A koldust a méhsz nem küldi el” – mondják Békésben. Méhsz-üret idején szívesen küldenek egy kis mézet a lelkésznek, tanítónak. Az Ormánságban „a tiszteletes asszonynak” a méhsz-gazda felesége még századunk elején egy-egy tányérka lépes mézzel kedveskedett. A méhészek fűró-faragó emberek is. Kaptáraikat maguk javítják, sőt gyakran készítenek is. Az újító méhsz is szívesen megőriz egy-egy régebbi bírlakaszt, vesszőkást, faköpűt. Akinek 18–19. századi kéziratos méhsz-könyv van a bírtokában féltve őrszi s a bizalom kifejezése, ha valakinek megmutatja. A méhsz a méhsz-kedés gyakori alvó, pihenő, olvasó helye, ahová az idegent nem szívesen engedi be. Móra Ferenc elbeszéli, hogy a fonott hárságyon ébredő méhszt bor várja, s bizonyára költői túlzás, hogy felbontatlanul hever méhszében az első magyar méhsz-újság. Amikor 1930-ban Zengővárkonyban meglátogattam Fülep Lajost – a méhsze csak abban különbözött a helyi parasztk méhszétől, hogy heverőjén a Nyugat legfrissebb számai s Leopardi versei heverték. A parasztkéhsz-kedésnél képesújságokat (pl. Tolnai Világlapja), Gracza György munkáit s más hasonlókat figyelhetünk meg. Napjainkig emlegetik Szentes olvasott méhszzeit, akiknél a két világháború között kézzel kézre jártak Jókai Mór és P. Gulácsy Irén történeti regényei. A kalendáriumba vagy füzetbe a méhsz feljegyzzi, mikor s melyik kasból, kaptárból rajzottak ki a méhei. Esetleg a méhsz-üret idejét és a kipergetett méz mennyiségét. Szívesen telepednek le méheikkel az akácosokba, a repceföldek mellé, de a méhek legkedvesebb virágának a tisztesfüvet tartják. Az alföldi méhsz-nél „a tarlóvirág nyílásakor” időhatározó. A népelet kutatója végül átadja a szót a kitűnő mezőgazdának, enesei Dorner Bélának, aki ezeket írja (1910): „Tapasztalatom szerint a józan, szorgalmas népnél mintegy fokmérője a nép lelkületének a méhsz-kedés! . . . az erdélyi székelyeknél a falu legjózanabb, legbékésebb lelkületű emberei rendszerint a méhsz-kedés!”

13. §. Összefoglalásul a következőket mondhatom: A magyarság a honfoglalás idején – mint különböző rétegbe tartozó finnugor hagyatékot – ismerte a méhvadászat

primitív módját, az erdei méhészkedést, a méhesfák tulajdonjeggel való megjelölését és az odúkat, köpűket. Mindezek maradványai a paraszti méhészetben napjainkig megtalálhatók. További kutatást igényel annak a megállapítása, hogy a méhtartás miképpen függött össze a honfoglalás előtt a nomadizmussal, a vándoréletmóddal. Őseink a nagyobbmértvű, többszöri helyváltoztatás esetén valószínű elpusztították méheiket, hátrahagyták méhesfáikat, köpűiket. A méhészkedés ismerete azonban tovább élt közöttük s ezért új települési helyükön vad rajokat fogtak be, esetleg a szlávoktól, más népektől, vették vagy zsákmányolták.

Az erdők pusztulása miatt az Alföldön a köpűk készítése és használata korábban megszűnt, mint az erdős vidékeken (Dunántúl, Erdély, palócok), ahol még napjainkban is találunk ilyen méh lakásokat. Figyelmet érdemel, hogy a szalma- és vesszőkasok az Alföldön nagyobbak, mint a hegyvidékeken. Ez azzal magyarázható, hogy a meleg síkságon a rajok jobban kifejlődnek és a méhek több mézet hordanak. Vesszőkasokat a Kárpát-medencében az itt élő népek kezén talált a honfoglaló magyarság. Később

72. kép. Különböző szalmakasok. A: Liszó, – B: Pölöskefő, – C: Tótszentmárton, – D: Letenye, – E: Szentmihályhegy, – F: Surd (Zala megye). H. Kerecsényi Edit után

több hullámban a délszlávok közvetítésével, közvetlen tapasztalatok révén a fakéreg köpűkkel együtt terjedtek észak felé. Erdélybe a románok is magukkal hozhatták a vesszőből font méhkasok készítésének gyakorlatát. A fakéreg köpűk és a sziklába vajt méhodúk eszméje a Mediterrán kultúrából sodródott északra. Tárgyilag a méhkasok útját éppen olyan bizonytalanul tudjuk követni, mint a különböző jelentésű *kas* szavunkat, amely lehet délszláv és szlovák eredetű is. Kérdéses a kasokat fedő szalma- és gyékény' kalapok' (*köntő*, 29, 56–58. kép) etnográfiai helyzete. Schier Br. ezek közép-európai használatát fiatal német műveltségi áramlattal magyarázza. Feltételezése aligha valószínű, mert a szerbeknél, horvátoknál, bolgároknál, a dobudzsai tatároknál is ismereteseek. *Köntő* szavunk etymológiájának ismerete talán közelebb vinne a biztosabb vélemény kialakításához.

A magyar népi méhészetet nyugati befolyás Ausztria és Szlovákia irányából érte: Ausztria felől szalmakasok, Szlovákiából (az ottani német telepések révén) faragással díszített és emberformájú köpűk terjedtek el. A szalmakasok – a méhészkönyvek, tapasztalatok révén is – a magyar népterület minden részére eljutottak. Az előbbieket még századunk elején a bakonyi, a palóc méhészetre szórványosan jellemzőek. A szalmakasok hagyományos típusai a kupola alakú formák (72. kép) amelyek a nyugati germán szalmakasok változatai. Alsószász-terület volt ezeknek a kasoknak a bölesője, ahonnan a IV. század óta különböző ütemben éppen úgy terjedtek Skandinávia, a Baltikum, Lengyelország irányába, mint Közép-Európa felé. Nyilvánvalóan része volt ebben a német telepéseknek éppen úgy, mint a 18. századtól a méhészkönyveknek. A déli területeken (Schweiz, Bajorország) a régebbi vesszőkasok formája is követi a kupola formájú szalmakasokat (73. kép). Így van ez nálunk is (41. D. kép). A szalmakasok Nyugatról való terjedését bizonyítja, hogy a horvátoknál is újabbak. A parasztméhé-

73. kép. Méhészárlarcos apáca vesszőkasok előtt. Münster Sebastian Cosmographiajából (Basel 1546)

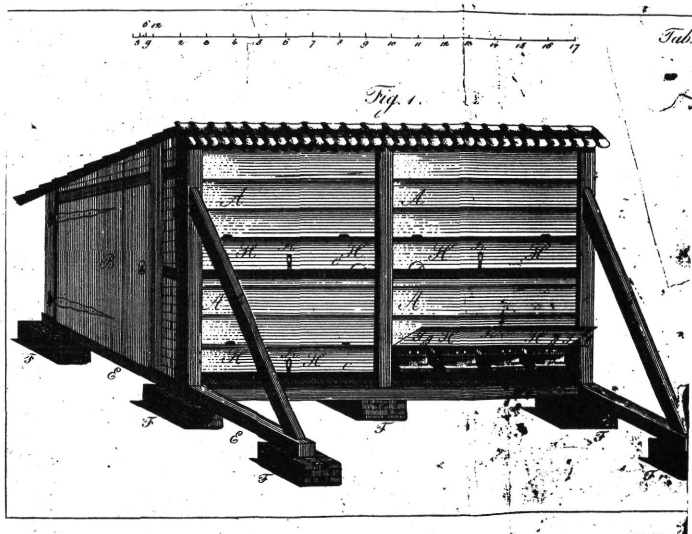
szekhez nyugati eszközöket közvetítettek a méhészkönyvek, a méhésztanfolyamok is. A modern méhészkedés hatására használja a magyar méhész a füstölő edényeket, a méhészpipákat, álarcokat, pergetőket és más eszközöket. Méhészeink a 19–20. században természetesen több újítást alkalmaztak a szalmakasokon, a keretnélküli kaptárakon, és a modern méhészetben használt keretes kaptárformákon (Göndöcs-féle kettős kas, Boczonádi-féle szalmakas és kaptár, gróf Széchenyi Gyula és Stadler Sándor Mogor kaptára, Bedő Lajos fekvőkaptára, Grand Miklós kiskeretes kaptára stb.).

A méhészkedés racionalizálása, célszerűbb kasok, kaptárak használata, a méhészkedés egészéről a hiedelmek lekopása a 18. század harmadik-negyedik évtizedével kezdődik s párhuzamosan, de nem egyenletesen fejlődik földművelésünk és állattenyésztésünk előrehaladásával. Mitterpacher Lajos, Nagyváthy János, Pethe Ferenc és mások irodalmi tevékenységéhez, az idegen nyelvből fordított gazdasági munkákhoz csatlakozik méhészeti irodalmunk, amelyből nemcsak a gazdaságtörténet meríthet, hanem a néprajz, a nyelvtudomány és más diszciplínák is.

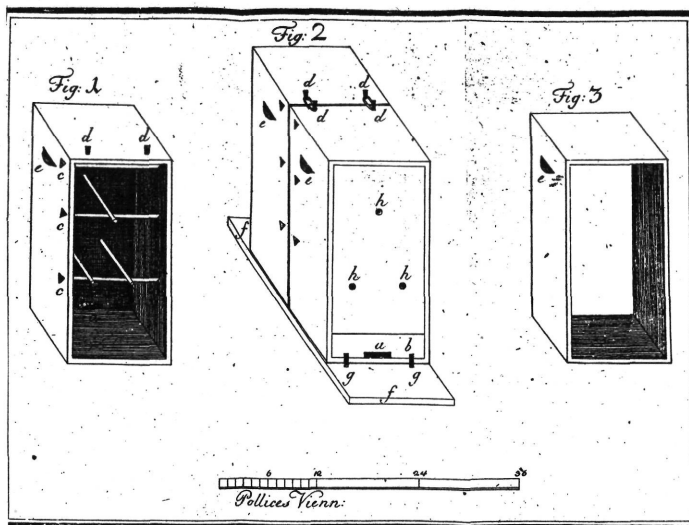
A profilaktikus, a szimpatikus varázslatok, a fekete mágia körébe tartozó szokások történeti rétegeinek, esetleges finnugor és török elemeinek megállapítása nehézségekbe ütközik s szinte reménytelen. Szétbogozhatatlan hiedelemgomolyag előtt áll a folklórlista. A magyar méhészek mágikus cselekedeteihez, varázslataihoz hasonló szokások a közép- és kelet-európai népeknél, a Balkánon és Nyugat-Európában is ismeretesek. Ilyen karácsony estéjének szerepe a varázslatokban, a méhek farkas vagy más állat gégéjén való kibocsátása, a rajzás elősegítése a kas juhtejjel való locsolásával, a raj elszökésének megakadályozása a közé dobott földdel, ruhadarabbal, zajscsapással, a kas elé szúrt késsel, fűcsomózással. A szlovéneknél, románoknál is ismert az a szokás, hogy az edényt, amelyben az ajándék mézet küldik búzával megtöltve illik visszaküldeni, hogy a méhész bőséges mézet szüreteljen a következő esztendőben is. Nem különbözik ettől Szicília méhészeinek szokása sem. A szokás termékenységarázslás. Éppen úgy, mint a templomi esküvőről hazatérő zempléni új pár búzaszemmellel való meghintése. A szerelmi varázslatoknál Európa-szerte használják a fára szállt raj helyéről letört ágat, ráböjtölnek a méhtolvajra, szeget szúrnak az ellopott kas helyére s hagyományos szavakkal közlik a méhekkal gazdájuk halálát. A méhek elpusztulnak, ha a gazdasszony nem mondja meg nekik, hogy a „gazda halott”. Ezt éppen úgy tudják Somogyban, mint Sziléziában, Olténiában, Dániában és Katalóniában. Az angoloknál gyászszalagot is kötnek a méhkasra, mint nálunk Somogyban.

Az idevonatkozó távoli és több évszázados analógiák közül még csak azt említem meg, hogy a 16–17. századból több nyugat-európai képes ábrázolást (pl. Bol Hans rézmetszetét egy németalföldi méhesről, 1582) ismerünk arról, hogy a raj elszökését fémtárgyak összeverésével igyekeznek megakadályozni (71. kép). Ezt a jelentet ábrázolja Petrus, de Crescentiis munkájának (*Ruralia comoda*) krakkói kiadása is (1571). Több méhészeti varázseljárás más hiedelemkörök jellemzője is lehet illetve azok variánsa. Ilyen a ráböjtölés, amely valamely cél elérésére Európa-szerte ismert. A 14. századi Franciaországban egyházi és világi hatóságok hasznosnak ítélik a szerelmesek egymás iránti böjtjét. Ennek a hazai változata, hogy András napkor Szatmárban a leányok azért böjtölnek, hogy szerelmüket magukhoz varázsolják. Ráböjtölhetnek valakire azért is, hogy betegséget okozzanak neki. A tolvaj a böjtöléstől beteg lesz, nyugtalanság vesz rajta erőt, kénytelen az ellopott holmit visszahozni. A huzamosabb ráböjtöléstől meg is halhat.

Az európai hiedelemkörbe való integrálódásunk ellenére valószínű, hogy olyan szokások, mint a nőnek a méhektől való távoltartása, a szótabu, a méhes mellé tűzött állatkoponyák, a holdállás figyelembe vétele, a mágikus kör, a megkötéses varázslás honfoglalás előtti méhészhiedelmek maradványa, de ennél többet nem mondhatunk. *Nehéz megállapítani, hogy mi jön a tudatalattiból és mi a történelemből.*

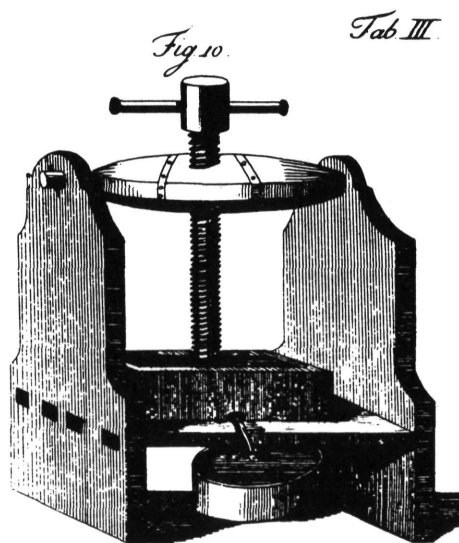

74. kép. Czövek István ajánlott méhese (1816)

75. kép. Schihulszky József kettős „köpűje” (1817)

Európai jellegű méhészhiedelmek részben a beolvadt idegen népektől (szlávok, németek) is származhatnak. A szokások, hiedelmek elterjesztésénél – mint már többször utaltam rá – szerepük volt a 17–18. századi kéziratos és nyomtatott méhészkönyveinknek, a lép- és viaszkereskedelemnek. Mindezek révén és a népi áttételek hol folyamatos, hol megszakadó láncolatán méhészkedésünk antik hagyományokat is megőrizhetett. A 17–18. századi, sőt a későbbi idők népi méhészkedéséről azt mondhatjuk, hogy a méhek gondozója nem annyira gyakorlati gazda, hanem inkább varázsló. A varázslatok korábbi évszázadok ’tudásának és tudományának’ maradványai, távoli, eset-

76. kép. Viaszpréselő sajtó. Czövek István
után (1816)

leg már el is tűnt népektől átvett hiedelmek emlékei, amelyek azonban nemcsak a múlt-
ra és idegen közösségekre utalnak, hanem a méhész és a méhészkedés gondolatvilágát
is kifejezik. A méhészkedő ember gazdálkodásának tartozékai. A varázslatokból kide-
rül, hogy a méhész gazdálkodó tevékenysége során mit tart lényegesnek. Az antik és
a későbbi hagyományok a maguk idejében is fennmaradt szellemi állomásai lehettek
annak az időszaknak, amikor az ember megismerte a méh, a méhészkedés, a méz és
a viasz hasznát. De ez esetben is nagyon vissza kell lépni a történelemben.

Méhészhiedelmeink bizonyítják, hogy a magyarság Kárpát-Európában megtele-
pedve az európai hiedelem- és szokásvilágtól nem zárkozhatott el. Ez a világ gátat
szabott korábbi hiedelmeinek s feledésbe kényszerítette még akkor is, ha a régiek
ugyanazokat a célokat szolgálták, mint az újak. Az európaiság új élményeket nyújtott
a magyarságnak a varázslatok terén is.

A 17–19. századi méhészeti feljegyzéseket összevetve a sokkal későbbiekkel,
a század elejiekkel megállapítható, hogy a kultikus cselekedetek erősen redukálódtak,
átalakultak, funkciójukat jórészt elvesztették, csak a legidősebb nemzedék emlékezeté-
ben élnek, de az összehasonlító folklórkutatás szempontjából így is figyelmet érdemel-
nek. 1663-ban a raj elszökésének megakadályozására használt földet, port még mágikus
előírások szerint készítik elő. Napjainkban egyszerűen már csak marokszám a repülő
raj közé dobják. A varázslatok, kultikus cselekedetek redukálódásához, funkciójuk
megszűnéséhez hozzájárultak a méhészeti szaklapok, szakkönyvek, valamint azok
a tanfolyamok, amelyeket a 19. század második felétől a különböző méhészegyesületek
a méhészek számára rendeztek.

Ha a falusi méhészkedés körében napjainkban fel is tűnik valamiféle varázslat –
elmondhatjuk róla, hogy *szokás hiedelem nélkül!*

1. A kéziratot 1989. június végén adtam át a szerkesztőségnek. Terjedelme miatt a méhészkedés
statistikáját s Bátky Zs. feldolgozását elhagytam. Az ő emberföldrajzi-statisztikai feldolgozása
több mindentől felment.

IRODALOM

- AMBRÓZY B., A méh. Budapest 1914. – ARMBRUSTER L., Der Bienenstand als völkerkundliches Denkmal. Neumünster in Holstein 1926. – BALASSA I., Adatok a régi erdélyi méhészethez. Erdélyi Múzeum, LI. Kolozsvár 1946. 127–129. – BALASSA M. I., Élőfás méhtartás a Kárpát-medencében. Ethn. LXXXI. 1970. 531–544. – BALASSA M. I., Kéziratos méhészkönyveink egyik típusa: a nagyváradi méhészkönyv. ASz. XII. 1970. 394–410. – BALASSA M. I., A hegyközi és bodrogi méhészet. Dissertationes Ethnographicae, I. Budapest 1973. 113–150. – BALASSA M. I., Méhesek a Hegyközben és a Bodrogi közben. NÉ. LIII. 1971. 83–104. – BALDENSBERGER P. J., L'apiculture méditerranéenne. Paris 1924. – H. BATHÓ E., Egy XVIII. századi díszített méhkaptár a Jászságban. Néprajzi tanulmányok Dankó I. tiszteletére. Debrecen 1982. 365–369. – H. BATHÓ E., Vannai István magyar méhes kertje. Folklor és etnográfia, 42. Debrecen 1988. – H. BATHÓ E., Népi méhészkedés a Jászságban. Folklor és etnográfia, 47. Debrecen 1988. – BEDNÁRIK R., Slovenské úle. Bratislava 1957. – BERNER U., Die alte Bienenzucht Ostdeutschlands und ihre völker- und stammeskundlichen Grundlagen. Marburg/Lahn 1954. – BLANK-WEISSBERG S., Barcie i klody w Polsce. Warszawa 1937. – BOSS M., Méhklások a Néprajzi Múzeum gyűjteményében. NÉ. XLV. 1963. 35–80. – BRINKMANN W., Bienenstock und Bienenstand in den romanischen Ländern. Hamburger Studien zu Volkstum und Kultur der Romanen, 30. Hamburg 1938. – BUTURÁ V., Etnografia populului român. Cluj–Napoca 1978. – CIMERMANIS S., Biškopiabas raksturs un svarīgākie piederumi Balvu un Ludzas rajonā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. Arheologija un etnogrāfija. X. Riga 1973. 141–155. – ČURČIĆ V., Narodno pčelarstvo u Bosni i Hercegovini. Sarajevo 1938. – CSABA J., A vendek népi méhészkedéséről. Ethn. LXIX. 1948. 125–128. – CSABA J., Adatok a felsőorségi magyarok népi méhészkedéséhez. Ethn. LXXIX. 1968. 105–112. – DOMAČINOVIĆ V., Košnice pletene od pruca. Izvješća. Etnološko društvo Jugoslavije. Zagreb 1972. 15–22. – DOMAČINOVIĆ V., Rasprostranjenost pojedinih tipova košnica u Jugoslaviji. . . Etnološka tribina 3. Zagreb 1980. 129–138. – Etnografska istraživanja i grada. IV. Zagreb 1942. (Több tanulmány.) – FRASER H. M., Beekeeping in Antiquity. London 1931. – FÜVESSY A., A méhészettel kapcsolatos vándorkereskedelem Észak-Borsodban. Ethn. LXXXII. 1971. 28–43. – FÜVESSY A., Méhklások Észak-Borsodban. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XI. Miskolc 1972. 529–549. – GALTON D., Survey of a Thousand Years of Beekeeping in Russia. London 1971. – GAŠPERIK J., Pamätnosti včelárstva slovenského, I. Bratislava 1927. II. Prievidza 1947. – GÁLFFY M., A méh neve a moldvai csángó nyelvjárásban. Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Ser. V. Fasc. 2. 1960. Philologia. Kolozsvár 1961. 87–89. – GERGELYI O., Včelárské spolky na Slovensku do roku 1918. Agrikultura 10. Nitra 1971. 49–66. – GRENDON F., The Anglo-Saxon Charms. The Journal of American Folklore, Vol. XXII. 1909. 105–237. – GUNDA B., Bee-Hunting in the Carpathian Area. AE. XVII. 1968. 1–62. – GUNDA B., Mehiläishoitoa Unkarissa. Kotiseutu 1971. 1–2. sz. Helsinki 1971. 22–32. – GUNDA B., The Gathering of the Eggs of Water-Fowl in Hungary. In Memoriam António Jorge Dias. Vol. I. Lisboa 1974. 175–184. – GUNDA B.–RÁDULY E., The Use of Animal Manure in the Great Hungarian Plain. AE. XXIV. 1975. 431–440. – Gunda B., Who were the first People whom Columbus met in America? Folklore, Vol. 88. London 1977. 191–193. – GUNDA B., A rostaforgató asszony. Budapest 1989. – HABERLANDT C., Biene und Honig im Volksglauben. Globus 39. 1881. 220., 235., 268. skk. 1. – HAJDU M., Az orosházi méhészkedés szakszókincse. Budapest 1972. – HÄMÄLÄINEN A., Beiträge zur Geschichte der primitiven Bienenzucht bei den finnisch-ugrischen Völkern. Journal de la Société Finno-Ougrienne. XLVII. 1. Helsinki 1935. – HÉJAS E., A sikeres méhészkedés. Budapest 1926. – HOFER T., XVIII. századi méhészhiedelmek. Ethn. LXII. 1951. 160–171. – HOSS J., Méhészkedés a Nagyberékben. Somogyi néphagyományok. Somogyi Múzeum Füzetek. 13. sz. Kaposvár 1968. 26–38. – HRISTEA C., Stuparitul. Bărlad 1935. – JEWSEWJEW T. J.–ERDŐDI J., Bienenzucht bei den Tscheremissen. Journal de la Société Finno-Ougrienne 73. Helsinki 1974. 168–204. – H. KERESZÉNYI E., A népi méhészkedés története, formái és gyakorlata Nagykanizsa környékén. NK. XIII. 3–4. sz. 1969. – KÓS K., Méhészkedés a Mezőségen. Ethn. LX. 1949. 158–164. – KÓS K., Kéziratos méhészkönyv Vajasdon. NK. IV. 1–2. sz. 1959. 296–302. – KÓS K., Tájak, falvak, hagyományok. Bukarest 1976. – KLEK J. – ARMBRUSTER L., Die Bienenkunde des Altertums I–IV. Archiv für Bienenkunde, 1913, 1920, 1921, 1926. – KOTICS J., Népi méhészkedés Gömörben. Gömör néprajza, XVIII. Debrecen 1988. – KREUZ-

BERG C., Die „Imker“ Pieter Bruegels des Älteren. Deutsches Jahrbuch für Volkskunde, Bd. VIII. Berlin 1962. 98–121. – KEBRLE J., Dejiny českého včelařství. Praha 1922. – LANGE Th., Beschreibung der Bienenzucht in der Wallachey und Moldau. Gemeinnützige Arbeiten der Bienengesellschaft in Oberlausitz. Bd. II. 1776. 28–33. – LINNUS F., Eesti vanem mesindus, I. Metsamesindus. Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat. XII–XIII. (1936–1937), Tartu 1939. – LOBENHOFER F., Imkerei in Oberbayern. Schriften des Freilichtmuseums des Bezirk Oberbayern, Nr. 10. Grossweil 1985. – LOŽAR R., Narodopisje slovencev, I. Ljubljana 1944. – LÜKÖ G., Régimódi méhészet Moldvában. NÉ. XXVI. 1934. 47–48. – MAKAROVIC G., Slikarstvo na panjskich končnicah. Ljubljana 1970. – MAKAROVIC G. és mások, Der Mensch und die Biene. Die Apikultur Sloweniens in der traditionellen Wirtschaft und Volkskunst. Ljubljana – Wien 1989. – MÁNDOKI L., Adatok a magyar méhészet történetéhez a XVII. századból. ASz., Budapest 1959. 114–126. – MIČIETA R., Z dejín včelarstva na Slovensku. Bratislava 1969. – MOLLAY K., Német–magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig. Budapest 1982. – MOLNÁR B., Méhkeresés és méhészakmányolás Domaházán. Ethn. LXVIII. 1957. 483–491. – ONIŞOR T., Vânătoarea de albine, sau bărcuţul in regiunea Năsăudului. Carpaţii, XIII. No. 7–10. Cluj 1945. 98–102. – PÁLFI L., Erdélyi méhecske. Kolozsvár 1762. – ROBAKIDZE A. J., K istorii pčelovodstva. Tbilisi 1960. – RUDNAY J., – BELICZAY L., Mézskönyv. A méz és mézskalácosság története. Budapest 1987. – SAÁD A., Adatok a kaptárkövek eredetének, korának és rendeltetésének meghatározásához. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XI. Miskolc 1972. 105–121. – SAÁD A. – KOREK J., Denkmäler der frühmittelalterlichen Imkerei am Fuss des Bükkgebirges. Acta Archaeologia Hungariae, XVII. Budapest 1965. 369–394. – SANDKLEF A., Bee-keeping in the Government of Kazan, in Russia, in the Early Part of the 18th Century. Acta Ethnologica, 1936. Nr. 3. København 1936. 139–164. – SANDKLEF A., Äldre biskötsel i Sverige och Danmark. Göteborg 1937. – SCHIER BR., Der Bienenstand in Mitteleuropa. Volkstumsgeographische Forschungen, 2. Leipzig 1939. (Nachdruck, Wiesbaden 1972.) – SCHMIDT L., Bienenhaltung und Bienenaufwecken zu Petri Stuhlfeier. Österreichische Zeitschrift für Volkskunde, 65. Wien 1962. 1–17. – SCHRAM F., Méhészeti kéziratok a XVIII. századból. ASz. III. Budapest 1961. 514–521. – N. SEBESTYÉN I., Az uráli népek régi lakóhelyeinek kérdéséhez. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, I. k. Budapest 1951. 351–406. – SINDOWSKA-MYZYKOWA T., Materialy do bartnictwa w północznoschodniej Europie ze szczególnym uwzględnieniem obszar Polski. Wrocław 1960. – SOODER M., Bienen und Bienenhalten in der Schweiz. Basel 1952. – SÖTÉR K., A méh és világa. Budapest 1908. – STEINHAUSEN J., Die Waldbienenwirtschaft der Rheinlande in ihrer historischen Entwicklung. Rheinische Vierteljahrsblätter, Bd. 15–16. 1950–1951. 226–257. – STEINHAUSEN J., Alte Bienenwohnungen der Rheinlande in ihrer historischen Entwicklung. Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde, Bd. 3. 1952. 81–119. – SZIGETI GY., Méhészkönyv. Nagy–Enyed 1763. – SZABADFALVI J., Méhészkedés a szatmári Erdőháton. Ethn. LXVII. 1956. 451–482. – SZABADFALVI J., Népi méhészkedés a Zempléni hegyvidék középső részén. Ethn. LXXVIII. 1967. 41–67. – SZABADFALVI J., Egy 17. századi méhészkönyv kéziratosa variánsa. Herman O. Múzeum Évkönyve, XX. 1981. 201–210. – SZABADFALVI J., A méhek tavaszi kibocsátásának napjai. Jósza A. Múzeum Évkönyve, 24–26. k. 1981–1983. Nyíregyháza 1989. 147–153. – SZABÓ K., Csáti Szabó György. Debrecen hírneves méhesgazdája a XVIII. században. ASz. XVIII. 1976. 163–178. – SZABÓ K., Méhészkedés ősi módon Debrecenben. ASz. XIX. 1977. 154–177. – SZABÓ K., Debrecen méhészete. ASz. XXI. 1979. 394–413. – SZABÓ M., Primitív sonkolypréslő eljárás Algyőn. NÉ. XXXVIII. 1956. 219–221. – SZILÁGYI M., Adatok a Nagykunság XVIII. századi néprajzához. Szolnok 1966. – TAKÁTS S., A méheskert. Rajzok a török világból. III. k. Budapest 1917. 411–421. – TAKÁTS S., Méz- és viaszkivitelünk a XVI–XVIII. században. Gazdaságtörténeti Szemle VII. 1900. 474–478. – VERES P., Finno–Ugric ancient Homeland and the Honey–Bee Problem. MH. XXIII–XXIV. 1988. 75–81. – WOLSKI K., Z badań nad dawnymi techniki pszczelarskimi w dorzeczu Sanu. Przemysł 1960.

Bee-keeping of the Hungarian Peasantry

Already in their early historic period (in their country of origin next the Ural) the Hungarians knew the bee and consumed honey. At the beginning they obtained honey by means of bee-hunting, but along the Ural mountains they also practised forest bee-keeping: the bee-keeper tends the bees far away from his home, in hollow forest trees and artificial cavities of the trees. Survivals of bee-hunting and forest bee-keeping can still be found among the Hungarians in our days (Northern Hungary, Transdanubia, Transylvania, Figs. 13–20).

In the Middle Ages apiculture was of special importance. Some place-names demonstrate the existence of villages, the inhabitants of which were mostly engaged in apiculture. In the domains of the Church and of landlords there were special bee-masters working. Not only honey was wanted, but wax too. The Church often inflicted punishments in wax. Towards the middle of the XVIIth century Hungarian wax was purchased in Transylvania by Scottish merchants.

The apiarist keeps the bees in the artificial beehomes (stock-hives, wicker- and straw-skeps, box-hives etc.) and takes care of them. His apiary is usually next to his living place, in the garden. However, he may settle apiaries farther away from his home and place the stock-hives among the branches of the forest and garden trees (Fig. 20). Those who have only a few bee-hives at the end of their house, keep them under the eaves (Figs. 26, 27).

The primary bee-homes of the Hungarians are the stock-hives which are always set up vertically. The peasant often brings the stock-hives together with the bees from the forest, after having sawn off the appropriate part of a beech- or fir-tree (Figs 31–34). The cone-shaped wicker bee-skeps can be mainly found in the southern Hungarian ethnical areas (Fig. 4). The wicker-skeps are pre-Indo-European remains of apiculture, and have been adopted by the Hungarians probably from the Southern Slavs. The dome-shaped wicker bee-hives are probably imitations of the straw-skeps (Figs. 43, 47, 72). Since the XVIth century the straw-skeps were spreading in the peasant farms from the West. Especially in the Great Hungarian Plain the bee-keepers used bulrush instead of straw for plaiting the bee-hives. The bee-hive made of bark is a Mediterranean cultural trait of the Hungarians (Figs. 40, 41), which occurs in the Eastern Carpathians among the Roumanians and Ukrainians as well. In Northern Hungary and among the Roumanians in Transylvania bees were kept in rock-cavities. In Transylvania we may still find frequently frameless bee-hives made of board (Figs. 26, 27, 41). Already at the beginning of the XIXth century it was attempted in Hungary to use bee-hives assembled of frames (Fig. 60). Of course, the bee-hives have different local variants. So, for instance, the stock-hives will be carved in the shape of saints and human (Fig. 38). According to popular belief the swarm would not escape from such hives.

Since the XVIIth century apiculture was promoted by various hand-written and printed apiarian books. At the beginning, these books contained only descriptions of beliefs and magic acts. *The English Apiary* by John Gedde appeared in Hungarian translation already in 1759, and later in 1768 and 1781.

As far as popular bee-keeping of the XVII–XVIIIth centuries and even of later periods is concerned, it may be said that the bee-keeper was not so much a practical apiarist, but much rather a sorcerer.

Here just a few of the plentiful collection of magic acts and witchcraft. Wicker skeps are not made any more after the first spring cry of the cuckoo, because the bees would not remain in such a skep. The proper time for making a wicker-skep is the first

day of Christmas. It is advisable to interweave some willow-twigs, clematis, vine-shoots, birk- and hedge-rose-wickers, because they would keep off the witches from the bees. In spring the bees should be let out for the first time on Wednesday or Thursday, then they will be laborious and healthy, while the bees let out on Monday will be lazy and sick all over the summer. On the day of the first spring let-out and on the occasion of swarming a prayer-like text, a magic spell is recited. Similar Old English magic words are quoted by P. Grendon (*The Journal of American Folklore*, XXII. 1909). On the day of the first spring let-out the tooth or the throat of a wolf, and a piece of red cloth are put into the fly-hole in order to put courage into the bees. A sickle is often placed next to the fly-hole, for the bees are supposed to become courageous from it. The winter plug of the fly-hole is fastened on the bee-hive, and the tine of a harrow is stuck into the ground, thus preventing the swarm from flying off. The swarm will not escape, if the bee-keeper has in his apiary a stake, to which he has bound his horse. At the time of swarming, scythes, hoes, copper-plates etc. are knocked against one another, so that the noise should prevent the bees from flying far away. According to popular belief there are some bee-keepers with magic power able to recall by whistling the swarm settled on a remote tree. It is not lucky to buy or sell the bees for money. However, given as present, a hive full of bees and honey is regarded as the manifestation of friendship (Moldavia). Henceforth, the donor and the recipient mutually help each other in agricultural work and try to arrange a marriage between their children. There still exists the custom of word-taboo. In Moldavia the menstrual woman would not pronounce the word „bee”, but says „insect”. In many regions the apiary is still „off limits” for women. A horse-skull fixed on a pale in front of the apiary is supposed to protect the bees against the evil spirits. When the bee-keeper dies, his wife shouts in the apiary: Your master is dead! The bee-hives will then be covered with a black crape. On the occasion of wedding the bee-hives are covered with a red crape.

Reviewing also some further beliefs, the authors describes the running of honey, the pressing and trading of wax as well as the general behaviour of the Hungarian apiarist. It is remarkable that most of the Hungarian apicultural beliefs occur in Eastern and Western Europe alike, including also some antique traditions (e. g. preventing the swarm from flying away by means of some noise). The apiarists often adopt magic practices from other spheres of beliefs. Thus, when bee-hive is stolen, the bee-keeper begins to fast, because he believes, that his fasting will cause the illness or even the death of the thief. The following beliefs and customs were probably known by the Hungarians already in the Ural region, before their immigration into the Carpathian basin: keeping off the women from the bees, the above mentioned word-taboo, an animal skull set up next to the apiary, walking around the swarming bees to prevent them from flying far away (a form of the magic circle), the „binding” of the bees: the grass growing before the apiary is fastened together – by doing so, the apiarist is supposed to „bind” the bees to their hives.

By comparing the beliefs of the XVII–XIXth centuries to those of later periods, there is a strong reduction and transformation of the magic acts to be observed; in fact, they gradually lose their function. In 1663, for instance, dust was thrown among the bees, accompanied by various magic acts, in order to prevent them from escaping. Nowadays, the dust is simply thrown in the air before the swarm: the bee-keeper does it only because he has seen it being done by the old. It can also be observed, that magic with bees is practised by women, who were earlier forbidden to approach the apiary.